Öner Ünalan
(Ragıp Gelencik)

Dil Günlüğü

Günlük

EVRENSEL
BASIM
YAYIN

EVRENSEL

BASIM YAYIN

Öner Ünalan
(Ragıp Gelencik)

DİL GÜNLÜĞÜ

Günlük

DOĞA BASIN YAYIN
Dağıtım Ticaret Limited Şirketi
Tarlabaşı Blv. Kamerhatun Mah. Alhatun Sk. No: 25 Beyoğlu / İstanbul
T: 0212 255 25 46 F: 0212 255 25 87
www.evrenselbasim.com - info@evrenselbasim.com

Evrensel Basım Yayın **460**

Dil Günlüğü: Öner Ünalan (Ragıp Gelencik)

Genel Kapak Tasarım: **Savaş Çekiç**

Kapak Uygulama: **Devrim Koçlan**

ISBN **978-605-5315-03-0**

© Evrensel Basım Yayın **2012** - Sertifika No **11015**

Birinci Basım: **Ocak 2012**

Baskı: Ezgi Matbaası **Sertifika No: 12142**
Sanayi Caddesi Altay Sokak No: 10 Çobançeşme - Yenibosna / İstanbul
T: 0212 452 23 02 - 654 94 18 - ezgimatbaa@mynet.com - www.ezgimatbaa.net

DİL GÜNLÜĞÜ

İÇİNDEKİLER

İşte size bir klavuz kitap... Ahmet Say 11
Önsöz 15
1973-74'ten kalma günlükler 17
1979 25
1995 45
1996 59
1997 85
1998 135
1999 173
Kişi adları dizini 197

Karım Gönül'e

İŞTE SİZE BİR KILAVUZ KİTAP

Yazılarını "Ragıp Gelencik" takma adıyla yazan dostum Öner Ünalan'ın (1935-2011), öncelikle kimliğini özetlemek isterim size. Bu yoldan gitmezsem, Öner'in felsefe, bilim, edebiyat ve dilimiz konusundaki kavrayışındaki temeller belirtilmemiş olur. O zaman Ünalan'ın dilimiz sorunları üzerine ileri sürdüğü görüşler pek anlaşılamaz; daha kötüsü, yukarıda belirttiğim alanlar arasındaki bağlantılı kurgu da açık seçik görülemez.

Şöyle başlamak gerekir: Öner Ünalan, hem ciddi bir bilim adamı hem düzeyli bir edebiyatçı hem de yurdumuzun önde gelen bir dilcisiydi. Ankara'da Ziraat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Amerika'da yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştı. Ama tarımcı da değildi Amerikancı da. Bana kalırsa bitkilerden başlayarak canlıların gizi üzerinde duran, buradan "insanoğlu"nun niteliklerine yönelen, "birey"in biyopsişik özelliklerini göz ardı etmeden toplumun sorunları üzerinde kafa yoran, buradan da toplumumuzun doğal ve canlı bir iletişim düzeneği olan dilimizin sorunlarına eğilen zor bulunur bir aydınımızdı.

Öner Ünalan'ın yukarıda saydığım niteliklerini açıklamak pek kolaydır: Çünkü o, bitkilerden bütün canlılara, insanoğlundan toplumlara, bizim toplumumuzdan bizim dilimize uzanan bilim ve sanat paleti üzerine uluslararası planda çalışmıştır: Darwin'in "Türlerin Kökeni", "İnsanın Türeyişi" ve "Seksüel Seçme" adlı kitaplarını çevirerek Darwinci bilim kavrayışını Türkiye'ye tanıtan Öner'dir. Açık söyleyeyim, o bu işe soyunmasaydı Darwinci öğretiyi gereğince tanıtacak başka bir "bilim adamı-çevirmen"i daha yıllar yılı beklerdik.

Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda, yapılacak işler bakımından Türkiye'de hiçbir devrimci aydının yitirecek zamanı yoktu. En azından, hepimiz bu duygudaydık. Öner, felsefe tarihinin ayrıntılarına zaman ayırmadan, doğrudan doğruya çağdaş düşünceyi örneklemek istemiş, Marx, Engels ve Lenin'den "temel kaynak" özelliğinde çok sayıda kitap çevirmişti. Bu eserleri dilimize tam bir bilinç ve doğru kavrayışla ancak o kazandırabilirdi kanısındayım.

Şimdi geliyorum onun "edebiyatçı" yönüne… Sözü uzatmaya ne gerek var? 1977-83 yılları arasında, sahibi olduğum ve yazı işleri müdürlüğünü üstlendiğim aylık edebiyat dergisi "Türkiye Yazıları"nın dört kurucusundan biri Öner'dir: Cemal Süreya, Öner Ünalan (yani Ragıp Gelencik), Vecihi Timuroğlu ve ben, önce üç yıl süren sıkı bir arkadaşlıktan sonra kolları sıvamıştık. Henüz ikinci sayısı çıkmadan Cemal'in dergiden ayrılmasını Öner, öteki kurucu arkadaşlara yapılmış bir haksızlık olarak görmüş ve çalışmalarımıza var gücüyle hız vermişti. Özellikle dilimiz konusunda yazdığı deneme ve tartışma yazılarıyla yaklaşık dört bin okurumuzun gözünde, derginin düşünce-edebiyat-dil alanlarında doyurucu bir işlev üstlendiğini duyumsatan yine oydu. İnanır mısınız, gerekli olsa ya da Öner bunun gerekliliğine inansa ona, "Bir şiir yaz, hikâye yaz! Hadi hemen!" dense, valla ertesi gün getirirdi! "Şiirini ve hikâyeni Almanca istiyoruz, üçüncü gün de İngilizcesini!" dense bunu da yerine getirirdi.

Diyeceksiniz ki, "Yaşamında şiir, hikâye mi yazmıştı o?" Marifetlerini saklayan bir adamdı; şiir de yazmış, şiir de çevirmişti; ama bilinen tarafı, edebiyatın hikâye dalında, seçiciler kurulunun eksiksiz oyuyla 1965 Yunus Nadi Ödülü'nü almış olmasıydı. Yoruma gerek var mı?

Cemal'e kalırsa eğer, bu "uzun beynin" aklına eserse Nobel Edebiyat Ödülü'nü de alırdı! (Cemal, benim yanımda Öner'in yüzüne söyledi bunu.)

Söylesin… Öner'in o tür şatafatlı işlerde gözü yoktu. Onun gözü, insanlığın ve Türkiye'nin kurtuluşundaydı. İnançla ve hırsla

kendimizi ve birbirimizi kemirdiğimiz yılların aceleciğinde, "âcilci"lere söylenecek sözü vardı Öner'in:

"Dur be kardeşim, demir tavında dövülür!" Ve ertesi gün, yayıncısına, Einstein ile Infeld'in yazdığı "Fiziğin Evrimi" kitabının çevirisini, bir süre sonra da üzerinde çalıştığı "Dil ve Politika" adlı kitabını teslim ederdi.

***

Türkiye'de 1960'lı, 1970'li yıllarda yaşanan dil sorunumuz, o dönemde başka, bugün başkadır. Şöyle de söyleyebiliriz: 1980 faşist darbesine kadar dilimizde ana sorun, Türkçenin özleşmesi, daha çok Osmanlıca sözcüklerden arındırılmasıydı; bugün ise dilimiz öyle bir kirlenme, yozlaşma içindedir ki, bu keşmekeşin içinden çıkmak için, birçok temel toplumsal kurumun yeniden yapılandırılması gerekir.

1980'e kadar dilimizdeki temel sorunların çözüme kavuşması yolunda tek başına yetki ve sorumluluk üstlenen bir kurum vardı: Türk Dil Kurumu. Buyurgan bir tutum içinde olan bu kurumun uzmanlarından kaynaklanan bitmez tükenmez yanlışları düzeltme ve gidermeyi, başta Ragıp Gelencik olmak üzere Türkiye Yazıları dergisi görev sayıyordu. Ragıp Gelencik, İngilizce ve Almancadan yaptığı çeviriler sırasında, Türkçenin yetersizliklerini uzun yıllar alt etmeye çalışmış yaratıcı bir beyin olduğu için, olağanüstü zenginlikte deneyimler kazanmış, ayrıca deneyimlerinden temel sonuçlar çıkarmayı da bilmişti. Düşünce planında zaten üstün bir yetenek olan Gelencik'in eleştirilerini, hemen hiçbiri yabancı dil bilmeyen TDK uzmanlarının umursadığı yoktu. Bu tutumla yetersizliklerinin gizlendiğini sanıyorlardı.

Neydi yetersizlikleri? En başta, türettikleri bir sözcüğü önerirken karşılığında değişik anlamlar taşıyan birçok sözcüğü yok etmenin, dolayısıyla Türkçeyi yoksullaştırmanın farkında bile değillerdi. Bir örnek vereyim: Şeref, haysiyet, gurur, izzetinefis gibi ayrı anlamları olan sözcüklerin yerine, yalnızca ONUR sözcüğünün kullanılması, Türkçemizin düpedüz yoksullaşması demekti.

TDK'nın "uzmanlar"ı, dilimizin ana özelliklerinden biri olan "takı dili" niteliğini de hiç düşünmeden sözcük üretebiliyordu: "Aşk" sözcüğü için SEVİ önerilmişti. Peki, "âşık" nasıl denecekti? Başka bir anlama gelen SEVİCİ mi? Kaldı ki "âşık" sözcüğü bizde saz şairleri için de kullanılır. Âşık Veysel yerine "Sevici Veysel" mi denmeli?

Bu gibi düşüncesizlik ve sorumsuzluklar, keşke yukarıda belirttiğim örneklerin benzerleriyle sınırlı kalsaydı. Cemal Süreya, kendisine "Ozan" denmesine öfkelenir, "Ozan da kim? Ben şairim!" diye tepki gösterirdi. Daha açık konuşayım, Türkiye Yazıları olarak biz hepimiz, "Öz Türkçeci" değil, "Türkçeci"ydik.

Tek seçici, tek yetkili olan Türk Dil Kurumu uzmanlarının yeni sözcük önerirken işte bu yönden çok özenli davranması ve halk arasında alay konusu olabilecek örneklerden kaçınması gerekirdi. Dilin bir ruhu (pardon, "tini") vardır. Tepeden inmeci anlayış, her zaman ters teper. Alın işte: 1980 faşist darbesiyle Türk Dil Kurumu dümdüz edilince ortalığı boş bulan gerici çevreler, dilimizin yozlaşmasına çanak tuttular. Bu çok tehlikeli yozlaşma kasırgası karşısında çaresiz kaldık.

Elinizdeki "Dil Günlüğü", konuyla ister istemez ilgilenen bütün okurlar, yazarlar, çevirmenler, daha doğrusu, bütün ilerici güçler için bir "kılavuz kitap" niteliği taşıyor.

"Ragıp Gelencik" takma adını kullanan Öner Ünalan için, benim gibi siz de "Işıklar içinde yatsın!" diyeceksiniz.

Ahmet Say
Ocak 2012

ÖNSÖZ

Herhangi bir konuda günlük tutmak, birtakım notlar almaktan elverişli olabilir; çünkü az çok işlenmiş metinler olan günlükler gerektiğinde daha kolay değerlendirilebilir. Dil günlükleri bu düşünceyle yazılmaya başlandı ve 1973-74 yıllarında yazılmış olanların çoğu çeşitli yazılarda kullanılıp saklanmadı.

Dil günlüklerini yayımlamak Cemal Süreya'nın düşüncesidir. Cemal Süreya *Papirüs* dergisini 1974 Ocağında yeniden yayımlamaya başlayacaktı. Olmadı. 1974'ten sonra arkası kesilen günlükler, 1980'de *Papirüs* üç aylık bir dergi olarak çıkmadan önce, Cemal Süreya'nın isteği üzerine 1979'da yeniden yazılmaya başlandı. Ne yazık ki ancak iki sayı çıkabildi *Papirüs*. Dil günlükleri de gene yazılmaz oldu.

Veysel Çolak, 1995'te, *Dize* dergisini çıkarmaya hazırlanırken, sevdiği için anımsadığını söylediği dil günlüklerinin *Dize* için yazılmasını istedi. Böylece yeniden yazılmaya başlanan günlükler Mart 1998'e dek *Dize*'de, sonra *Evrensel Kültür*'ün birkaç sayısında yayımlandı. 1998 Haziranından sonra yazılmış olanlar yayımlanmamıştır.

Okuyacağınız günlükler dil ile ilişkili gözlemler, izlenimler, anıcıklar, düşünceler, eleştiriler ve arada bir kimi yazarlarımıza şaka yollu takılmalardır; yazıldıkları yılların dilsel güncelliğini az çok yansıttıkları için belgelik bir yanları da kendiliğinden vardır.

Ragıp Gelencik

Ankara, 26 Ekim 1999

1973-74'TEN KALMA GÜNLÜKLER

Ankara, 28 Mayıs 1973

Öğleyin Cemal Süreya ile buluştuk. Ona bir dil günlüğü tutmaya başladığımı söyledim. İlgilendi ve dedi ki: "Belki bu konuda hiç günlük tutulmamıştır. Yayımlama! *Papirüs*'te yayımlarız."

Cemal *Papirüs*'ü yeniden çıkaracak. Ocakta.

30 Mayıs '73

Skylab sözcüğünü, özel ad saymazsak, *gökdeneyliği* diye çevirebiliriz dilimize. *Skylab* bana TDK'nin sözcük önermede fırsatlardan yararlanabileceğini düşündürüyor. Uzun zamandır kullanılıyor bu sözcük. Bu araç fırlatılmadan çok önce, geri sayma başlamadan çok önce bile, Amerikan propagandasının sonucu olarak ayrıntılı haberler okuduk ve dinledik. TDK, bu süre içinde o sözcüğe uygun bir karşılık bulup bütün yayın kurumlarına bir öneri olarak duyuramaz mıydı? Böyle durumlardan yararlanılarak yapılan önerilere, *fırsat eğitimi* der gibi, *fırsat önerileri* diyebiliriz. Böyle öneriler, dilimize akaduran Batılı sözcükleri belirli bir oranda dizginleyebilir. TDK'de neden bir Fırsat Önerileri Kolu veya Kurulu veya Yarkurulu olmasın?

31 Mayıs '73

Cengiz Aren'in babası, stadyumlarda pist'e *koşak* dememiz gerektiğini söylermiş. "Koşulan yer" anlamına gelen güzel bir karşılık bu. Peki ama, hava limanlarındaki, gazinolardaki piste ne diyeceğiz? Onlara başka karşılıklar bulunabilir. Böylece, Türkçede üç ayrı nesnenin bir tek adı olacak yerde, her birinin ayrı bir adı olur. Yalnız, başka türlü de düşünülebilir: Bütün pistler birdir ve pist sözcüğü "özel zemin" anlamına gelmektedir. Öyleyse pist'in de bir tek Türkçe karşılığı olabilir. Şu da sorulabilir: Pist sözcüğü ile uğraşmaya değer mi?

2 Haziran '73

Dalkavuk, dalkılıç, daltaban, dalyarak gibi bileşik sözcükler var dilimizde. Yalın, çıplak anlamına gelen *dal* sözcüğü ile bunlara benzer sözcükler türetmeyi düşündüm. Arapça bir kökten Farsça bir ekle türetilmiş *gayretkeş* sözcüğüne bu yoldan karşılık önerilebilir gibime geldi. Bugün *çaba* diyoruz *gayret* yerine. Gayretkeş yerine de *dalçaba* diyemez miyiz? Benim dil günlüğü tutmamı *dalçabalık* sayacak kişiler çıkmaz mı?

Herhangi bir konuda başkalarına yaranmak için, çıkarları için kalem oynatanlar birer *dalkalem* değil mi?

3 Haziran '73

Batılı bir terime karşılık aranırken onu Türkçeye çevirmek, bazen (her zaman değil), en uygun yoldur. *Natural selection* terimine ilk önerilen karşılık *doğal ayıklanma* veya *ayıklama*'dır. *Türlerin Kökeni*'ni çevirirken bu karşılığa kıymak zorunda kalacağımı bilemezdim. Dördüncü bölümden sonra kesinlikle yetersiz kaldı bu karşılık. Onun yerine *doğal seçme* demem gerekti. *Doğal seçme* çeviri boyunca çetin bir sınavdan geçtiği için, onun yerine yeniden *doğal ayıklanma*'nın veya *ayıklama*'nın geçebileceğini sanmıyorum. Oysa güzel ve anlamlı bir karşılıktı o da. Doğal seçme olan yerde doğal ayıklanma da vardır. Ama Darwin çevrilirken *natural selection*'a doğal ayıklanma veya ayıklama denemez; çünkü, örneğin şöyle der Darwin: The naturally selected ones, the good ones. (Doğal olarak seçilmişler, iyiler.) Kötülerin ayıklanmasından genellikle alttan alta söz etmiştir Darwin. Onlarınki *natural elimination*'dur.

Sağlıklı çeviriler Türkçenin sağlıklı gelişmesine katkıda bulunacaktır.

8 Haziran '73

Helicopter sözcüğü, Yunanca *helix, helikos* (sarmal) ve *pteron* (kanat) sözcüklerinden türetilmiş; *sarmalkanat* anlamına geliyor. Bu, o çeşit uçakların Türkçe adı olamaz mı? Halk, sarmalkanat yerine *dönerkanat* veya *dönerkanatlı* demeyi mi yeğ tutardı?

18 Haziran '73

Ankara'da kasap dükkanları "et galerisi" olmaya başladı. Artık, örneğin "Şen Kasap" vb. değil de "Bilmem Ne Et Galerisi" deniyor. Burjuvalarımız ve küçük-burjuvalarımız inceldikçe buna benzer nelerle karşılaşacağız kimbilir...

Galerie dilimizde karşılığı olmayan sözcüklerdenmiş. *Sergilik* denebilir onun yerine: Devlet Güzel Sanatlar Sergiliği.

Maden ocaklarındaki galeri'ye gelince, işçiler bulmuş olabilir onun Türkçesini.

19 Haziran '73

Şeref, haysiyet, izzetinefis. Bunların üçü de bir tek sözcükle karşılanmaya çalışılıp hepsine *onur* deniyor. *Ahlak*'a da *adap*'a da töre deniyor...

Türkçe Sözlük'te (4. baskı) ahlak'ın Türkçe karşılığının *töre* olduğu yazılı değil. Töre, adap'ın karşılığı olarak verilmiş, öte yandan, *ahlakiyat*'a törebilim denmiş ve töre, adap ve ahlak'tır buyurulmuş. Bu ne mene iştir?

Açıklığı, kesinliği, ayrıntıyı, vb. önemsemeyen kimselerin bir dilin gelişmesine katkıları olabileceğini sanmıyorum. Osmanlının *şerefi*, *haysiyeti*, *izzetinefsi* vardı. Bizim yalnız *onurumuz* olacak, öyle mi?

Öztürkçecilik buysa ben öztürkçeci değilim!

20 Haziran '73

Haydar Ediskun'un güçlükle bulabildiğim kitabını karıştırmaya başladım: *Yeni Türk Dilbilgisi* (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963). Ediskun iyi bir öğretmen, düzenli çalışan, ayrıntıları gözden kaçırmayan bir kişi imiş. Kitabının sözcük türetmeyle ilgili bölümünü gözden geçiriverdim. Umduğum kadar ayrıntılı değil.

Az işlek ve işlek türetme eklerini incelemek, yabancı kökenli sözcüklere karşılık önermede *ters yöntem* adını verdiğim bir yolu denemek istiyorum. Şöyle: Önce az işlek ve işlek ekleri kullanarak bir yığın sözcük türeteceğim. Bunlar, günümüzde kullanılmayan sözcükler olacak. Sonra onların hangi yabancı kökenli sözcüklerin karşılıkları olabileceklerini araştıracağım.

Bunun denenmiş bir yol olup olmadığını bilmiyorum. Elimde böyle türetilmiş bir yığın sözcük olduğunu düşündüm de kendimi yatırım yapılacak alan arayan bir kapitaliste benzettim. Güçlük en uygunu seçmekte. Kullanılagelen yöntemde de öyle değil mi? Yalnız, seçme ters yönde... Üstelik o yöntem kullanılırken bir çeşit yokluktan başlanır işe. Oysa şimdi bir çeşit bolluktan başlanacak...

12 Eylül '73

Atık sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'teki açıklaması şöyle: "Süt ve yoğurt çalkamaya yarar küçük yayık." Bu sözcüğün başka bir anlamda kullanıldığını gördüm. Çevre kirlenmesiyle ilgili bir yazıda "sanayi atıkları", "atık sıvılar ve gazlar" deniyordu. Sözcüğün hangi anlamda kullanıldığı çok açık. Atık ile artık, farklı nesneler.

17 Eylül '73

Küçük oğlum dört yaşına basalı bir ay olmadı. Kullandığı kimi sözcükler dikkatimi çekiyor. Örneğin, "Yüzümü havluladım." diyor. Böylece yüzünü havlu ile (başka bir nesne ile değil) kuruladığını söylemiş oluyor. "Benim gitken arabam", diyor oğlum.

Öğretken bir varlıktır çocuk; herhalde öğrengen olduğu için öyledir...

3 Ekim '73

Ünlü sayıntı bilim (*science fiction*) yazarı Asimov, Çek yazar Karel Çapek'in yazdığı bir oyunun 1923'te İngilizceye *R. U. R. (Rossum's Universal Robots)* adıyla çevrildiğini andıktan sonra şöyle yazıyor: "... Rossum had discovered the secret of creating artificial men. These were called 'robots' from a Czech word meaning 'worker', and the word entered the English Language and gained a strong hold there."

Webster'e göre Çek Dilinde robot (*robotnik*) "serf" demekmiş. *Robota* zorunlu çalışma (iş) anlamına geliyormuş. İkisi de *robotiti*'den (ağır iş yapmak) türemiş. Çapek, Rossum'un yarattığı yapma insanlara bu adı vermiş. Demek ki oyunun adı *Rossum'un Serfleri* veya *Rossum'un Irgatları*. Robot sözcüğü İngilizceye "yapma insan" anlamına bürünerek girmiş. "Robot gibi" deyimi ise "mekanik olarak" anlamına kullanılıyor.

Sözcüğün serüveni ilginç! Peki ama, Çekler bugün *robot* anlamına hangi sözcüğü kullanıyorlar? *Robotnik* eski anlamını korudu da İngilizceden *robot* sözcüğünü mü aldılar; yoksa *robot*'a yeni bir karşılık mı buldular; yoksa *robotnik* 'i her iki anlamda mı kullanıyorlar?

Robot sözcüğünün serüveni, dil geliştirme işine robot gibi yaklaşılamayacağını gösteriyor. Ve ben, robot olmadığım için, bu sözcüğe karşılık önermeye kalkmayacağım.

1 Ocak '74

Eski metinleri okumanın çok gerekli olduğunu düşünmekle yetinmiyorum artık. Okuyorum. Bunun bende bıraktığı genel izlenim şu: Türkçe, son bir iki yüzyıl içinde çok değişmiş; ama bir bakıma az değişmiş. Öyle ki, en eski metinleri okurken bile beni

yadırgatan bir "dil örgüsü" ile karşılaşmadım. *Oğuz Kağan Destanı*'ndaki şu söyleyiş bile şaşırtmadı beni:

Bunda kilgen-ler kik köp köp

bunda uçkan-lar kuş köp köp irdi.

Bang ve Rahmeti şöyle demişler: "Çokluk ekinin burada sıfatlara takılmış olması hayret edilecek bir şeydir." Bununla ilgili açıklamaları da şöyle: Bu "bir türkünün parçası gibi görünüyor. Bu, kilgen-ler kik'i vb. izah edebilir. Yakında neşredeceğimiz bir Berlin yazmasında ... bir türküde *aklar bulut* ve *karalar bulut* bulunuyor."

Bunun "türkü" ile açıklanması ilk bakışta bana da uygun görünüyor. Yalnız, "türkü"de veya "yır"da da olsa, böyle bir deyiş ve onunla anlatılmak istenen şey arasında bir ilişki olmalı. Bugün de, örneğin "orda güzeller kadın" ve "orda güzel kadınlar" diyebiliriz ve iki ayrı şey anlatmış oluruz. Öyle görünüyor ki böyle sorunlara yalnız gramer açısından bakmak eksik bir yaklaşımdır.

1979

Ankara, 27 Eylül '79

1973 Mayısında tutmaya başladığım dil günlüğümü, belki de *Papirüs* o zaman çıkarılamadığı için olacak, 1974 Haziranında kesmişim. Yazdıklarımı gözden geçirdim. Çoğunu çeşitli yazılarımda kullanmışım. Kimi parçalar ise yayımlanmayacak kadar yavan göründü bana. Günlüğüm, bir bakıma Ataç'ın *Günce*'sine benziyor: Hiç aksatılmadan, her gün, yazılmış değil. Belirli bir konuda her gün yazabilmek için çok özel koşulları olmalı insanın. Bir günlüğü günlük yapan yalnızca her gün, hiç aksatılmadan yazılmış olması mıdır? Sanmıyorum. Bu bakımdan gemi günlüklerinin üstüne yoktur. Günü gününe yazılmış nice şey vardır ki kimileri "not" bile sayılamaz. Günlük, daha çok, yazınsal bir biçim olarak görülmeli bence. Bu biçim, bana kimi kolaylıklar sağlıyor; örneğin, kupkuru ve elden geçirmeksizin yayımlayamayacağım notlar almaktan kurtarıyor beni; düşündüklerimi bir an önce yazmaya özendiriyor, vb.

Eski günlüğümden kimi seçintiler göndereceğim Cemal'e. Bunu beklediğini hiç sanmıyorum.

26 Eylül '79

Kimi yeni sözcükler, çok kısa bir süre sonra, önerildiklerinden başka anlamlarda kullanılmaya başlanıyor. Örneğin *ayrıcalık* sözcüğü imtiyaz anlamına önerilmiştir; oysa bugün, daha çok, *fark* veya *farklılık* yerine kullanılıyor. "İşçi ve memur ayrıcalığına son verilsin!" örneğinde olduğu gibi. (Neden, "İşçi ve memur ayrılığına son verilsin!" demiyorlar ki?)

Sözcükler, çeşitli nedenlerle, anlam değiştirebilir; anlam kayması, genişlemesi, daralması gösterebilir. *Herif*, eskiden "elzanaatı ustası" demekti; oysa bugün "aşağılık, kuşkulu adam" anlamına geliyor. Ne var ki, yeni önerilmiş bir sözcüğün, hangi biçimde olursa olsun, anlam değiştirivermesi böyle örnekler gösterilerek açıklanamaz. Burada, her şeyden önce, önerinin eksikliği, aksak-

lığı, yanlışlığı vb. üzerinde durmak gerekir. Yeni bir sözcüğün anlam değiştirivermesi, düşünce ve dil diyalektiğine aykırı düşmeyen veya uygun düşen yerini bulması demektir. *Ayrıcalık* sözcüğü anlam değiştiriyor; çünkü bu sözcük "imtiyaz" kavramının Türkçe maddesel varlık biçimi (sözcüğü) değil ve olamıyor. Öyle görünüyor ki dilimizde *üstünlük, seçkinlik* sözcükleri *imtiyaz* için uygun birer karşılık olabilir. Onların başka anlamlara da gelmeleri bir eksiklik veya sakınca sayılırsa *üstüncelik, seçkincelik* sözcüklerinden biri yeğ tutulabilir.

Bu noktayı gene kurcalayacağım.

28 Eylül '79

Bugün Dadaloğlu'yu okurken Melih Cevdet Anday'ın eski bir yazısını anımsadım. Anday, yazılarında bazen dille de ilgilenir. Eski yazılarından birinde *ören* (harabe) sözcüğünün *ruin*'den geldiğini söylüyordu. İki kanıt gösteriyordu Anday: l) Sözcük ses değişimine uğramıştır; 2) Halkımız "R" ile başlayan sözcüklerin başına bir ünlü getirir; örneğin *ırakı, ereçel, Erecep* (rakı, reçel, Recep) der. Ören sözcüğünün başında "Ö" bulunması da bundandır.

Ören sözcüğünü Dadaloğlu kullanır (1785-1865):

Yine tuttu Gâvur Dağı boranı
Hançer vurup acarladın yaramı
Sana derim Mıstık Paşa *öreni*
İçindeki bunca beyler nic' oldu

Karım bu sözcüğü bana Karacaoğlan'da (XVII. yüzyıl) da gösterdi:

Rüzgâr eser dallarınız atışır
Kuşlarınız birbiriyle ötüşür
Ören yerler bu bayramdan pek üşür
Sümbül niçin yaslı bakışır dağlar

Ayrıca, Anadolu'da "ören" ile biten bileşik adlı birçok köy vardır. Demek ki *ören,* halkımızın öteden beri kullandığı bir sözcük. Ören, *Divanü Lûgat-it-Türk'* te "her şeyin kötüsü" anlamında var-

dır. Ören, bir yapının veya kentin vb. kötülemişi, yıkılmışı olduğuna göre, Türkçe kökenli olabilir.

Bir de şu var: Halkımız, bilebildiğim kadarıyla, "R" ve "L" ile başlayan yabancı kökenli sözcüklerin başlarına "E, I, İ ünlülerini getirir; A, O, Ö, U, Ü ünlülerini getirmez.

Peki, bütün bunlar ören sözcüğünün Türkçe kökenli olduğunu kanıtlamaya, daha doğrusu kesinlikle göstermeye yeter mi? Pek sanmıyorum. Ancak, bütün bunlar Anday'ın sözlerinin doğru olmayabileceğini gösterir. Önemli olan şu: Herhangi bir sözcük Türkçe kökenli değilse, değildir. Bunu bilmekte ve söylemekte sakınca ve çekince görmüyorum. Yalnız, dilimizdeki herhangi bir sözcüğün kökenini açık seçik bilmiyorsak onu başka dillere bağışlayıvermeyelim.

29 Eylül '79

29 Haziran 1974'te şunları yazmışım:

"*Tedbir* sözcüğü yerine *önlem* kullanılmaya başlandı. 'Önlem' güzel bir sözcük ama, bence, eksik bir sözcük. 'Tedbir', 'bir şeyi *sağlayacak* veya *önleyecek* yol'dur. Önlem, önlemek eyleminin gövdesinden türetildiğine göre, *önleyecek yol* anlamına geliyor. 'Bizi başarıya götürecek önlemler, ülkemizin kalkınması için alınacak önlemler' denebilir mi? Hayır. Dil geliştirmede bunca çaba gösterilmiş bir ülkede, sözcükleri bütün ilişkileri içinde ele almaya hâlâ alışılmamış olması gerçekten üzücüdür. Bence, dilimiz *tedbir* sözcüğünü özümsemiştir. *Tedbirli, tedbirlilik, tedbirsiz, tedbirsizlik, tedbirli olmak, tedbir almak, tedbirsizlik etmek, tedbirde kusur etmek, tedbiri şaşmak, tedbirini şaşmak* gibi sözcükler ve deyimler bu özümsemenin ürünü ve kanıtıdır."

Öyle anlaşılıyor ki *önlem* sözcüğü 1973'te veya 1974'te kullanılmaya başlanmış ve bugün en yaygın sözcüklerden biri. Kimbilir, benim düşündüğümün tersine "bizi başarıya götürecek önlemler, ülkemizin kalkınması için alınacak önlemler" diye konuşup yazanlar da vardır belki. Yalnız, düşündüm de, bu söz-

cüğü *önlemli* adam, *önlemsiz* kişiler, *önlemsizlik* etmeyin, *önlemde* kusur etti biçimlerinde değil söyleyen, yazan bir tek kişiye rastladığımı anımsamadım. (*Önlemi şaşmak, önlemini şaşmak* denemeyebileceğini düşünerek onları anmadım.) Bu durumu nelere yorabilirim? Şunlara:

1) *Önlem* sözcüğü ilk bakışta göründüğü veya sanıldığı kadar yaygınlaşmış değildir.

2) Yeni sözcükleri iyice irdelemeden kullanmaya başlayıverenler ve onları örnek alanlar, bu sözcükleri işlemekte ve yoğurmakta yeterince titiz değiller.

3) Özümsenmiş bir sözcüğe karşılık olarak önerilen ve tutunan bir sözcüğün işlenmesi ve yoğurulması, görünüşe göre, daha güç ve daha duraksatıcı oluyor.

4) *Önlem* sözcüğü *tedbir*'i eksik karşıladığı için böyle olmuş olabilir.

5) *Önlem* günlük konuşma diline girmemiştir ve bu yüzden işlenmesi ve yoğurulması daha uzun bir zaman alabilir.

Bundan sonra *önlem*'i kullanırken *tedbirli* olmalıyım.

30 Eylül '79

"Dilde Devrim". İlhan Selçuk'un bugünkü fıkrasının başlığı bu. Selçuk'un yalnız bir sözü üzerinde duracağım: "Türkiye'de emekçi halk nasıl konuşuyorsa; öyle konuşulacak, öyle yazılacaktır. " Bu sözü şöyle yorumluyorum: Halk diline, dilimizin en yaygın, en işlek kesimine dokunulmayacaktır. İlericilerin halkla iletişim aracıdır o.

Peki ama, bunun için *önlem* mi alacağız, *tedbir* mi?

2 Ekim 1979

14 yaşındaki büyük oğlum, yarısı eski, yarısı yeni yazıyla basılmış eski *Hayat* dergileri cildini alıp kitaplığına koymuş. Bu, o eski dergileri karıştırmama vesile oldu. Bir sayfada Faruk

Nafiz ile Necip Fazıl'ın şiirleri yan yana, bakışımlı basılmış. (*Hayat,* sayı 100, Ankara, 25 Teşrinevvel 1928.) İkisi de üçer dörtlüklü. Onun için eksiksiz bir bakışım doğmuş. Birkaç yıl önce o iki şiiri, Faruk Nafiz'inkinden başlayarak, bir dize ondan, bir dize Necip Fazıl'ınkinden olmak üzere okuyup, yanılmıyorsam, Vecihi Timuroğlu ile epeyce gülmüştük. Üç sekizlikten oluşan karma şiir şöyle:

BİR KADIN AYRILDI

ÇİLE

O gitmiş diyerek ağardı saçlar,
Kardeş! İşte sen de oldun bir aziz
O gitmiş diyerek günler kısaldı.
Geldin son baharda kuş gibi dile.
Sapsarı kesildi bütün yamaçlar,
Başını sararken o nuranî iz.
Rüzgârın kolları yanında kaldı.
Artık Allahtan ne dilersen dile!

Sormadı bir kerre sefaletimi,
Toplayıp kaçarken tarağı tası,
Görmedi ardında hayaletimi
Bana ihsan etti son kalan yası,
Bu gönül veremi, bu yar yetimi
Karşımda açtığın sabır levhası
Kuş uçmaz yollara diz üstü daldı.
Önümde yem gibi serptiğin çile.

Sanma yaz geçti de kış erdi diye
Meğer muradıma ben de ermişim
Son bahar getirdi bu derdi diye
Yok bu dört duvarın dışında işim,
Aranma bu yası kim verdi diye
Ama burada daha çok beklermişim
Bir kadın ayrıldı, bir köz boşaldı
Orası olmasın umurunda bile.

Umarım, bu yaptığımız ve şimdi benim bir daha yaptığım, şairlere saygısızlık değildir. Dille ilgili bir şey var burada: Şiirler ayrı ayrı okunursa ikisi de ayrılıktan söz ediyor. Dolayısıyla diller birbirine yakın. Yalnız, yaklaşımlar farklı. Dolayısıyla diller de farklı. Karma şiirde gene ayrılıktan söz ediliyor. Ama yaklaşım farklı (karma). Dolayısıyla dil de karma ve farklı. Yalnız, dilin farklılığı karmalığından doğan farklılığın ötesinde. Bu örneğe bakarak yaklaşım-dil-gülünç arasında da ilişki kurulabilir, sanıyorum.

5 Ekim '79

Cemal'in bir dizesini anımsayıp diyorum ki: Yazarlıkta tekrar şart!

"Şiirde Yenilik ve Çeviri" (*Cumhuriyet*, 5 Ekim 1979) başlıklı yazısındaki bazı sözlerinden ötürü gene günlüğüme giriyor Melih Cevdet Anday. Rimbaud' nun "*Oh la la, qui d'amour splendide J'ai révé"* dizesini Anday dilimize "Allah Allah ne yaman seviler kurdum" diye çevirirmiş. Bir şiiri çevirirken sesleri yansıtmaktan yana imiş. Olabilir. Bunları anlattıktan sonra şöyle yazıyor: "(Çok tuhaftır, Hititçe sözlükte bir 'Allalu' sözcüğü var ki, Hitit askerleri savaşta saldırıya kalktıklarında böyle bağırırlarmış. Düşündürdü beni. Arapların savaşta 'Allah Allah' diye bağırdıklarına ilişkin bir bilgi bulamadım. Belki de bizim Anadolu'ya özgüdür o söz.)"

Anday'ın bu sözleri de beni düşündürdü. "Allah" sözcüğü dilimize Arapçadan girmiş. İslamda Tanrı'nın Arapça adı bu. Araplar, savaşta saldırırlarken "Allah Allah" diye haykırıyorlar mı, bilmiyorum. Ama öyle anlaşılıyor ki Anday onların böyle haykırdıklarını öğrenseydi yukarıdaki sözleri hiç yazmazdı; çünkü Türkler bunu onlardan öğrenmiş olurlardı. Ve Anday, tek başına "Allah" sözcüğü ile "Allalu" arasında ilişki kurmak zorunda kalırdı ki bunu kolay kolay göze alamazdı. Diyelim ki Araplar böyle haykırmıyorlar. Bu, Türklerin böyle haykırmalarına elbette engel değildir. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde "Allalu" ile veya onun az çok değişmiş bir biçimiyle karşılaştılar mı? Diyelim ki öyle oldu. Ama Türkler VIII.

yüzyılda İslamı benimsemeye başladıklarına göre, Anadolu'ya gelmeden önce "Allah Allah" diye haykırmayı bir gelenek haline getirmek için bol bol zamanları oldu. Hititlerin Anadolu'daki egemenliği, yanlış anımsamıyorsam İ.Ö. VII. yüzyılda tümüyle sona erdi; ama kültürlerinin etkisi İ.S. I. yüzyıla kadar sürdü, veya, azalarak günümüze kadar sürmüş olabilir. Hititlerden sonra, Türkler Anadolu'ya gelinceye kadar "Allalu" ne oldu, varlığını nasıl sürdürdü? Türkler "Allalu" ile ne zaman, nasıl karşılaştılar, ve "Allalu" nasıl "Allah Allah" oldu? Bütün bu sorular yanıtlanmadıkça, soruna nasıl bakılırsa bakılsın, Anday'ın gördüğü olasılık görülemez.

Bir de şunu ekleyeyim: Bana öyle geliyor ki Rimbaud'nun o dizesindeki "Oh la la" bir sevinci, bir kıvancı veya böyle bir şeyi dile getiriyor. Oysa Anday'ın çevirisindeki "Allah Allah", bir "şaşkınlığı" dile getiriyor. "Allah Allah, ne çabuk geldiniz!" sözündeki gibi. Böyle bir anlam sapması, sesleri yansıtmak uğruna göze alınmalı mı?

6 Ekim '79

Dilimizin ne kadar özleştiğini göstermek için bazen matematiğe de başvuruluyor; birtakım hesaplar yapıldıktan sonra, sözgelimi, şu yazarımız % 88, bu yazarımız % 95 oranında Türkçe sözcük kullanıyor gibi bazı sonuçlara varılıyor. Özleştirmeci bir profesör, İngilizceden dilimize çevirdiği bir kitaptaki bütün "ve"leri çıkarıp atmış, ve böylece, "yabancı kökenli sözcük" oranında, yanılmıyorsam, % 3'lük bir azalma sağlandığını hesaplamıştı. Sayın Profesör, her "ve"yi *ayrı bir* "yabancı kökenli sözcük" saydığı için bu sonuca varmıştı. "Ve"nin, kaç kez kullanılırsa kullanılsın, *bir tek* "yabancı kökenli sözcük" olduğunu düşünseydi, başarısının bu kadar büyük olmadığını görecekti. Böyle hesaplarda izlenmiş yol açık seçik bilinmezse sağlıklı yorumlar yapılamaz.

Ve böyle hesap sonuçlarına göre Emin Özdemir en yüksek oranda, neredeyse % 100, Türkçe sözcük kullanan yazarmış. Bu hesaplarda nasıl bir yol izlenmiş olursa olsun, hiç duraksamadan

"Doğrudur!" diyorum. Ama bunun için Emin Özdemir'i kutlamak gerekmez, sanırım; çünkü o, yalnız "mama" diyebildiği yaşta iken de % 100 Türkçe sözcük kullanıyordu.

7 Ekim '79

İçişleri Bakanı görevinden çekildi veya çekilmek zorunda kaldı.

İçişleri Bakanı ve Bakanlığı, *Dışişleri* Bakanı ve Bakanlığı. Böyle mi denmeliydi, yoksa *İçişler* Bakanı ve Bakanlığı, *Dışişler* Bakanı ve Bakanlığı mı? Doğrusu ikinci söyleyiş olsa bile, gerçeklikte İçişleri ve Dışişleri bakanları ve bakanlıkları var. Yalnız, *Köyişleri* Bakanı ve Bakanlığı denince kafamda böyle bir dilsel takıntı yok.

9 Ekim '79

Melih Cevdet Anday gibi İsmet Zeki Eyuboğlu'nun da Hititçe ile Türkçe arasında ilişkiler kurmaya çalıştığını anımsadım: "*Daha:* eski Türkçe takı'dan. Bunun taki, dahi gibi söylenişleri de vardır. Anadolu Türkçesine Asya Türkçesinden geçtiği sanılan dahi'nin Hititçe eşanlamda *dakkı* (takkı) sözüyle yakınlığı, özdeşliği ilginçtir. Hitit kaynaklı olması daha uygun görünüyor." (İ. Zeki Eyuboğlu, "Anadolu Türkçesi LII", *Yeni Ufuklar,* Aralık 1973.)

Takı sözcüğü, Kül Tigin Anıtında (732) kullanılmıştır; gösterdiği ses ve anlam değişmeleri ile birlikte eski metinlerde sık sık görülür. *Takı* (dahi, daha) sözcüğü Türkler Anadolu'ya gelmeden önce Türkçede vardı. Öyleyse bu sözcük Hititçeden Türkçeye nasıl geçmiş olabilir? Bunun bir tek yolu var: Hititler, daha kendileri Anadolu'ya gelmeden önce, Türklerle ilişki kurmuş olabilirler. Ama bu, sağlıksız bir varsayımdır. Hititlerin Anadolu-öncesi tarihleri karanlıktır. Bu durumda o sözcüğün Hitit kökenli olması İ. Z. Eyuboğlu'ya neden "daha uygun" görünüyor. Eyuboğlu önce eski Türkçe metinlere bakacağı yerde, onların varlığını unutup veya önemsemeyip Hititçe sözlüğe bakıyor da ondan.

Bu Hitit ve Hititçeseverlik vb., Anadolu'ya ve Anadolu insanına Halikarnas Balıkçısı, Sebahattin Eyuboğlu, Azra Erhat, Vedat Günyol, Melih Cevdet Anday, İ. Zeki Eyuboğlu gibi bakan aydınlara özgüdür. Onlar, Anadolu insanını coğrafyaya (Anadolu'ya) hapsedilmiş bir tarih görüşüyle anlamaya çalışmışlardır.

10 Ekim '79

– Gel, ey esinece!

Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu, Doç. Dr. Semih Tezcan, Tahsin Saraç ve (toprağı bol olsun) Agop Dilaçar'dan oluşmuş yarkurulun yaratması olan *esinece* sözcüğünü kullanarak "Gel ey Musa (Muse)!" demiş oluyorum.

Esin Tanrıçası, esin perisi değil! ESİNECE!

Hangi esineceler el veriyor yarkurul üyelerine acaba? Yoksa bütün esineceler sırt mı çevirmiş onlara?

Önümde böyle esinecesel sözcükler varken esin perisine gerek yok.

– Git, ey *esinece!*

11 Ekim '79

Yabancı kökenli sözcüklere önerilmiş karşılıklar eleştirilere, takılmalara uğrayınca aşağı yukarı şöyle deniyor: Efendim, bunlar birer öneridir. Beğenen kullanır, beğenmeyen kullanmaz. Onları kullanmaya kimseyi zorlamıyoruz.

Mehmed Kemal TDK üyesi mi, bilmiyorum. *Tulumba* sözcüğüne *basar* karşılığının önerilmesi üzerine, *Cumhuriyet*'teki bir yazısında, böyle bir öneriyi uygun bulmadığını değil, gereksiz bulduğunu yumuşak, tatlı bir dille anlatmıştı. Sanki TDK üyesi imiş gibi sıkıntılı bir hali vardı. Yanılmıyorsam böyle sözcüklere yalnızca birer öneri gözüyle bakılması gerektiğini o da söylü-

yordu. Bana öyle geldi ki Mehmed Kemal TDK üyesidir; böyle önerilerle üyesi olduğu kurumun saygınlığına gölge düşürüldüğü kanısındadır; ve sorumluluk duyan her üye gibi, bir şeyler söylemeyi gereksemiştir. Yukarıdaki sözleri böyle üyelerin söylemelerini veya söylemek zorunda kalmalarını anlayışla karşılıyorum. Ama o sözleri bütün eleştirilere ve takılmalara uygun bir karşılık gibi görüp söylemek, bundan çok farklı bir şeydir. Ataç, "Ben böyle elli sözcük öneririm. Biri tutarsa başarı var demektir", gibi bir söz etmiştir. Onun sözleriyle bu sözler arasında pek fark görmüyorum. Dil geliştirme işi "göle yoğurt çalmak" gibi düşünülemez. Böyle diyerek, önerilen her sözcük tutunmalıdır, tutunabilir demek mi istiyorum? Hayır. Sözcük önerilirken çok açık yanlışlar yapmaktan kaçınılabilir; önerilen sözcükler aşırı yadırganmayabilir, önerilmeleri gereksiz görülmeyebilir, hiç değilse alayla karşılanmayabilir, demek istiyorum. Bir ülkede çocuklar belirli bir oyun sırasında,

> Annem bana tulumbadan su çeker, su çeker;
> Halka da boynumdan geçer, halka da boynumdan geçer,

diyorlarsa, *tulumba* ve *halka* sözcüklerine karşılık aramak ve önermek ancak şovenlikle açıklanabilir. Halk böyle sözcüklere önerilen karşılıklarla alay ediyorsa, sevinmeliyiz; çünkü ilerici bir davranıştır bu.

15 Ekim '79

"Hezimet'in Türkçesi ezilgi'dir," dedim.

"Hayır", dedi Vecihi Timuroğlu, "bozgun'dur!"

Sözlükler onu doğruluyor. Hezimet'e *bozgun, bozgunluk, sındırgı* karşılıkları verilmiş. Nedense askeri birer sözcük veya terim gibi geliyor bana bu karşılıklar. Politik bir bozgun! Politik bir ezilgi!

Yenilginin de çeşitleri var...

16 Ekim '79

"Zaten bundan dolayı belli ediyorlar,
böyle aptal,
hayasızca.
Hayasızın öztürkçesi?
Çağataycadan uydururlar yine.
Bizim Türkçemizle 'utanmaz', 'sıkılmaz' desek?
Hayır,
'hayâsız'da çok daha çıplak,
daha yüzsüz bir şeyler var."

Memleketimden İnsan Manzaraları'ndaki bu parçacıktan anlaşılıyor ki Nâzım Hikmet, l) kullanmayı düşündüğü yabancı kökenli sözcüklerin Türkçelerini araştırıyor; 2) uygun veya yeterli Türkçe karşılıklar bulamazsa, hiç duraksamadan kullanıyor o sözcükleri; 3) dil geliştirmede biricik sağlıklı kaynağın "Bizim Türkçemiz" olduğuna inanıyor.

N. Hikmet'in dil ile ilgili düşünceleri üzerinde durmaya değer.

18 Ekim '79

Mask sözcüğüne *yüzkipi* karşılığını önermişler.

Kalıp anlamına gelen bu ölü *kip* sözcüğü ile okulda, dilbilgisi derslerinde karşılaşmıştım. Düşünüyorum da onun bana hiçbir şey söylememiş olduğunu anlıyorum. Arabın kalib'i Türkçemizin kurallarına boyun eğip olmuş kalıp, ve dilimize kalıp gibi oturmuş. Arapça kökenli olduğunu öğreninceye kadar "kalmak" eyleminin kökünden türemiş gibi gelirdi bana. Yıllar önce *çek* (cheque) sözcüğünü de Türkçe sandığımı anımsıyorum. Onunla da "çekmek" (para "çekmek") eyleminin kökü arasında ilişki kurmuştum. Bu örneklerde ses benzerliğinden

öte bir şey var. Böyle haller, Türkçenin veya herhangi bir dilin kimi yabancı sözcükleri özümsemesini kolaylaştırmış veya çabuklaştırmış olabilir mi?

Mask'ın Türkçesi yüz *kalıbı*'dır. *Yüzkipi*'nin tutunamayacağına kalıbımı basarım. Herkesin anlayıvereceği sözcükler türetmekten kaçınılıyor sanki.

20 Ekim '79

Ninem 1969'da, 97 yaşında öldü. "Yaşı yüzü aşkındı. " diyenler de çıktı idi. Okuması yazması yoktu ninemin. Onunla hep "kadar" sözcüğünü kullanırdık konuşurken. Kim anlamıyor ki kadar'ın ne demek olduğunu? Bu, "kadar" sözcüğü ile yetinmem için gerekçe olamaz elbet. Yeri gelince şöyle konuşup yazabilirim: Bugüne *değin* bu *kadar* cömert bir adamın bu *denli* cimrice davrandığı görülmemiştir.

Denli'yi olumsuz anlamlı sözcüklerle kullanma eğilimi var bende: Bu denli aşağılık, bu denli kafasız, bu denli satılmış... Denli'yi böyle kullanmanın eskilere dayanan bir yanı var mı?

Sorun, şu veya bu sözcük kullanılsın veya kullanılmasın biçiminde değil, halk dilinden (dilin en yaygın ve işlek kesiminden) gittikçe uzaklaşan bir yazı dili yaratılıyor mu, yaratılmıyor mu biçiminde konmalı.

21 Ekim '79

Evliya Çelebi ile söyleşecek sözümüz varmış. İki gündür başbaşayız.

Evliya'nın ünlü *Seyahatname*'si taranıp kullandığı Türkçe sözcükler, deyimler derlenmiş mi acaba? Olağanüstü güzel parçalar, sözcükler var onda. Birkaç örnek: *"Bade harab-ül Basra* [Basra yıkıldıktan sonra]. *Öküz öldü boyunduruk kırıldı*. Dedikleri gibi

tav tavlanıp sav savlandıktan sonra..." Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü*'nde yok bunlar. *Derinti, dernek, buyurtu, işeri, söy leşmek, kutlu, uz, salt, kanıksamak, oranlamak, orancı, ülke* gibi sözcüklerse "dil devrimi" ürünü sanılabilir.

Evliya ömrünün sonuna dek Osmanlıya hizmet etmiştir. Bizde Osmanlıya ve Osmanlıcaya "ejder-i heft-ser" gibi saldırıldığı sıralarda Evliya dili bakımından da tümüyle Osmanlı sayılıp *Seyahatname*'si atlanmış, sonra da unutulmuş olmaya.

25 Ekim '79

TDK'de Batı kaynaklı sözcüklere karşılıklar bulmakla görevlendirilmiş yarkurulun Aralık 1978'den beri önerdiği sözcükleri gözden geçiriyorum. Türkçe karşılıkları önerilen Batılı sözcükler çok farklı uğraşlarla ilgili: *Biométrie*, *fade-in, fiche, appel, tabela, choréographie, stand-by, tinnitus, vb.* Kaba bir incelemeden sonra izlenimlerim şunlar:

1) Yarkurul *tulumba, parti, numara, sınıf* gibi özümsenmiş sözcüklere de karşılıklar önerdiğine göre, sözcük seçiminde kimi üyelerin şoven eğilimleri ağır basabiliyor ve önlenemiyor.

2) Türkiye'de kaç kişi evinde veya işyerinde *pique-fleurs* kullanır? Topu bir avuççuk bile olmayan birtakım burjuvaları ve küçükburjuvaları ilgilendiren bu sözcük, kimi yarkurul üyelerinin toplumsal konumlarını veya özentilerini epeyce belli ediyor. Ve üyeler kendi yaşamlarına girmiş Batılı sözcükleri görmezden gelemiyorlar.

3) *Fiche* (fiş) sözcüğüne Aralık 1978'de, *prise* (priz) sözcüğüne ise Şubat 1979'da karşılık öneriliyor. Demek ki sözcük seçiminde titizlikle göz önünde tutulmak gereken bazı ilişkiler pek önemsenmiyor.

4) Yarkurulun eskiden önerilmiş, ama tutunamamış bazı sözcükleri yeniden ele aldığı görülüyor. Örneğin asansör'e *ağınacak* ve *çıkariner* karşılıkları önerilmişti. Şimdi ise *asamak* (?) onlardan daha uygun bulunuyor.

5) Eskiden önerilmiş ve bildiğim kadarıyla öneri olmaktan asla kurtulamamış bazı sözcükler sanki yaşıyorlarmış gibi davranılıyor. Örneğin, dilimizde "küçük kareli" anlamında kullanılan pötikare (*petit carré)*ye *dördülcük* veya *dördülcüklü* deniyor. Böylece *kare* için *dördül* karşılığı benimsenmiş oluyor. Mehmet Ali Ağakay'ın *Fransızca-Türkçe Sözlük*'üne bakıyorum (TDK yayını 189, Ankara, 1962): *Carré*'ye dördül karşılığı verilmiş, kare'nin ise eski karşılık olduğu bildirilmiş. (Kim, ne zaman eskitmiş o sözcüğü?) Demek ki pötikare'ye dördülcük veya dördülcüklü karşılıkları önerilirken, gerçekte yaşama gücü olmadığı kanıtlanmış bir sözcükte ayak direniyor. Osmanlının murabba'ına önce *kare* deniyor. Murabba'ı hiç işitmemiş ve kare'nin Türkçe olmadığını hiç düşünmeyen kuşaklar yetişiyor. Ondan sonra kare *dördül* yapılmaya kalkışılıyor. (Her türlü dörtken dördüldür. Dolayısıyla, dördül hem gereksiz hem de kare anlamına gelemeyecek bir sözcüktür.) Kim kalkar da bundan sonra "5 metre kare" diyeceği yerde "5 metre dördül" der? Kendi payıma DÖRDÜL'e kocaman bir HAYIR diyorum. Böyle sözcüklere gösterilen bu onulmaz düşkünlüğe de *kelimeperestlik* diyorum. Düşkünlüğün böylesi gericilik olduğuna göre, adı da ona yakışır olmalı. Türkçeye yeni bir Osmanlıca sözcük sokmuş olmam da üzmüyor beni; çünkü bu kelimeperestlik ve dolayısıyla "kelimeperest" sözcüğü er geç ölecek.

6) Türkçe karşılıkları önerilen bu derinti sözcükler ancak yöntemsizlik yöntemiyle seçilmiş olabilir.

7) Hangi Batılı sözcüklere neden, ne için, nasıl karşılık önerilmeli? Başarı bu soruların bilimsel yanıtlarından geçiyor.

3 Kasım '79

Kâşgarlı'da dile maddeselci bir yaklaşım görülüyor; örneğin, bir sözcüğün varlığını ve kökenini toplumların yaşama biçimleriyle açıklıyor:

"Dağ: Atlara ve başka hayvanlara vurulan dağ, dağlama. Farslılar bu kelimeyi Türklerden almışlardır. Çünkü Türklerde olduğu

gibi, onlarda sürü bulunmaz ki dillerinde böyle kelimeler bulunabilsin. Halbuki ben bu kelimeyi İslâm sınırlarında dahi işittim.

"Dağ, dhağ: Yok, değil anlamınadır. Arguca 'Ol andağ dağ ol' denir ki, 'o, öyle değil' demektir. Bu sözü Oğuzlar Argular'dan almış, 'dhağ ol' sözünü bozmuşlar, 'tegül' demişlerdir. Çünkü Oğuzlar Argularla komşudur, dilleri birbiriyle karışmıştır."

TDK *Divan*'ın yeni bir çevirisini genç kuşaklara ne zaman armağan edecek acaba?

4 Kasım '79

İngilizcede, örneğin *ben* gittim, *siz* gittiniz, *o* gitti, *biz* gittik, *onlar* gittiler (*I* went, *you* went, *he* went, we went, *they* went) denir; başka türlü de denemez. Oysa Türkçede gittim, gittin, gitti, gittik, gittiniz, gittiler denir. Özne İngilizcedeki gibi söylenmek gerekmez. Özne her zaman değil, vurgulanmak gerekirse kullanılır: *Kim* gitti? *Ben* gittim.

Kimi çevirilerde bu unutulup sıkıcı bir dil çıkıyor ortaya: İngilitürkçe!.

5 Kasım '79

Dün şöyle dedim: "Kimi çevirilerde bu unutulup sıkıcı bir dil çıkıyor ortaya." Evliya Çelebi'nin etkisiyle yaptım bunu. Bırakılmış bu deyiş. Alışılmışı şu: "Kimi çevirilerde bu unutuluyor ve sıkıcı bir dil çıkıyor ortaya."

Evliya *-ip* yapılı ulaçları bol bol kullanır: "Fakir gulâm ipleri kesilmiş semer kayışına *yapışıp* süvar olayım derken semer atın karnı altına *gelip* oğlan seyishaneden zirüzeber oldu. On, on beş düşman *gelip* oğlanı bastırdılar.... Ama iptida-yı cenkte atımı kurşun ile vurarak zahimdar *edip* kaçan ki at serilmeye başladı, dünya başıma dar oldu. Aharülemir gördüm ki, iş işten geçti, meydan-i arbedede bize imdada gelen yiğit yirmi *olup* yirmisi de şerbet-i mevti içti."

Kendine özgü güzelliği bir yana, ilk bakışta pek görünmeyen olanakları var bu söyleyişin. Bana ilginç görüneni özneleri ayrı tümceleri birleştirmesi. Türkçenin uzun tümce kurmaya elverişli olmadığını düşünenler, başka şeyler yanında, bunu da göz önünde tutmalı, diyorum.

Evliya'nın dili "ki" bağlacını sık sık kullanmasından da ileri geliyor, sanırım. "Ki"yi sık kullanmak Evliya'ya özgü değil. *Oğuz Kağan Destanı*'nda da görülebilir. Tümüyle Türkçeye özgüdür. Üstelik Batılı diller karşısında Türkçeyi rahatlatan bir olanaktır. Eski metinlere yabancı olanlar "ki"yi böyle ve sık kullanmayı Türkçeye yabancılaşma, Batılı dillerin etkisinde kalma sanabilirler.

8 Kasım '79

Remzi İnanç'ın dükkanında Şiar Yalçın'la tanıştım. Çeşitli şeyler arasında özleştirmeciliğin yarattığı sorunlardan da söz edildi. Yalçın, "m" ile başlayan öz Türkçe sözcük olmadığını söyledi. *Muştu, mor, mut* gibi birkaç örnek gösterildi ve "m" ile başlayan öz Türkçe pek az sözcük bulunduğu anlaşıldı.

Eve gelince Kâşgarlı'ya başvurdum. *Divan*'ın dizininde "m" ile başlayan sözcükler iki buçuk sayfa tutuyor. Bunların hepsi değilse de epeycesi öz Türkçe olmalı. Yalnız, böyle sözcüklerin başındaki "m", Türkçemizde genellikle "b" olmuş: manmak-banmak, men-ben, monçuk-boncuk, munda-bunda, munğ-bun gibi. Dolayısıyla "m" ile başlayan öz Türkçe sözcükler azalmış.

Püsküllüoğlu'nun *Öz Türkçe Sözlük*'ünde "m" ile başlayan 11 sözcük var. *Mercek* sayılmazsa, hepsi *mut* ile *muştu*'dan türemiş. "N" ile başlayan öz Türkçe sözcüklerin de az olduğu görülüyor. Bilindiği gibi "f" ve "J" ile başlayan öz Türkçe sözcük yoktur.

Bunların benim için pratik bir değeri olduğunu hiç değilse şimdilik sanmıyorum.

9 Kasım '79

Türkçemizin sözcük türetme eklerinden bazıları niye çok işlek de bazıları değil? Bu soruya çok kaba bir yanıt vermeye çalışıp D*ivan* dizinindeki birtakım sözcükler üzerinde durunca gördüm ki bazı ekler *Divan*'dan beri işlek olagelmiş, bazıları da zamanla daha az veya daha çok işlek olmuş.

Dil geliştirme çalışmaları sırasında işlekleşen ekler var. "-sel" bunlardan biri. Onun işlekleşmesi, Osmanlıcanın çok işlek "-î"sinin yerine en çok kullanılmış olmasından ileri geliyor ki, "-î"ye ve dolayısıyla "-sel"e Batılı dillerde karşılık olan ekler de çok işlek. Bu örnek, ilk bakışta görülüvermiyorsa da, dilediğimiz her eki dilediğimiz kadar işlek hale getiremeyeceğimizi gösteriyor. Burada dillerarası ilişkilerin -ki bu, toplumlararası veya topluluklararası ilişkiler demektir- bir dilin (dilimizin) gelişmesini nasıl ve ne kadar etkilediğni gösteriyor, "-sel" ekini kullanıp dilimizi ulusal yönde geliştirmek isteyenler, dilimizi evrensele uygun geliştirmekten kaçınamıyorlar. (Burada evrensel'i modern gereklere uygun modern ulusal diller anlamına kullanıyorum.)

Beri yandan, dilimizde öteden beri işlek olan ekler var. Onların varlığı ve işlekliği dillerarası ilişkilere yorulamaz; çünkü yaşanmış çok çeşitli dillerarası ilişkilere karşın onlar işlek olakalmışlar. O ekler, besbelli, daha çok veya özellikle toplum-doğa ilişkilerinden ötürü çok işlek. Buna şöyle bir örnek verilebilir: *-li* ve *-siz* ek çifti dilimizin en işlek ekleri arasında; çünkü doğada nesneler ve şeyler bazı nitelikler bakımından *varsın* veya *yoksun*'dur. Bunun düşünce yoluyla dilimize böyle, belirli eklerin varlığı ve işlekliği ile. belirli bir biçimde yansıması, anlaşılmaz görünmüyor. Doğada varsınlık ve yoksunluk yaygınsa, bunun düşünce yoluyla dilimize yansıması da yaygın olacaktır. Burada metafizik düşünüşün dile yansıdığı da görülüyor: Ya *öyle,* ya *öyle değil!* Ya *-li*, ya *–siz*! Olumlu ile olumsuzda varsınlık ve yoksunluk karşıtlığı, dolayısıyla nesnel diyalektiğin düşünce yoluyla dilde yansıması da var.

Metafizik, *kendi geçerlik sınırları içinde*, başvurup durduğumuz "saygıdeğer bir yoldaştır." Bu sınırlar dışında ise ne gibi çıkmazlara ve açmazlara yol açabildiği örneklendirilmek gerekmez. Dil, metafiziğin insan yaşamında pek önemli ve pek eski bir yöntem olduğuna tanıklık ediyor.

Öte yandan, "Hem öyle, hem öyle değil" örneğinde görülebildiği gibi, "hem, hem" (veya "hem, hem de") diyalektiğin dilimizde yansımasına başka bir örnektir.

11 Kasım '79

Önceki gün *yoksun*'un karşıtı olarak kullandığım *varsın* sözcüğünün Osmanlıcasını bulamıyorum.

Sözlük okuyanların çoğaldığını görüp seviniyorum.

1995

Bugünlerde dili yenilenmiş Divan şiiri örnekleri üzerinde duruluyor. Divan şiirinin Arapça ile yazıldığını söyleyen bilmezler de görülüyor.

Diline hiç dokunulmadan yayımlanacak Divan şiiri örnekleri var:

Döktü omuzdan poşu saçağını
Açtı gönüller deli bayrağını

Ay yenisi gökte ne ülker satar
Değmeyicek kestiği tırnağını

Gözceğizim boyamak ister benim
Al boyayıp kan ile dudağını

Saldı gönül illerine âfeti
Kurdu göz ırmağına otağını

Nice tabur dağıtır ol yosmanın
Saç dağıtıp eğmesi kalpağını

İçip içip kendi elinden anın
Duramayıp öpmüşüm ayağını

Çok sürünüp gözlemişim özleyip
Ayağının izini toprağını

Vermedi bir kimseye Gâlip geçit
Kanda çevirdiyse söz ırmağını

Hazret-i Monlâ'yı bilenler bilir
Bilmeyenin kim çeke kulağını

Şeyh Galib'in (1758-1799) bu Türkî-i basit gazelindeki Türkçe, birkaç sözcük sayılmazsa, hiç eskimemiş. Bir bilen çıksa da basit

Türkçeyle yazılmış Divan şiirlerini toplayıp yayımlasa. Bu iş bugüne dek neden savsanmış olabilir?

(Hazret-i Monlâ: Mevlânâ.)

2 Eylül '95

Bûy-i gül taktîr olunmuş nâzın işlenmiş ucu
Biri olmuş hoy *birisi* dest-mâl olmuş sana

Nedim'in (1681-1730) bu beytini okuyunca Fethi Naci'nin bir yazısında takılıp not ettiğim bir noktayı anımsadım. Şöyle yazmış:

"Erhan Bener, 'biri' ile 'birisi' arasındaki anlam farkını da bilmiyor. 'Biri', 'Bir tanesi' demek: Biri bu yana gitti, biri öte yana. 'Birisi', 'Bilin meyen bir kimse' demek: Birisi geldi, sizi sordu." (F. Naci, "Eleştiri Günlüğü", *Adam Sanat,* sayı 106, Eylül 1994.) Eleştirmenin bu savı doğrular saydığı kaynak ise *Türkçe Sözlük* (7. baskı, TDK, 1983).

Örnekler anılan sözlükten alınmış. Yalnız, sözlükte *biri* ile *birisi* sözcükleri bir maddede (anlamdaş) gösterilmiş. Fethi Naci'yi yanıltan, örnekler olmalı. Biri (birisi) bu yana gitti, biri (birisi) öte yana. Birisi (biri) geldi, sizi sordu. Evet, örnekler böyle olsaydı Fethi Naci yanılmazdı.

Birisi demek, *üçüsü* demek gibi yanlıştır. Ancak, *birisi,* doğru sayılan yaygın yanlışlardandır; dolayısıyla onu kullanan yazar yanlış yapıyor sayılmaz, ama diline yeterince özeniyor da sayılmaz.

Nedim'in beytinde Fethi Naci'nin yanılgısı açıkça gösterilmiş oluyor. *Birisi* sözcüğünü Nef'î de (1572-1635) kullanmış:

Birisi dahi Sürâhî-i Ser-efrâz ki çarh

Demek ki bu yaygın yanlış epey eskiymiş.

26 Eylül '95

Bugünkü *Cumhuriyet*'te Nizamettin Uğur'un güzel bir yazısı var: "Dil, Dil Yanlışları, Söylem..." Uğur, yeni ve değişik her deyişte dil yanlışı görmenin sakıncalı olduğu üzerinde durup şöyle bitirmiş yazısını: "Anlambilim/göstergebilim dünyasının yollarında yürümeye çalışalım biraz da."

Gazetenin dördüncü sayfasındaki "Gündüz Gözüyle" köşesinde Melih Cevdet Anday yazısının sonuna bir "Dil Köşesi" eklemiş. Kısaca der ki: *Geçtiğimiz* yıl, ay, gün, demek yanlıştır. Doğrusu *geçen* yıl, ay, gün, demektir.

Geçtiğimiz denmesi benim de pek hoşuma gitmiyor. Ama bu deyiş bana yanlış da görünmüyor. Zamanın 4. boyut olduğu düşünülürse, fiziksel olarak o boyuttan geçip durmuyor muyuz? Sonra, *geçtiğimiz günlerde* ile *geçen günlerde* anlamdaş mı?

Özellikle gençler "saat üç gibi" diyorlar. "Saat üç sularında" veya "dolayında" demiyorlar. Bunu da artık yadırgamıyorum. Gençler "ayın son haftası gibi" de diyorlar. Doğrusu, "ayın son haftası sularında" veya "dolayında" dendiğini işitmedim. Demek ki gençleri örnek almazsak öyle dememiz de gerekecek.

Bugün hiç yadırgamadığımız bunca deyim var. Bu deyimler ilk söylendiklerinde yadırganmamış olabilirler mi?

Dil yanlışları üzerinde duralım. Yalnız, dil yanlışı anlayışımızı irdelemeyi de unutmayalım.

27 Eylül '95

Dün akşam Dil Derneği Necati Cumalı'ya Ömer Asım Aksoy Ödülü'nü verdi. Törensel konuşmalarda yadırgadığım bir şey olmadı; çünkü ben de, herkes gibi, "Bu ortamda bunlar söylenebilir", diye düşünerek dinledim. Cumalı'nın söylediğine göre, yapıtlarında kullandığı Türkçe gittikçe yüzde (%) daha çok Türkçe olmuş.

Konuşmalar bitirilip içkiler yudumlanırken düşündüm: Yazarlar ve şairler dili en çok sömüren kişilerdir. Onun içindir ki başarılı bir yazarı veya şairi dili dolayısıyla ödüllendirmek, dili çok ve iyi sömürdüğü için ödüllendirmektir. Oysa bunun için ödül vermek yerine bir çeşit "dil sömürme vergisi" almak gerekmez mi? Böyle bir vergi salınabilseydi, paylarına düşen vergiyi az bulan yazarlar ve şairler çıkar mıydı?

Her ödül sözde belirli bir şey için ve gerçekte ondan başka bir şey için mi veriliyor?

3 Ekim '95

Yazar mollarşi (*mollaharchy)* sözcüğünü kullanmış. Diyelim ki bu sözcüğü kullanmasını hoş görmek için yeter gerekçe bulduk. Peki, islamlaştırma yerine *Islamization* demesini hangi gerekçeyle hoş göreceğiz? (Mehmet Aydın, "Karanlık Bir Kent: Tahran", *Cumhuriyet Dergi,* sayı 497, 1 Ekim 1995.)

Günlük basın-yayında çalışıp da böyle sözcükler kullananların özürleri ne olabilir? Zamana karşı yarışmak mı?

8 Ekim '95

Tele, metre, telemetre (uzaklıkölçer), barometre (basınçölçer) sözcüklerini bildiğim için *telebarometre* sözcüğüyle karşılaşınca hava basıncını yerinde değil de uzaktan ölçen bir aygıt (uzaktan basınç ölçer) düşünürsem, Türkiye koşullarında yanılmış olurum; çünkü günlük bir gazetede telebarometre başlığı altında verilen bilgilerin TV kanallarının izlenme oranlarıyla ilgili olduğunu görürüm. Bilgilerin *prime-time, rating* gibi İngilizce sözcüklerle sunulduğunu görünce de şöyle demekten kendimi alamam: Telebarometreyi böyle kullananlar iyi ki bu İngilizce sözcüklere Türkçe karşılık bulmaya kalkmıyorlar!

Ülkemizde düşünceye ve dile saygısızlık, bence, doruğuna varmış değil. Daha çarpıcı örneklerle karşılaşacağız.

İnsan beyni kusabilseydi, ne iyi olurdu...

16 Ekim '95

Bugün *Cumhuriyet* adına yazılmış makaleden:

"Türkiye'de politika doğal yapısına kavuşamadı. Siyaset, devleti özel çıkarların mekanizması gibi kullanmak sayılıyor."

Ben, politika sözcüğünü ve türevlerini kullanırım. Politika, siyaset, siyasa sözcüklerinden yalnız birini, ikisini veya üçünü birden (türevleriyle) kullanmak yalnızca bir yeğleme sorunu değildir; bir anlayış ve düşünüş sorunudur.

Ziya Gökalp şöyle mi demişti: "Değildir bir mânâ üç ada muhtaç"?

18 Ekim '95

Veysel Çolak şair, şiirle yalnız şair olarak ilgilenmekle yetinmeyip şiir konusunda düşünen, araştıran bir yazar; ve şimdi *Dize* dergisinin yayımcısı. Demek ki Çolak kendisini şiire adamakıllı adadı.

Çolak'ın "Dize" başlıklı incelemesini (*Evrensel Kültür*, sayı 45, Eylül '95) okuduktan sonra dize konusunda düşünmeye başladım. Dizeyi en ilkel durumunda göz önüne alınca *nazım* ile ilişkisini incelemem gerekti.

Nazım sözcüğü için Türkçe *koşuk* karşılığı önerilmiş. Bu sözcüğü kullananlar var. Yalnız, elimdeki sözlüklerin hiçbirinde *manzum* ve *manzume* sözcükleri için önerilmiş karşılık yok. Besbelli onlara karşılık bulmak sözlüklere başvuracak kişilere bırakılmış.

Vecihi Timuroğlu'ya danıştım. Şu Türkçe karşılıkların uygun olacağı sonucuna vardık: Nazım-koşuk, manzum-koşuklu, manzume-koşuklama. Timuroğlu, manzume'nin tam karşılığının

koşuklanmış olduğunu, ama Türkçede böyle türetilmiş sözcüklerin ad olarak genellikle kullanılmadığını söyledi.

Demek ki, eski terimleri kullanmak istemediğim için, dize konusunda yazmaya başlamadan önce terim sorunu ile uğraşmam gerekti.

Birtakım yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar önerilirken, birbirleriyle ilişkili kavramlar gibi onların adları olan sözcüklerin de öbekler oluşturduğu unutulursa, çeşitli sorunlara yol açılıyor. Yukarıdaki örnekte sorun çözülmüş sayılabilirse de, kimi durumlarda güçlüklerle karşılaşılıyor. Örneğin, önerilmiş Türkçe sözcükten yola çıkılarak o sözcüğün adı olduğu kavramın yer aldığı öbekteki öbür kavramlara ad bulunamıyor. Türkçe sözcüğü önermiş kişi veya kişiler düşünme veya düşünce ile dil ilişkisini gereği gibi dikkate almayı savsamışlarsa genellikle böyle oluyor.

Türkçeyi koruyup geliştirmek, birtakım yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmaktan çok daha geniş ve çetin bir iştir. Türkçeyi koruyup geliştirmek, çağdaş Batılı diller ile düşünme veya düşünce arasında kurulmuş ilişkileri Türkçe ile kurmak demektir. Bu böyle anlanmazsa boşa kürek çekmekten kurtulamayız.

20 Ekim '95

"Geçen gün TV'de Meclis konuşmalarını dinledim. Milletvekillerinin çoğu 'dâhi' ile 'dahî'yi karıştırıyorlardı.

"Bu sözcüklerin ilkinde iki hece de uzun, ikincisinde ikinci hece uzundur. Yanlışlıktan kurtulmak için ikinci sözcükten vazgeçmek, onun yerine 'de.. da'ya kullanmak yeter: '*O dahî*' diyeceğimize 'O da' deriz, olur biter. '(Melih Cevdet Anday, "Dil Köşesi", *Cumhuriyet,* 20 Ekim "95.)

Anday, "Bu sözcüklerin ilkinde iki hece de uzun, ikincisinde ikinci hece uzundur", diyerek yanlışı düzeltiyor. Sonra, bununla yetinmeyip bir "yanlıştan kurtulma" yolu salık veriyor: Dahi sözcüğünden vazgeçmek! İyi de, dahi sözcüğü kullanılmayarak doğru söylenmiş olmaz. Yanlıştan böyle kurtulmak, doğruyu öğrenip

kullanmak değildir. Ayrıca, biri çıkar da "o dahi" ile "o da" farklıdır; "o dahi"de belirgin bir vurgu vardır, derse, bunun bir kuruntu olduğunu mu söyleyeceğiz? Bunun için gerekçemiz ne olacak? Diyelim ki tartışılmaz bir gerekçe bulduk. Ya o sözcüğü kullanmayı sevenlere ne diyeceğiz? Onlara, vazgeçin o sözcüğü kullanmaktan demeye hakkımız olduğunu sanmıyorum. Ama o sözcüğü doğru söylemelerini istemeye hakkımız var. Yanlıştan Anday'ın salık verdiği biçimde kurtulmak için kaç sözcüğü kullanmaktan vazgeçileceği de belli değildir.

Öyle görünüyor ki dilde yanlıştan kurtulmanın en tutarlı yolu, Anday'ın başlangıçta yaptığı gibi, yanlışı doğrudan doğruya düzeltmektir.

NOT: Anday, duruma göre, dahi sözcüğü yerine "bile" sözcüğünün de kullanılabileceğini unutmuş.

Türkçe Sözlük'ün altıncı baskısında da dahi'nin ikinci hecesinin uzun olduğu bildirilmiş. Ancak, dahi öz Türkçe bir sözcüktür; Türkçe sözcüklerde uzun hece yoktur. Kimi ağızlarda kimi hecelerin uzatılması bu kuralı bozmaz.

8 Kasım '95

Şöyle bir dil kullanımı da var:

"Ne zaman *Sabahattin Yalkın*'ın şiirini okusam, yolunu şaşırmış bir bulutla karşılaşmış gibi olurum, bozkır tepelerinde dolaşan. Akdeniz'i, yüzünü Akdeniz'e dönerek sereserpe uzanmış Amanos dağlarını; dört bir yanı dörtnala açılan Amik ovasını... arayıp duran. Sedir ormanlarında hâlâ yankılanan Humbaba'nın sesini iyi bilen ve tanık olan ölümsüzlüğü bulduğu anda yitiren Gılgamış'ın eşsiz serüvenine." (Abdülkadir Paksoy, "Yolunu Şaşırmış Bulut", *Damar*, sayı 56, Kasım '95.) Paksoy'un kulakları çınlasın. Bu satırları bana daha önce not edip bir yana bıraktığım şu parçayı anımsattı:

Şiir "... düşlerimizin denizinde seken bir gemidir..."

"Ercüment Uçarı'nın şiiri işte o gemilerden: Ya görüp (ya da fark edip) vurulacaksınız ona ve düşeceksiniz peşine, yetişip küpeştesine tırmanmayı başarabilirseniz dolaşacaksınız denizleri (dahası kendi denizlerinizi) ya da o gemi yanıbaşınızdan süzülüp geçip gidecek! Tıpkı Boğaziçi'nde günlük güneşlik bir öğle üzeri, bir kıyı/çay bahçesinde otururken ve çevrenizde devinen kalabalığa, konuşmalara dalıp gitmişken, yanıbaşınızdaki suların üstünden bütün görkemi, yabancılığı ve sessizliğiyle usul usul kayıp giden bir gemi gibi..." (Tansu Bele, "Düşlerimizin Denizinde Seken Gemi", *Cumhuriyet Kitap*, 19 Ocak '95.)

Şiir kitabı tanıtma yazıları böyle örneklerle dolu. Bu örnekler ayrıca incelenmeye değer. Şimdilik şunu söylemekle yetineceğim:

Ey şiir kitapları tanıtan sevgili yazarlar,

Şairlere kıymayın ve bizim gibi sıradan okurlara acıyın!

15 Kasım '95

Nerede okuduğumu unutmuşum, ama çok iyi anımsıyorum, AIDS'e Türkçe BAYEV (bağışıklığı yok eden virüs) karşılığı önerilmişti. UFO (unidentified flying object) dilimize TUN (tanınmadık uçan nesne) diye çevrilebilir mi diye düşünürken VIP kısaltmasını anımsadım. Onun yerine ÇÖK (çok önemli kişi) diyebileceğimizi hiç sanmıyorum; çünkü buna VlP'lerden önce UP'ler (unimportant persons) karşı çıkar.

22 Kasım '95

Yaklaşık on yıl önce, ciltçimin yeniyetme kalfasından kurşuni cilt bezi kullanmasını istemiştim. O renk bezleri olmadığını söylemişti. Ben de başka bir renk yeğlemiştim. Sonradan öğrendim ki kurşuni yerine gri sözcüğünü kullansaymışım, başka renk yeğlemem gerekmeyecekmiş.

Bu küçük olaydan sonra gri sözcüğünün kullanılışına özellikle dikkat ettim. Bugün görüyorum ki dilimize Fransızcadan girmiş olan bu *gris*, birçok rengin ortak adı oldu. Boz, kır, kurşuni, gümüşi, külrengi, hepsi gri ile adlandırılıyor. Artık kır saç yok; saçlar kırlaşmıyor veya kırarmıyor; gri saç var ve saçlar grileşiyor. Boz at, kır at, demirkırı at yok; gri at var.

Türkçenin renk adları bakımından çok varsıl olduğu söylenir. Belki öyledir. Ancak, bu varsıllıktan yeterince pay almak günlük yaşamda kişiye destek değil, köstek olabiliyor. Bu varsıllıktan pay almayanlar durmadan çoğaldığına göre, yoksullukta eşit olacağız, demektir.

1 Aralık '95

Dile ve dil yoluyla insanlara yıllarca işkence edilebilir mi? Evet! Bu işkenceyi gözleriyle görüp kulaklarıyla işitmek isteyenler *kışın* TRT televizyonlarından hava durumunu öğrenmeyi deneyebilirler.

12 Eylül'ün hemen ardından TRT'de birtakım sözcüklerin kullanılması yasaklanmıştı. Bu yasakla birlikte hava durumu raporları okunurken "eksi" yerine "sıfırın altında" denmeye başlanmıştı. Unutmuyorum, TRT'nin tek TV kanalına bağımlı olduğumuz o günlerde, bir kış akşamı rapor okunurken onlarca kez "sıfı*rın altında"* denmişti de bu görüntülü ve sesli işkenceye dayanamayıp zamanın TRT genel müdürüne mektup yazmıştım.

"Sıfırın altında" yanlış bir söyleyiştir. Doğrusu "sıfır altı"dır.

Şunları alt alta ve durum nesnel görünsün diye yazım kurallarını bir yana bırakıp şöyle yazıyorum:

sıfırınaltında

sıfıraltı

eksi

Hece sayısına göre yapılan karşılaştırma gösterir ki bir "sıfırın altında" demek için harcanan zaman, bir "eksi" demek için harca-

nanın 3 katıdır; harf sayısına göre 3,5 katıdır. Bu hesap sonuçları TRT'nin zamana verdiği değeri ve sürdüredurduğu işkencenin yeğinliğini gösteriyor.

Nasıl olabiliyor da bu koskoca kurumda kuyuya atılmış bir taşı çıkarmak için yaklaşık on beş yıldır yeter sayıda (40 + l) kişi bir araya gelemiyor?

11 Aralık '95

Ruhi Su'nun sesinden Dadaloğlu'yu dinliyorum:

Dadaloğlum sevdası var başımda
Gündüz *hayalimde* gece *düşümde*
Alışkın tüfekle dağlar başında
Azrailden başkasına aman mı

İkinci dizedeki hayal ve düş sözcükleri beni düşündürmeye başlıyor: Düş, Arapça rüya'nın Türkçesi; imge anlamına da kullanılıyor: Yıllardır demokrasi düşü görüyoruz.

Hayal sözcüğü, *imge* ve "umut kırıklığı" ile anlamdaş olan "hayal kırıklığı" deyiminde *umut* anlamına geliyor; eskiden *görüntü* anlamına da kullanılırdı.

Düş sözcüğü özellikle ve özenilerek hayal (imge) ve umut, yerine kullanılır oldu; belki *beklenti* anlamına da kullanılıyordur. "Düş kurmak", "düş kırıklığı", "düşleri olmak" örneklerindeki gibi. Rüya yerine düş diyene ise pek rastlanmıyor.

Düş sözcüğünü andığım biçimde kullanma tutkunları Dadaloğlu'nun ikinci dizesini nasıl söyleyecekler? "Gündüz düşümde gece rüyamda" mı diyecekler, yoksa "Gündüz imgemde gece düşümde" mi? Kuşkusuz başka seçenekleri de var.

Düş sözcüğünü zorunluk yokken böyle kullanmak neye yarıyor?

İş bununla kalsa gene iyi. Bu tutkunluk rüya gibi Arapça bir söz-

cükten kurtulmayı engelliyor, umut sözcüğünün alışılmış kullanım alanını daraltıyor, imge sözcüğünü unutturuyor, belki beklenti sözcüğünün iyice tutunup yaygınlaşmasına da ket vuruyordur.

Düş'ü andığım gibi kullananlar arasında kalburüstü yazarlar da var. Böyle tutkunluklar salgın gibi. Örneğin bir *nostalgia* sözcüğü salgını başlıyor ve, sanki Türkçe birkaç karşılığı yokmuş gibi, kimi yazarlar o sözcüğü ne yapıp edip kullanmak için göbeklerini çatlatıyorlar.

Kimsenin dili ve kalemi bağlanamaz. Ancak, unutulmaya, bu dil ve kalem özgürlüğü düşüncesizce kullanılırsa yalnız Türkçe değil, düşünce ve bildirişim de kösteklenir.

1996

14 Ocak '96

Veysel Çolak *Dize* çıkmaya başlamadan önce bana gönderdiği bir mektubuna Nâzım Hikmet'in kısa bir yazısının fotokopyasını eklemişti: "Vezin Meselesi". Bu yazı *Akşam*'da, 21 Mart 1936'da, Orhan Selim takma adıyla yayımlanmış. N. Hikmet, yazısının bir yerinde Türkçedeki sesler üzerinde dururken şöyle diyor: "Hele Türkçedeki 'R' yok mu? Bu bir tekerlek gibidir. En uzun ve ağır cümlelerin altına girerek onları, herhalde İstanbul tramvaylarından çok daha fazla süratle, yürütürler." Veysel bu tümceyi andıktan sonra diyordu ki: "Şimdi sizden istediğim, N. Hikmet'in 'R' sesine, daha doğrusu seslere bakışını değerlendiren bir yazı yazmanız."

Birkaç gün önce N. Hikmet'in kendi sesinden kimi şiirlerini dinlerken şu dizeler bana Veysel'in isteğini anımsattı:

Hava kurşun gibi ağır!!
Bağır
bağır
bağır
bağırıyorum.
Koşun
kurşun
erit-
meğe
çağırıyorum...

Bu dizeler ilkin *Resimli Ay*'da, Haziran 1930'da, İmzasız Adam imzasıyla yayımlanmış "Kerem Gibi" şiirinde yer alıyor. Demek ki N. Hikmet'in R sesiyle ilgili vargıları 1930'dan önceye tarihlenebilir.

Yanılmıyorsam, R ile başlayan Türkçe sözcük yoktur. R ile başlayan sözcüklerimiz yabancı kökenlidir. Ama böyle olması R'nin Türkçede çok kullanılan seslerden biri olmasına engel değil; çünkü R, çoğul takısında, geniş ve şimdiki zaman çekimlerinde ve çok

kullanılan "bir" sözcüğünde bulunuyor; dolayısıyla R'yi hepimiz, ister istemez, çok kullanıyoruz.

Bir berber bir berbere bre birader berber beraber bir berber dükkanı açalım demiş. Bu tümcede R'ler dile köstek oluyor, kulağı tırmalıyor. Düpedüz yazılıp söylenirse "Bağır bağır bağır bağırıyorum"daki R'ler de öyledir. Ama N. Hikmet'in şiirinde öyle değil. Şair, dizeyi basamaklandırmakla sağlıyor bunu. Bu dize biçimi okunuşu da değiştiriyor söylenişi de; ve bir R aliterasyonu yaratıyor. Bu R'li dizeler şiirin bütündeki söyleyişe de bağımlı, vb. Özetle, anılan dizelerdeki R'ler, belirli birtakım koşullardan ötürü, birer *tekerlek* oluyor.

R'nin salt R olmasından doğan hiçbir üstünlüğü yoktur. N. Hikmet'in R'yi değerlendirişinde bir öznellik de vardır. Başka bir şair, başka bir sesi yeğleyebilir. Nitekim, Veysel mektubunda şöyle diyor: "Ben Türkçede 'Ş' sesine de tutkunum. "

N. Hikmet, yazısında, Türkçenin tarihsel evrimiyle 1930'larda vardığı ses yapısına değiniyor; uzun ve kısa ünlüler, uzun ve kısa heceler, onlardan oluşmuş sözcüklerin aruz ve hece ölçüleri bakımından kullanım değerleri üzerinde duruyor. Vardığı sonuç yepyeni bir ölçü anlayışıdır: "Halbuki işi olduğu gibi görmek lâzımdır. Şiiri basit bir melodiden, mürekkep bir armoniye yükseltmek için gerek sayı gerek uzunluk bakımından heceyi değil, birer vahdet halinde kelimeyi ele almak icab ediyor bence."

60 yıl sonra, Osmanlıca birçok sözcüğün ayıklanmasıyla, vb. Türkçenin ses yapısı da değişmiştir. Artık dilimizde kısa ünlüler ve kısa heceler başattır. Şiirimiz de N. Hikmet'in, daha doğrusu o gün hiç kimsenin öngöremeyeceği bir yol izleyip bugüne varmıştır. Dolayısıyla şiirle ilgili sorunlar değişmiştir. Yalnız, şairlerimiz bugün de ses öğesini göz ardı edebilecek durumda değildirler. Ve gözlemlerime göre, şiirlerini gözle okunsun diye yazanlar bile sesi ister istemez göz önünde tutuyorlar; çünkü biliyorlar: Gözle okurken işittiğimiz hiçbir ses yoktur, ama beynimiz yazılı sözcükleri söylenişleri (sesleri) ile öyle birleştirmiştir ki algılarımız sesten bağımsız değildir.

16 Şubat '96

Türkler İslamı zorla benimsemeden önce sevgili ölülerini anarken kuşkusuz "rahmetli" demiyorlardı? Peki, ne diyorlardı?

Dinle ilişkisiz kişiler arasında ölmüşleri için "rahmetli" denmesinden hoşlanmayanlar var. Onlar için "merhum" sözcüğü de "rahmetli" gibidir. Öldükten sonra "rahmetli" diye anılmak istemeyenler de var: Anısı güzel Rıfat Ilgaz, sanıyorum ölümünden yaklaşık bir yıl önce, bir masada sağ karşımda oturuyordu. Söz nasılsa bu konuya geldi. Densizlik edip ona ölümünden sonra "rahmetli" diye anılmak isteyip istemediğini sordum. "Hayır!" dedi.

Böyle istekler anlayışla karşılanmalıdır. Yalnız, dinsiz olmak, bir ölünün sevgiyle anıldığını bildirir bir sözcükten veya sözden yoksun olmayı ve kalmayı gerektirmez. Böyle düşündüğüm içindir ki sevgili ölüleri anarken "anısı güzel" diyorum. Bundan güzelini söyleyen çıkarsa ona uyarım.

22 Şubat '96

Kıbrıslı Türkler kendilerine teşekkür edilince "Değmez!" derlermiş. "Bir şey değil!" karşılığından daha ince, teşekkürü daha güzel değerlendiren bir söz.

25 Şubat '96

Erişebildiğim Türkçe sözlüklerde *anlanmak* sözcüğü ve türevleri yok. Onların yerine *anlaşılmak* sözcüğü ve türevleri kullanılıyor. Anlanmak, kullanılmasa da, sözlüklerde yer almasa da, Türkçede var ve çok anlanır bir sözcük.

Anlaşılmak sözcüğü örneğinde Türkçe bireyi ve bireyselliği göz önünde tutar biçimde kullanılmıyor. Bunun tersi doğru olsaydı, *anlanmak* yerine toplumsallığı (işteşliği) vurgulayan *anlaşılmak*

kullanılmazdı. Toplumsal düşünüş dile yansıyor. Yaşadığımız toplumda bireye ve bireyselliğe değer verilmediği için *anlanmak* değil, *anlaşılmak* önemli; her şey *anlaşma* konusu ve hiçbir şey *anlama* konusu değil!

Yukarıdaki açıklama doğru mu? Diyelim ki değil; ama hiç yadırganmıyor.

27 Şubat '96

Çevirmenlik kutsuzluktur.

Çevirmen nice ve nitelikli emek verirse versin, arada bir söylendiği gibi, isterse "metni yeniden yazmış" olsun, ortaya kendisinin olan bir yapıt koyamaz. Yazar-çevirmen ilişkisinde yazar hep üstün (*superior*), çevirmen hep astı (*inferior)* konumdadır.

Basın-yayın patronlarının gözünde çevirmenin yeri yazarlarınkinden hemen sonra bile değildir,

Hele Türkiye' de yayımcıların özellikle tek dilli ve eli kalem tutar yayımcıların gözünde, çevirmenin kendilerine getirdiği metin, üzerinde diledikleri gibi at koşturmaktan özel tat aldıkları bir alandır. Çeviri metinle gönüllerince oynarlar; çevirmenin görüşünü almaya hiç gerek görmezler. Bütün bunlardan doğan her türlü yanlışın ve aksaklığın sorumlusu da çevirmen olur.

Okurun gözünde metindeki her türlü pürüzden, kendi bilmezliği yüzünden var sandığı pürüzlerden bile, çevirmen sorumludur. Okur, yazarı yetkin sayar, yayımcının bıraktığı nal izlerini vb. görmez. (O izleri yalnız çevirmen, o da, basılı metni okursa görür.) Oysa yayımcı, metin boyunca bir tek sözcüğü, örneğin "sözde" sözcüğünü hep "şu" diye değiştirip bütün bir çevirinin, dolayısıyla özgün metnin canına okumuş olabilir.

Çevirmene karşı herkes önyargılıdır.

Bunları durup dururken yazmıyorum. Yıllar önce bir çeviride şu tümceye takılmıştım: "Sürekli akış öğretisi Herakleitos yönünden

öğretildiği biçimiyle bizi güçlüklere uğratmaktadır ve gördüğümüz gibi, bilim onu çürütecek hiçbir şey yapamamaktadır." (Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi,* üçüncü baskı, çeviren Muammer Sencer, Onur Basımevi, Eylül 1983, İstanbul, s. 53.) Bu tümcede beni düşündüren "bilim onu çürütecek hiçbir şey yapamamaktadır" ek tümcesiydi. Kitabın İngilizcesi elime geçer geçmez tümcenin özgününe baktım: "The doctrine of the perpetual flux, as taught by Heraclitus, is painfull, and science, as we have seen, can do noting to refute it." (Bertrand Russel, *History of Western Philosophy,* George Allan and Unwing LTD., London, 1961, p. 65.) Çeviri doğruydu. Ben şöyle çevirirdim: Herakleitos'un öğrettiği biçimiyle sürekli akış öğretisi çetindir ve, gördüğümüz gibi, bilim bu öğretiyi çürütecek hiçbir şey yapamıyor.

Evet, Russel'a göre bilimin işi veya işlerinden biri, birtakım öğretileri çürütmektir.

Muammer Sencer'in çevirisiyle benimki biraz farklı; çünkü bireysel İngilizcelerimiz ve Türkçelerimiz farklı. Tek dilli ve eli kalemli yayımcıların hiç aldırmadıkları noktalardan biridir bu. Onlar için kendi bireysel dilleri toplumsaldır. Çevirmen *biri, gerekse*me*, yayımcı, zamandaş* vb. sözcükleri kullanmışsa, onları kendi bireysel Türkçelerine göre *birisi, gereksinim, yayıncı, eşzamanlı* vb. diye değiştiriverirler. Bu işi eksik yaptıkları zaman bireysellik bakımından melez bir dil çıkar ortaya.

Yazarın bireysel diline saygı duyulur. Çevirmenin bireysel dili yok sayılır.

Redactor denen emekçiye gelince, o, güvenilir sayılan çevirmenin bulunduğu yerde varlığına hiç gerek duyulmayan kişidir. *Redactor,* tek dilli ve eli kalemli yayımcılar için diledikleri gibi at koşturacakları alanda göremeyecekleri engelleri ortadan kaldıran meydancıdır.

28 Şubat '96

Nasrettin Hoca fıkraları çok geniş bir coğrafyada ve çeşitli dillerde anlatılır. Bize uzak bir coğrafyada Uygurca anlatılmış Nasret-

tin Hoca fıkralarını okurken ilk takıldığım şey, Hoca'ya "Ependim" (Efendim) denmesi oldu. (Soner Yalçın, Ergin Emet, *Nasrettin Hoca, Uygurca-Türkçe*, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara, 1995.) Efendim sözcüğü Hoca'yı halktan koparıveriyor. Oysa Anadolu'da anlatılan fıkralarda Hoca, yoksulluğu, sorunları, yaşayışı ile halktan biridir. Halkın gözünde Hoca'nın hocalığı bile sıradan, her iş gibi bir iştir. Öyle olmasaydı halk avcı Memet, demirci Bekir der gibi, Hoca Nasrettin der miydi?

Bir tek sözcük ne çok şey değiştirebiliyor.

29 Şubat '96

İngiliz, Alman, Fransız, vb. "iyi gün", "iyi akşam", "iyi gece" diler. Gözlemlerime göre biz "iyi günler", "iyi akşamlar", "iyi geceler" diliyoruz. Dahası var: Başarılar, mutlu yıllar, iyi yolculuklar, vb. diliyoruz. Belirli bir şeyin tekini değil de belirsiz bir çokluğunu diliyoruz. Gönlümüz pek cömert olduğu için mi böyle konuşuyoruz? Yoksa kurnazlıkta epey öndeyiz de *sözle* veya *sözde* verme fırsatını cömert görünmek için mi kullanıyoruz?

Andığım konuşma biçimi Türkçenin mantığına uygunsa, ki uygundur, o mantık neden böyle işliyor?

2 Mart '96

Aşağıya alıntılayacağım tümcede birkaç şeye takıldım, ama yalnız birine değineceğim.

"Elektrikle çalışan kamyonun damına yerleştirilmiş olan etanol yakıtlı bir gaz türbünü ve jeneratör devreye gerektiğinde girerek iki ton ağırlığındaki baterileri dolduruyor ve güç sağlıyor." ("Mucize Kamyon", *Cumhuriyet Bilim Teknik,* 2 Mart '96.)

Bu tümcedeki *bateri* sözcüğü bana şu olayı anımsattı: Fotokopya (*photocopy*) ülkemizde yeni kullanılmaya başlanmıştı. Kaleme aldı-

ğım bir resmi yazıda "İlgili belgenin fotokopyası ekte gönderilmiştir." gibi bir tümce yer alıyordu. Bu basmakalıp tümcede basmakalıp olmayan tek şey *fotokopya* sözcüğüydü. Yazım yukardan geri döndü. Üstüm, fotokopya sözcüğünü çizip üstüne *fotokopi* yazmıştı.

Fotokopya yokken belgelerin vb. suretleri çıkarılırdı. O yıllarda ve belki epey eskiden beri, bugün de olduğu gibi, öğrenciler kopya çeker, alır ve verirdi. Kopyacı öğrenciler ve kopyacılık vardı. Sözün kısası, dilimiz, Fransızcanın *copie* sözcüğünü kendi ses uyumuna da boyun eğdirip iyice özümsemişti. Öyleyken, yazımda *fotokopya* demem yadırganmıştı.

Bugün kimse *fotokopya* demiyor. Dolayısıyla dilimizde anlamdaş üç sözcük var: Suret, kopya, kopi. Yalnız, söylenişleri ve yazılışları farklı ise de, kopya ile kopi bir tek sözcüktür.

Bu olgunun dilbilim için özel bir önemi olduğunu sanmıyorum. Benim için öyle değil. Burada bir aksaklık, bir tutarsızlık görüp rahatsız oluyorum; çünkü benim yaklaşımım belki biraz felsefi, daha çok da ideolojik ve politik.

Şimdi, dilimizde İtalyancadan alınmış *batarya* sözcüğü varken, bir çevirmen kalkıp İngilizce *battery* sözcüğünü sanki *battery* batarya değilmiş gibi *bateri* biçiminde kullanıyor. Ve bu, bir dergide görevli bilmem kaç kişinin gözünden kaçıp öylece yayımlanıyor. Neden? Yoksa görevliler bateri'yi bataryadan apayrı, yeni türetilmiş bir nesne mi sanıyorlar? Neden olmasın?

4 Mart '96

Ülkemizde yıllardan beri iki canavardan söz ediliyor: Enflasyon canavarı ve trafik canavarı!

Enflasyonu ekonomik politikalarında bile isteye araç olarak kullananlar, enflasyonu yaratanlar, şu sözü dillerinden düşürmüyorlar: Halkımızı enflasyon canavarına ezdirmeyeceğiz! "Halkımız" dedikleri, enflasyonla ekonomik bakımdan canına okudukları üretken çoğunluktur.

Enflasyon canavarı benzetmesiyle enflasyon ne idüğü ve yaratıcısı belirsiz, başa çıkılmaz bir bela olarak tanıtılıyor. Enflasyonun herkes (bütün toplum) için böyle olduğu izlenimi yaratılıyor. Sınıfsal çelişkiler örtbas edilip enflasyon politikası güdenlere halk desteği sağlanmaya çalışılıyor. Halk, anasını ağlatan canavarı beslemeye çağırılıyor.

Trafik canavarı her gün onlarca can alıyor. Bu canavarın yalnız ne idüğü değil, tek mi, çok mu olduğu da belirsiz. Tektir, ülkemizdeki trafik sisteminin tümüdür diyenler, yanıldıklarını anlayıveriyorlar; çünkü motorlu taşıt süren herkes, her nasılsa, trafik canavarı olabiliyor. Güleç bir sürücünün nasıl canavarlaştığı TV. ekranlarında gösteriliyor. Ve bir uyarı: Trafik canavarı olmayın!

Bu iki canavar, toplum çoğunluğunu uyutmak için dilin nasıl kullanıldığını gösteren örneklerden yalnızca ikisidir.

10 Mart '96

Dil Derneği'nin 5. Bilimsel Kurultay'ında Prof. Dr. Talat Tekin, özleştirme çalışmaları sırasında yanlışlar da yapıldığını söylemiş ve *amaç, kent, ulus, kurultay, şölen* sözcüklerinin öz Türkçe olmadıklarını belirtmiş. (*Cumhuriyet,* 9 Mart '96.)

Bu bir yanlışsa, bence, yapılmış yanlışların anılmaya en değmezidir. Verdiği örneklere göre Prof. Tekin öztürkçeciliği *purism* saymış oluyor. Öztürkçecilik artık *purism* olmamalıdır. Yaşanmış deneyim *purism*'in çıkar yol olmadığını göstermiştir.

Prof. Yusuf Çotuksöken ise şöyle demiş: "Türk Dil Kurumu (TDK) bir gün eski durumuna dönerse, 1. Dil Kurultayı'ndaki kararları yinelemek zorunda kalacaktır. TDK, Dil Devrimi için 'Nerede kalmıştık' diye soracak."

Bu sözleri okuyunca düşünekaldım: Yaşanmış deneyim yok mu sayılıyor? Öyle ise en büyük yanlış bugün yapılıyor demektir.

11 Mart '96

Her türlü yayında dil yanlışları bulunabilir ve kimileri hepsinin üstüne tüy diker soydan olabilir. Örnek: "... dişi bir tavuk yumurtasının kabuğundan..." ("Yavrulara Yaşam Desteği", *Cumhuriyet Bilim Teknik,* sayı 468, 9 Mart '96.)

12 Mart '96

Mustafa Ekmekçi Dil Derneği'nin bilimsel kurultayından söz ederken diyor ki: "Talat Tekin, sorular bölümünde, 'çekinser' mi, 'çekimser' mi demek doğrudur biçimindeki bir soruya 'Çekimser, daha yaygındır; en yaygın en doğrudur; çekimser doğrudur' yanıtını verdi. " (Mustafa Ekmekçi, "Dilde 12 Mart-12 Eylül", *Cumhuriyet* 12 Mart '96.)

Prof. Tekin soruyu şöyle anlıyor: Bu iki sözcükten hangisini kullanmak doğrudur? Böyle olunca Prof. Tekin'in yanıtı doğrudur. Sav savlanıp tav tavlandıktan sonra o mu, bu mu kullanılmalıdır diye tartışmanın anlamı olsa bile yararı yoktur.

Elimdeki Türkçe sözlüklerde çekinser sözcüğü yok. Demek ki sözlükçüler onun kullanım değeri olmadığı görüşündeler.

Ancak, soru şöyle de anlanabilir: Bu iki sözcükten hangisi Osmanlıca müstenkif sözcüğünün doğru çevirisidir veya karşılığıdır? Soru böyle olunca işin rengi değişir. Sözcüklerin ikisi de doğru türetilmiştir:

çek-im-se-r

çek-in-se-r

M ile n'den başka farkları yoktur ve bu farktan ötürü anlamdaş değildirler.

Müstenkif'i kim çekinser diye çevirmişse, Osmanlıca içtinap, imtina ve istinkâf etmek için ayrı Türkçe karşılıklar olmalı; içtinap etmek *sakınmak,* imtina etmek *çekinmek,* istinkâf etmek

çekinsemek'tir diye düşünüp sonuncudan müstenkif'e *çekinser* karşılığını önermiş olamaz mı?

Çekimser sözcüğü bana özleştirme çalışmalarında yapılmış yanlışları düşündürüyor.

13 Mart '96

Bir TV reklamından: "Balıktan aldığımız *besin* başka hiçbir *gıdada* yoktur."

Bu bana birçok dilbilgisi kitabında gördüğüm şu isim tanımını anımsattı: "Varlıklara ad olan sözcüklere isim denir."

Anlamdaş sözcükler, anlamdaşlıkları bilinmezse veya unutulursa, böyle anlamsız sözlere yol açabiliyor.

14 Mart '96

Türkçenin günden güne kirlendiğini düşünürken Ziya Gökalp'ın koyduğu bir kuralı anımsadım: Türkçesi varsa yabancı kökenli sözcük kullanmamak. Bence Gökalp'ın koyduğu en önemli kuraldır bu. Günümüzde bu kurala yeterince uyulsaydı Türkçe bu denli kirlenmezdi. Doğru! Ama sorun şu: Günümüzde bu kurala neden yeterince uyulmuyor?

15 Mart '96

Dil Derneğinin son bilimsel kurultayında Prof. Dr. Yusuf Çotuksöken özeleştiriden söz etmiş:

"Dil Devrimi başlangıcından bugüne çeşitli kesimlerce, özellikle de tutucu ve gerici kesimlerce dilsel, kültürel, siyasal, toplumsal, töresel, vb. açılardan ciddi, alaya alıcı, kötüleyici, yıkıcı biçimlerde eleştirilmiş, bu eleştirilerin önemli bir bölümü de Dil Devrimi'ni

savunanlarca karşılanmıştır. Ancak Dil Devrimi bence yeterli ölçüde bir özeleştiriden geçirilmemiştir. Oysa özeleştiri de kanımca bir zorunluluk, yükümlülük ve sorumluluktur. " (Mustafa Ekmekçi, "Dilimiz Kirleniyor!" *Cumhuriyet*, 14 Mart '96.)

Bürokraside, eğitim ve öğretimde Osmanlıcayı bırakıp Türkçeyi kullanmaya ve geliştirmeye başlamak, Dil Devrimi diye adlandırılıyor. Herhangi bir dilde devrim olmuş değil (olamaz da).

Anılan yolda, 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (TDK'nin) kurulmasıyla başlayan çalışmalar, III. Türk Dil Kurultayı 'nda (1936) Güneş-Dil Teorisi ile bir çeşit sözde bilimsel özeleştiriden geçirilir ve o güne dek izlenmiş dil politikası bırakılıp bir yenisi benimsenir.

Bu ikinci politika 1951'e dek yürütülür.

TDK'nin 8 Şubat 1951'de toplanan Olağanüstü Kurultay'ından sonra Kurumun konumu ve politikası değişir. Benimsenen politika, köksüz birtakım değişikliklerle, TDK'nin 12 Eylül'den sonra kapatılmasına dek sürer.

Özeleştiri bu dönemlerden hangisi için söz konusudur?

Özeleştiri durup dururken zorunluluk, yükümlülük ve sorumluluk olmaz; neler olup bitti, nereye gelindi de şimdi öyle oluyor veya sayılıyor? Bu belli değil. Prof. Çotuksöken, özeleştiri gerekçesini sanki şöyle koyuyor: Yanlışlarımız da olmuş olmalı. Ama onları bize gereğince gösterebilen çıkmadı. Onun içindir ki yanlışlarımızı bulmak da bunca yıl sonra bize düşüyor.

Ne demeli? Dil devrimi savunucularının yaptıkları ortada. Bir de özeleştirilerini görelim. Hepsine kolay gele.

19 Mart '96

Biri ve birisi sözcükleri üzerinde durup şöyle yazmıştım: *"Birisi* demek *üçüsü* demek gibi yanlıştır. Ancak, birisi, doğru sayılan yaygın yanlışlardandır." (12 Eylül '95)

Dün Evliya Çelebi'den parçalar okurken *üçüsü* ile karşılaştım: "... ve bu mahalde yine İsmail'lerin ikisi ve Zülfikar Ağa ile *üçüsü* beyaz sadeleriyle başları kabak kafire girip sadeleri kızıl kana müstağrak olup üçü de bir yerde hur şehit oldular..." (Evliya Çelebi, *Gördüklerim,* seçen ve açıklamalar yapan Mustafa Nihat Özön, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1977, C. II. s. 827.)

İlerde *dördüsü* ve *beşisi* ile karşılaşırsam şaşmam.

Böyle deme eğilimi nereden doğuyor olabilir?

21 Mart '96

Bana, yaklaşık çeyrek yüzyıl önce, sözlük okumaktan ilk söz eden kişi Ali Püsküllüoğlu'dur. Püsküllüoğlu çok eski bir sözlük okuru olmak gerekiyor. Onu sözlük yazmaya özendiren şeylerden biri, sözlük okumaya çok erken başlaması olabilir, diye düşünürüm.

Sözlükler başka yapıtlara benzemez. Herkes herhangi bir sözlüğü kendisine en kolay gelen biçimde okuyabilir. Ne yazık ki başat kanı, sözlüklerin okunmak için değil de bakılmak için var olduğudur.

30 Mart '96

Erdal İnönü Ankara Tevfik Fikret Lisesi'ne çağırılmış, orada öğrencilerle söyleşip kitabını imzalamış. Kendisine *anımsanmak* sözcüğü varken niçin *hatırlamak* sözcüğünü kullandığı sorulmuş olmalı ki, ekranda, anlam olarak şöyle diyordu: "Hatırlamak başka. Anımsamak, hatırlar gibi olmak, biraz hatırlamak anlamına geliyor bence." Belli ki İnönü anımsamak sözcüğünü anmak eyleminin kökünden türetilmiş sayıp gülmek-gülümsemek ilişkisiyle bağlantı kuruyor. Ancak, anımsamak sözcüğünün eskiden zihin anlamına gelen an'dan ve benimsemek sözcüğü gibi türetildiğini varsayıp benimsemek-anımsamak ilişkisini kuranlar, İnönü gibi düşünmeyebilirler.

Anmak daha çok zikretmek yerine kullanıldığı için hatırlamak yerine uzun zaman *ansımak* sözcüğü kullanıldı. Sonra biri çıkıp anımsamak sözcüğünü türetti. Bu sözcük tutundu. Bir başkası çıkıp *duyumsamak* sözcüğünü türetti. Duymak-duyumsamak ilişkisi gülmek-gülümsemek ilişkisi gibidir. Duymak sözcüğü genellikle işitmek anlamına kullanılır oldu. İşitmek sözcüğü ise unutuldu unutulacak. Basın yayın dilinde his ve hissetmek sözcükleri, duygu ve duymak sözcüklerinin yerini tümüyle almak üzere. Vb., vb.

Yeni sözcükler türetilip kullanılması her zaman düşünsel etkinlik belirtisi değildir. Türkçede kullanılagelmiş, üstelik öz Türkçe olan sözcükler varken onların yerine yeni sözcükler türetip kullanmak, olsa olsa, özgün bireysel dil yaratma özentisi olabilir. İlkbahar yerine ilkyaz denmesi anlanır, gerekçeli bir davranıştır. Sonbahar yerine sonyaz diyenler var. Bu, farklı bir davranıştır; çünkü Türkçede GÜZ sözcüğü var. Güz varken sonbahar demiş olanlarla bugün sonyaz diyenler kafadaştır. Türkçe sözlüklerde böyle sözcüklerin çoğalması Türkçenin varsıllaştığını değil, ülkemizde gerçek anlamda düşünsel etkinlik olmadığını gösterir. Düşünsel etkinlik, Türkçesi olmayan sözcüklere Türkçe karşılık bulmayı gerektirir. Ve belirli bir düzeyin üstüne çıkan düşünsel etkinlik, yepyeni kavramların adları olan yepyeni sözcükler türetir.

5 Kasım '96

TV alıcımıza uzaktan kumanda aygıtı taktırınca 20'den çok kanalı dilediğim gibi yoklama olanağına kavuştum. TV programlarında İngilizce ve İngilize-Türkçe kırması adlar yabancım değildi. Meğer Osmanlıca adlara özenen kanallar da varmış. Bir örnek: İZZET-İ İKRAM (ikram izzeti). Osmanlıca "izzet ü ikram" (izzet ve ikram) ağırlama anlamına gelen bir deyim olmuş: İzzet ü ikram gösterdi (ağırladı). Konuşma dilinde bu, "izzeti ikram" biçimini almış. Belli ki izzeti ikram'ın doğrusu izzet-i ikram sanılmış.

İngilizceye özenenler ile Osmanlıcaya özenenler farksız; çünkü hepsi ülkemizdeki belirli koşulların ürünü.

10 Kasım '96

Falih Rıfkı Atay, bir yazısında, beğendiği yeni sözcüklere örnekler verirken *anıtkabir* sözcüğünü de anar. Fransızca *mausolée*'ye Türkçede uygun görülmüş karşılıktır bu.

Mausolée (İngilizce *mausoleum,* Almanca *Mausoleum)*, Karya Kralı Mausolos için Halikarnassos'ta (Bodrum'da) yaptırılmış, dünyanın yedi harikasından biri sayılan ve şimdi yerinde yeller esen anıtkabrin adından (Mausoleion) geliyor.

Ölçüt Mausoleion olunca Türkiye'de tek anıtkabir, Atatürk'ün kabridir.

Her türlü yayında kullanıladuran kalıplaşmış bir tümce var: "X, Anıtkabir'i ziyaret edip mozoleye çelenk koydu." Sanki Anıtkabir'de ikinci bir anıtkabir (mozole) daha var da, çelenk ona konuyor.

Peki, Anıtkabir'i ziyaret edip mozoleye çelenk koyanları TV'de seyreden sıradan kişiler, özellikle çocuklar, mozole'den ne anlıyor olabilirler? Kuşkusuz, çelenk konan yerdeki o belirli bir biçimde yontulmuş, büyük ve tek parça taşı anlıyorlardır. Oysa, bodrumlu bir türbede zemin kattaki sanduka neyse, Anıtkabir'deki taş da odur.

17 Kasım '96

Anımsayabildiğim ilk dil yanlışımı, ilkokuldayken, arkadaşım Mustafa düzeltmişti: "KİYAK diyorsun. Kiyak değil, KIYAK."

Kişi konuşur, yazar da dil yanlışı yapmaz olur mu? Dil yanlışları hep olacak.

Kişiliği varmış gibi söylenirse dil, yanlış kullanılmasına hoşgörülü bir sistemdir. Öyle olmasaydı, yaygınlaşan dil yanlışları doğru sayılabilir miydi?

Günlük yaşamda iletişimi aksatmayan dil yanlışları üzerinde durulduğunu hiç görmedim. Ancak dil yanlışı iletişimi aksatıyorsa, iletişim sağlanacak biçimde davranılıyor. Yanlış, iletişim sağlandıktan sonra, ya şöyle veya böyle düzeltilmiş oluyor, ya da -yanlış yapan için- düzeltilmeden kalıyor. Başka türlü de olamaz; yanlışın ne olduğu anlanırsa iletişim kurulmuş demektir ve pratikte düzeltme gerekmez. Ancak, unutmayalım ki, kimi dil yanlışları pratikte beklenmedik ve istenmedik sonuçlara yol açabilir.

Yazın alanında, çok yerinde olarak, dil yanlışları hoş görülmez; çünkü dil yanlışı, güzel ile bağdaşmaz. Öyküde, romanda, vb. kimi dil yanlışlarına katlananlar olabilir. Ama şiirde kim bir tek dil yanlışına katlanabilir?

Felsefe ve bilim alanlarında da dil yanlışları hoş görülmez; çünkü dil yanlışı doğru düşünmeyle, açık ve seçik anlatmayla bağdaşmaz.

Demek ki, dil yanlış kullanılmasına hoşgörülü bir sistem olsa bile, dil yanlışlarıyla uğraşmak için çok sağlam gerekçeler var.

24 Kasım '96

Prof. Dr. Turgay Atalay, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'na başvurup TV kanallarında Türkçenin "katledilmesine" karşı önlem alınmasını istemiş. ("Televizyonlar Türkçeyi Katlediyor", *Cumhuriyet,* 23 Kasım '96.)

Prof. Atalay yakınmalarında ne denli haklı, bilemem; çünkü RTÜK'ye verdiği dilekçe tümüyle yayımlanmış değil. Beni düşündüren RTÜK'nin nasıl davranacağı. RTÜK bu konuda kendisini yetkili görmeyip resmi TDK'ye başvurabilir. Ardından gelsin bir yasak sözcükler listesi. 12 Eylül döneminde olduğu gibi.

Evet, TV kanalları Türkçeye kıyıyor. (Yalnız TV kanalları mı?) Bunu değme kişiler bile görüyor. Ancak, nasıl ve nice olursa olsun, dile yasak, düşünceye ve söze yasak demektir. Kendi payıma, Türkçenin yasaklarla korunabileceğine inanmıyorum. Bunun başka yolları bulunmalı.

29 Kasım '96

Divan koşuğunda gördüğüm ve yineleme çeşitlemeleri sayabileceğimiz akis sanatları Divan düzyazısında da varmış. Bunu Kınalızade Hasan Çelebi'nin (1546-1604) *Tezkiretü'ş-şuarâ*'sını karıştırırken öğrendim. (Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ,* 2. baskı, eleştirmeli baskıyı hazırlayan Dr. İbrahim Kutluk; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu yayınları, C. I, Ankara, 1989.)

Dr. Kutluk, "Tezkirenin Değeri, Önemi ve Üslûbu" üzerinde dururken 75 sözcüklü bir tümceyi de örnek göstermiş. Bu tümcede yalnız 4 Türkçe sözcük var: 2 "gibi", 1 "olup", 1 "-dir" (s. 27-28). Kınalızade, bu tümcede akis sanatlarına çokça yer verip, Dr. Kutluk'a göre, onca sözcükle, Hoca Sadüddin Efendi için şunu demiş: "Olağanüstü bir bilgindir."

Kınalızade'nin bu tümcesi kendi çağında parlak bir dil ustalığı örneğidir kuşkusuz; oysa bugün, olsa olsa, boş laf etme ustalığına örnek gösterilebilir. Ancak, akis sanatları Divan yazınıyla birlikte göçüp gitmiş değil: Ünlü politikacılarımızın konuşmalarını anımsayınca görüyorum ki çoğu Kınalızade'ye taş çıkartıyor.

2 Aralık '96

Notlarımı karıştırırken Süleyman Çelebi'nin şu beytine rastladım:

Çevre yanıma gelip oturdular
Mustafâ'yı birbirine *muştular*

Süleyman Çelebi Türkçede *muşmak* diye bir eylem varmış gibi yazmış. Ulaşabildiğim sözlüklerde böyle bir sözcük yok; muştu, muştulamak, muştucu, muştuluk, vb. var. Bu sözcükler muşmak ile kökendeş olmalı. Sözlükler muştu sözcüğünü Türkçe kökenli sayıyor. Muştu'nun Farsça müjde'den bozma olduğunu kim söylemişti bana?

4 Aralık '96

Anday'ın dünkü yazısının girişi şöyle:

"... mektubu aşağı koyuyorum. Bu mektupta '*toplantı yapmak*' dışındaki bütün değinilere katılıyorum. *'Toplantı yapmak', 'konuşma yapmak*' örneklerine gelince; '*toplandık', ' konuştum*' demek dururken yardımcı eylemle işi uzatmağa ne gerek var!

"Süleyman Nazif, 'Şu yapmak eylemi dilimizi yıkacak' dermiş." (M. C. Anday, "Okurlarımızla", *Cumhuriyet,* 3 Aralık '96.)

(Bu girişte neden olduğunu çıkaramadığım bir aksaklık var.)

Süleyman Nazif o sözü hangi bağlamda söylemiş, bilmiyorum. Olmak, yapmak, etmek, eylemek, kılmak yardımcı eylemleri (eylemek ile kılmak artık çok az kullanılıyorsa da), dilimizin anlatım olanaklarını alabildiğine genişleten sözcüklerdir. Bunun örneklerini herkes kolayca bulabilir. Anday'ın değindiği bakımdan birkaç örnek vermek gerekirse denebilir ki: koşmak ile koşu yapmak, barışmak ile barış yapmak, yürümek ile yürüyüş yapmak, göstermek ile gösteriş yapmak, sınamak ile sınav yapmak, denemek ile deney veya deneme yapmak bir mi? Herkes konuşur, ama ömürleri boyunca bir tek konuşma yapmamış insanlar saymakla tükenmez. Kimi hayvanlar tehlike karşısında toplanırlar, ama toplantı yapan bir tek hayvan türü vardır: İnsan!

Anlamdaş gibi görünen sözcüklerle ilgili birtakım yargılara varmadan önce ince eleyip sık dokumak gerekiyor.

5 Aralık '96

Bir günlüğümde anlanmak ile anlaşılmak sözcükleri üzerinde durmuştum (25 Şubat '96). Yıllar önce Divan şairlerinden çeşitli amaçlarla seçip not ettiğim parçalar arasında Şeyh Galib'in şu dizesini gördüm:

"Şeh-bender-i firakta *anlandı* kıymeti"

Demek ki sözlüklerde bulamadığım *anlanmak* sözcüğü bir zaman-

lar kullanılırmış; beni bu sözcük üzerinde düşündüren de Şeyh Galib (1758-1799) imiş.

6 Aralık '96

Kullanılmaz olup da yakın zamanlarda yeniden kullanılır olmuş veya az kullanılırken çok kullanılır olmuş veya yeni birtakım sözcükler türetmede kullanılmış kimi sözcüklere eski metinlerde rastlayınca hoş bir duyguya kapılıyorum:

Yunus Emre (1238-1320):

Tanrı için ey *uslular* gönlüm bana alıverin

Vardı *bilişti* dost ile geri bana boyun vermez

Kadı Burhanettin (1345-1399):

Gözü can *esrütmeğe* hammâr imiş

Fuzulî (1480?-1556):

Söyleşmeğe kalmadı mecalim

Adını not etmediğim bir şair:

Safâ-yı aşkı kim anlar kiminle *söyleşelim*

Vefâ-yı aşkı kim anlar kiminle *söyleşelim*

Ahmet Paşa (?-1497):

Ayda bir *kez* kâsesin anberle mâhın doldurur

Gene Ahmet Paşa:

Öykündiğiçün kakül-i reyhanına sünbül

Bağ içre sabâ saçını anın yolayazdı

Bakî (1526-1600):

Bu *denlü* nâle bir gün ona te'sir ede sanmaz mı

Nef'î (1572-1635):

Birden bu *denlü* tir *nice* der-keman olur

Gene Nef'î:

Yoklasan mecmû'a-i râz-ı nihanîdir sözüm

Mihailoğlu Ali Beğ (ölümü 1500'den sonra):

Nice meydana girmiş pehlevanlar
Döne döne *sınanmış* can-feşanlar

Köroğlu (l6. yüzyıl):

Yeğin olur leşker meydan içinde

Karacaoğlan (17. yüzyıl):

Kımıldanır hep dertleri *devinir*

Enderunlu Vasıf (?-1824):

Sirişk-i çeşminin bak farkı var mı *çağlayanlardan*

7 Aralık '96

Fuzulî'nin ber-ceste sayılagelmiş bir beyti var:

Ne yanar kimse banâ âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı

Bu beyitteki Türkçe *özge* ve Arapça *gayrı* sözcükleri (ikisi de *başka* anlamında) bana Divan yazıncılarının anlamdaş sözcük bolluğu içinde yüzdüklerini düşündürdü. Üzerinde durulmaya değer bir konu bu.

Andığım beyti içeren gazeli bulup okuyunca başka şeyler düşündüm:

Hâsılım yoh ser-i kûyunda belâdan gayrı
Garazım yoh reh-i aşkında fenâdan gayrı
Ney-i bezm-i gamem ey mah ne bulsan yele ver
Oda yanmış kuru çeşmimde hevâdan gayrı
Perde çek çehreme hicran günü ey kanlı sirişk
Ki gözüm görmeye ol mah-likadan gayrı

Yetti bikesliğim ol gayete kim çevremde
Kimse yoh çizgine girdab-ı belâdan gayrı

Ne yanar kimse banâ âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı

Bozma ey mevc gözüm yâşı habâbın ki bu seyl
Komadı hiç imaret bu binadan gayrı

Bezm-i aşk içre Fuzuli nice aheylemeyem
Ne temettü bulunur bende sadadan gayrı

Fuzulî ber-ceste beytin ilk (özge'li) dizesinde gayrı sözcüğünü kullanmıyor; çünkü *gayrı* redif; o dize de uyaksız ve redifsiz olmak gerekiyor. Ancak, bu gazelde özge de redif olabilir ve ber-ceste beyitteki özge'nin yerini *gayrı* alabilir.

Sözcükler böyle değiştirilince beyitlerin anlamları hiç değişmiyor, görünür bir biçimsel bozulma da olmuyor; ama gazel güzelliğinden yitiriyor. Neden?

Başka kavramının Arapça maddesel varlık biçimi olan *gayrı,* Türkçe, daha doğrusu Azerice maddesel varlık biçimi olan *özge*'den dilbilimsel veya nesnel bakımdan üstün veya astın (*inferior)* değildir. Dolayısıyla, gazeldeki güzellik yitimi salt bu sözcüklere yorulamaz. Sözcükler arası ilişki göz önüne alınınca, örneğin, gayrı'nın ses bakımından uyaklı sözcüklere daha yakın veya uygun düştüğü görülüyor. Bundan, şiirde güzele ulaşmada biçim özden ağır basabilir sonucu çıkarılabilir mi? Öyle görünüyor ki "evet"!

9 Aralık '96

Türkiye'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasının 62. yıldönümü dolayısıyla Cumhuriyet Gazetesi 6 Birincikânun (Aralık) 1934 günlü nüshasının tıpkıbasımını ek olarak verdi. Bu eski

nüshada o günlerin ulusalcılık politikasının coşkuyla desteklendiği görülüyor. 1. sayfada "Öz Türkçeyle" adlı köşede Hasan Cemil Çambel'in "Türkçenin Başkalarına Verdiği Dil Kereçleri" başlıklı yazısı var. Bu yazı *Ulus (Hakimiyeti Milliye)* gazetesinden alıntılanmış. İç sayfaların birinde "Öz Türkçe Bilmecemizi Halledenler" başlığı altında, yayımlanmış sekiz bilmecenin çözümleri verilmiş; armağan olarak kıravat, mürekkepli kalem, ipekli mendil, birer şişe kolonya, birer para cüzdanı kazanmış okurların adları bildirilmiş. Bilmece sözcükler ve karşılıkları şöyle: l) Tükel: Tam. 2) Anıklanmak: Hazırlanmak. 3) Esenlik: Sıhhat. 4) Gönenç: Saadet. 5) Siyasal: Siyasi. 6) Genlik: Refah. 7) Kıvanç: Zevk. 8) Önürme: Terakki.

Türkçe Sözlük'ün genişletilmiş 7. baskısında (1983) bu bilmecelik sözcükler şu durumda: l) Tükel, sözlükte yok. 2) Anıklanmak yok; anıklamak (hazırlamak) var. 3) Esenlik: Afiyet, sıhhat, selâmet. 4) Gönenç: Refah. 5) Siyasal: Siyasi, politik. 6) Genlik: Genişlik, bolluk, refah. 7) Kıvanç: Övünç, sevinç. 8)Önürme, sözlükte yok.

H. C. Çambel, yazısında kullandığı yeni 20 sözcüğü eski karşılıklarıyla birlikte listelemeyi savsamamış. O sözcüklerin sonu da, aşağı yukarı, bilmece sözcüklerinki gibi olmuş, diyebilirim.

1930'ların başlarında Türkçeyi özleştirmek, daha doğrusu geliştirmek uğruna gösterilmiş coşkulu ve iyi niyetli çabalardan neler kaldı? Bilinmiyor. Oysa o çabaların ürünlerini ve onlardan kalmışları ve kalmamışları incelemek çok öğretici olabilir. Böyle bir çalışmayı resmi TDK'den beklemek yanlıştır. Bu işe Dil Derneği üyesi değerli bilimciler ne der?

15 Aralık '96

Dosyamdaki gazete kesiklerini gözden geçirirken 26 Şubat 1985 günlü *Cumhuriyet* 'te yer almış "Sözcük Yasağı Resmileşti" başlıklı haberi bir daha okudum. Habere yasaklanan sözcüklerin listesi de eklenmiş.

O günlerde sözcükler yasaklanır, TDK'nin ve TTK'nin defteri dürülürken, faşizm-dil ilişkilerini incelemeyi düşünmüştüm. Faşizm-dil ilişkileri dil kullanımını da kapsayan ayrıntılı bir yaklaşımla ele alınıp incelenince genel birtakım sonuçlara varılabilse bile, öyle görünüyor ki bu ilişkiler faşizmin yaşandığı her ülkede bir değildir. Örneğin, Franco İspanyasında ve Mussolini İtalyasında dille ilgili bir yasaklama olduğunu gösteren bir belge görmedim. Oysa Hitler Almanyasında ve 12 Eylül Türkiyesinde böyle değildir. 12 Eylülcüler, yasakçılık bakımından Nazilere benzer.

Almancayı özleştirme çalışmalarının uzun bir geçmişi vardır. Naziler politik gücü ele geçirince (1933) Almancanın özleştirilmesi çalışmalarına destek olmazlar, 1937'den sonra köstek olurlar ve sonunda Hitler, 19 Kasım 1940 tarihli genelgesiyle özleştirmeyi yasaklar. (Dr. Kamile İmer, *Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi,* TDK yayınları, Ankara, 1976, s. 38.)

Ne yazık ki Dr. İmer Hitler'in genelgesini alıntılamamış. Hitler genelgesinde neler diyordu, herhangi bir gerekçe gösteriyor muydu?

Evet, üstünlüğünü savladıkları Alman ırkının arılığını hep çok önemsemiş görünen Naziler, Alman Dilinin arılaştırılmasına "Hayır!" demişlerdir. Az çok kanlı bir burjuva diktatörlüğü diye de tanımlanan faşizm, herhangi bir bakımdan tutarlı olmak gerekmez; çünkü faşizm belirli amaçlara zor ve baskı ile ulaşmayı haklı göstermek için tutarlı olarak düzülmüş bir ideoloji değildir. Faşizmin teorik yanı da, pratik yanı gibi, bir zor ve baskı biçimidir.

16 Aralık '96

Hitlerin dün andığım genelgesinin kopyasını sağlayamadım. O yıllarda üniversitelerden uzaklaştırılan bilimciler arasında, kulakları çınlasın, Sargut Şölçün de vardı. Sonunda Almanya'ya gitmek zorunda kalan Sargut'a Hitler'in genelgesinden söz etmiştim. Bana genelgenin kopyasını gönderemedi, ama Naziliğin *philologist*

gözüyle incelenip anlatıldığı bir kitap gönderdi: Victor Klemperer, *LTI,* Verlag Philip Reclam jun., Leipzig, 1985.

LTI, *Lingua Tertii Imperii,* Üçüncü Reich'ın Dili, anlamına geliyor. Klemperer kitabının 6. sayfasına Franz Rozenzweig'ın bir sözünü alıntılamış (büyük temel harflerle): SPRACHE IST MEHR ALS BLUT. Bu söz nasıl bir bağlamda söylenmiş, bilmiyorum. Tümce, böyle tek başına ele alınınca, dilimize "Dil kandan daha güçlüdür" veya "Dil kandan daha belirleyicidir" veya "Dil kandan daha önemlidir" vb. biçimlerde çevrilebilir. Irkçılığa karşı da söylendiği belli olan bu söz bana Araplaşmış ve Kürtleşmiş Türkleri, Türkleşmiş Kürtleri, vb. düşündürdü. Bu Araplaşmanın, Türkleşmenin, Kürtleşmenin, vb. yaşambilimsel açıklaması yoktur. Belirleyici öğe dildir. Dilin bu belirleyiciliği öyle iyi anlanagelmiştir ki, bir buduna dilini unutturmak, öteden beri, en sağlam özümseme (*assimilation*) yöntemi olarak kullanılmıştır. Evet, Sprache ist mehr als Blut!

1997

3 Ocak '97

Diller nasıl doğmuş olurlarsa olsunlar, hazır bulup kullananlar için her dil bir nimettir ve değeri bilinmek gerekir. Bir dilin değerini bilmek, onu bir sistem olarak tutarlı kullanmakla başlar. Bu da düşünmeye başlamak demektir.

5 Ocak '97

TELEFON YAYGINLAŞTI
DOSTLAR SES OLDU

7 Ocak '97

Bir yayımcı kendisine verilen bir çevirideki "Paris'e hâkim oldu." tümcesini "Paris'e yargıç oldu." biçiminde değiştirmişmiş. Yıllar önce bana bunu anlatan da yayımcıydı.

Feyza Perinçek'in yazdığına göre, anısı güzel Cemal Süreya *2000'e Doğru* çalışanları için ders notları hazırlamış. O notlar dosyasında şöyle bir *yargıç öyküsü* de varmış: "Öztürkçe meraklısı adam, kavga eden arkadaşına sesleniyor: 'Biraz kendine yargıç ol!'" (Feyza Perinçek, "Cemal Süreya'nın Şemsiyesi", *Varlık*, Ocak 1997.)

Cemal Süreya'nın örneğinde bir sözcüğü anlamını kavramadan öz Türkçesiyle değiştirmek daha güzel alaya alınıyor. İlk örnekte *egemen* sözcüğü kullanılabilir: "Paris'e egemen oldu." İkinci örnekte "kendine hakim olmak" bir deyim sayılarak *hakim* yerine *egemen* sözcüğünün kullanılamayacağı söylenebilir. Ancak, "kendine egemen olmak" da anlanmaz bir söz değildir. Burada deyimlere başvurmak daha doğru bir yol gibi görünüyor. Türkçede "kendini tutmak" deyimi var. "Kendine gelmek" deyimi de, ayılmak anlamı dışında, kendine hâkim olmak anlamında kullanılabilir.

Gerçekte burada söz konusu olan, önemli bir çeviri kuralıdır.

9 Ocak '97

1955'te tanıştığım Cemal Süreya'yı bugün de anayım: Bir içki masasında söyleşilirken bütün faturaların Türk'e kesildiğini görünce, dayanamayıp "Bundan sonra bu masalarda Türk'ü ben temsil ediyorum!" demiştim. Bunun üzerine hangi budundan olduğum tartışılmıştı. Cemal tartışmayı şöyle bağlamıştı: "Sen mavi Kürtsün!"

Cemal şiir dilini düzyazılarında ve, "mavi Kürt" örneğindeki gibi, günlük yaşamında da kullanmayı severdi. Kimi mektuplarında gelecekteki şiirlerinin tohumları olan dizeler yanında, ince ve yumuşak çizgili resimler de bulunurdu. Demek ki resim dilini kullanmaktan da hoşlanırdı.

Bunları yazarken Tahsin Saraç'ı anımsadım. Anısı güzel Tahsin ile Cemal'i bir bakımdan gönül rahatlığıyla karşılaştırabilirim: Cemal, tutunmamış yeni sözcükleri şiirde kullanmanın yanlış olduğunu düşünüp kullanmazdı. Tahsin bu bakımdan onun karşıtıdır; şiirlerinde öyle birçok sözcüğü özellikle kullanmıştır.

12 Ocak '97

Kenan Evren'in Türkçeye kıyanlara baş olduğunu andıktan sonra demiş ki Prof. Dr. Cevat Geray: "Devrim sözcüğünü sözlüklerden, yazışmalardan çıkarttıran, hatta üniversitede okutulan *devrim tarihi* dersinin bile adını değiştirten biri olarak niçin kendi soyadığını *Evren*'den *Kâinat*'a çevirtmediğine şaşmaktayım." ("Osmanlıcaya Dönüş Tasarısı!" *Cumhuriyet,* 13 Ocak 1997.)

Hoş bir takılma. Vecihi Timuroğlu da adı geçene Kenan Kâinat diyerek takılmıştı bir yazısında.

Ancak, unutmayalım ki evren sözcüğü ejder (ejderha) anlamına da gelir. Dolayısıyla, *evren* soyadını eski ve anlamdaş bir sözcükle değiştirmek isteyen bir kimse, kâinat'ı yeğlerse "Büyükleniyor!", ejderha'yı yeğlerse "Kendine yaraşır adı buldu!" derler diye düşünüp elindekiyle yetinmeyi uygun görebilir, sanırım.

14 Ocak '97

Dil birtakım toplumsal pürüzleri törpüler biçimde de kullanılıyor. Örneğin çöpçü, çöpçü olduğunu bilerek çok yararlı bir iş yapıyor; ama çöpçü diye anılmak istemiyor da temizlik işçisi diye anılmak istiyor. Bir orospuyla veya pezevenkle söyleşilirken kullanılacak uygun adlar var: Hayat kadını, muhabbet tellalı. Birtakım insanlara en aşağılık işleri yaptırabilirsiniz, yeter ki onlara uygun bir ad verin. İşte bir örnek: Tetikçi! Başka nitelikte imiş gibi görünen bir örnek: İşveren!

Burada köklü bir yabancılaşmanın dışavurumu var.

15 Ocak '97

Türkçeyi korumak için yasa çıkarılacağı söylentileri kimi aydınları tedirgin ediyor.

1945'te bugün teşrinevvel, teşrinsani, kânunevvel, kânunsani gibi ay adları, 4696 sayılı yasayla ekim, kasım, aralık, ocak diye değiştirilmiş. Bu yasa düşünceye engel olmuş değil. Demek ki dile yasayla karışılabilir ve düşünce özgürlüğü bundan zarar görmeyebilir. Ancak, bugün Türkçeyi korumak için yasa çıkarmayı tasarlayanlar, düşünce ve söz özgürlüğüne karşılar. Sorun bundan doğuyor.

17 Ocak '97

Hoş bir okur mektubuna hoş bir yazar yanıtı:

"Sayın okurumuz ... mektubunda diyor ki:

"Her sabah İETT otobüslerine binmekteyim ve bunlarda gördüğüm bir yazının ... anlam olarak doğru olup olmadığını hep düşünüyorum. Sonunda size sormaya karar verdim.

"*Lütfen arkaya ilerleyiniz* yazısında *arkaya* ve *ilerlemek* kelimeleri anlam olarak çelişmiyor mu? *İlerlemek* deyince ben hep öne

doğru bir hareket olarak algılıyorum. Acaba ben mi yanılıyorum? Açıklama getirirseniz sevinirim."

"Sayın okuruma yanılmadığını hemen belirteyim. Otobüse ön kapıdan, sürücünün yanından giren yolcu, yüzü arkaya dönük olarak ilerler. Demek ki hep öne doğru hareket ediyordur. Ama geriye doğru ilerleyen kişiler ve toplumlar da vardır." (Melih Cevdet Anday, "Okur Mektupları", *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1997.)

18 Ocak '97

Refahlı bakan, ABD'li politikacılara "Türkiye'de laikliği kaldırmayı düşünmediklerini, ancak tanımını değiştirmeyi planladıklarını" söylemiş, ("Laikliğin Tanımı Değişecek", *Cumhuriyet*, 18 Ocak '97.)

Peki, laikliği kaldırmayacaksanız tanımını değiştirmeyi neden planlıyorsunuz? Tanımını değiştirirseniz laiklik nasıl kaldırılmamış olacak? Vb. Bunlar, bencileyin sıradan bir dil kullananların soruları. ABD'li politikacılar ve Refahlı bakan, böyle sorular gerektirmeyen bir dille anlaşıvermişler. Benim gibilerle anlaşmaları da gerekmiyor.

19 Ocak '97

Takıldığım her sorunun yanıtını elimdeki sözlüklerde bulamıyorum. Arada bir iş başa düşüyor. Böyle durumlarda bulduğum yanıtı irdelemek için yakın çevremdekilerin düşüncelerine başvuruyorum; onlara örnek tümceler sunup hangilerini doğru bulduklarını öğreniyorum. Böylece öznellikten kurtulmaya çalışıyorum. Bu sırada biraz dolaylı sayılabilecek bir yol izliyorum; çünkü, gözlemlerime göre insanlar kendi anadilleriyle ilgili bilgilerini büyük bir genellikle doğru sayma eğilimindeler; yanlışları gösterilince enikonu bozuluyorlar. Sanırım, kimi dil yanlışları biraz da bu yaygın tutum yüzünden sürüp gidiyor.

Birkaç yıl önce bilimsel bir çeviride "*üstüne üstlük*" deyiminin "üstelik" anlamında kullanıldığını görüp bunun yanlış olduğunu düşünmüştüm; ama sorunu incelemeyi nasılsa unuttum.

"Üstüne üstlük" elimdeki sözlüklerde yok, *üstüne üstlük* bugüne dek hiç kullanmadığım bir deyim. (İlk kez bu tümcede kullandım.) Şimdi birtakım örnek tümceler yazıyorum:

1) Karısını dövmüş, üstüne üstlük bodruma kitlemiş.

2) Kadın çirkin, üstüne üstlük aptal.

Bu tümcelerde olumsuz davranışlar ve nitelikler var ve bence "üstüne üstlük" *yetmezmiş gibi* anlamına geliyor. Onun yerine üstelik konunca bu anlam yitiyor. İki örnek daha:

3) Çevreyi çok iyi korumuşlar, üstüne üstlük ağaçlandırmışlar.

4) Kadın güzel, üstüne üstlük anlayışlı.

Evet, yanıtım irdelenmeye hazır.

5 Şubat '97

Çocukluğumda Bursa'nın yerlilerine Manav denirdi. Manavlar ev, et, mendil gibi sözcükleri bugünkü yaygın söyleyişte olduğu gibi kapalı bir E ünlüsüyle değil, kendilerine özgü açık bir E ünlüsüyle söylerlerdi. İlkokul öğretmenlerimin bu söyleyişi bir dil yanlışı sayıp düzelttiklerini anımsıyorum. Yöntemleri, doğruyu söyleyip söyletmekti.

Türkçe yazım kurallarını değiştirip birtakım sözcüklerin söylenişlerini belirleyebileceklerini sananlar, bana Manav arkadaşlarımı ve onların söyleyişlerini en doğru yöntemle değiştiren öğretmenlerimi anımsatıyor.

Söyleyiş yanlışlarını yazıyla düzeltmek, uygun ve yeterli bir yöntem değildir. Bu satırları okuduktan sonra kaç kişi Manavların o açık E ünlüsüyle ev, et, mendil, vb. diyebilir.

Bence o ünlüyü işitmemiş kişiler bunu başaramazlar. Çocukluğumda Manav arkadaşlarımı yansılamak için epey uğraşmam gerektiğini hiç unutmuyorum. Kuşkusuz, onların işi de kolay değildi.

6 Şubat '97

Kendimi bildim bileli yapılıp düzeltilederan ve bir türlü düzelmeyen birtakım dil yanlışları var. Usuma geliveren birkaçı, hatta ile bile, bizzat ile kendi (kendisi), daha ile henüz gibi sözcüklerin bir tümcede birlikte kullanılmasıdır. Bu sözcükler neden birlikte (yanlış) kullanılıyor. Epey eskiden beri böyle kullanıldıklarına göre bunu gerektiren bir düşünüş veya anlayış olmalı. Böyle yanlışlar herhangi birimizin her nasılsa yaptığı herhangi bir dil yanlışına benzemiyorlar, eskilikleri ve yaygınlıkları bakımından toplumsal bir ıra gösteriyorlar; dolayısıyla "yaygın yanlış" olup günün birinde doğru sayılmaya aday görünüyorlar.

9 Şubat '97

Genellikle, bir dilin yazım kuralları nice az olursa, o dil onca kolay ve doğru yazılır. Bu önerme, yazım kuralı olmayan dil en kolay ve doğru yazılır anlamına gelmiyor kuşkusuz.

Resmi TDK'deki milliyetçiler Türkçe yazım kurallarını altüst etmekle yetinmeyip çoğalttılar da; örneğin, bileşik adların yazımını düzenleyen ve genellikle bellenmiş beş kuralın yerine 56 kural koydular! Sonuç: Şimdi bileşik adların hangilerini bitişik, hangilerini ayrı yazacaklarını kendileri bile şaşırıyor. Usu başında kişiler bu kuralları öğrenmiyorlar bile. Olan, öğrenci çocuklarımıza oluyor.

10 Şubat '97

Erkekli ve dişili bütün canlılarda her birey eşsizdir, bir özdeşi var olmamıştır ve olmayacaktır. Yaşambilimsel bakımdan her birimiz tekiz. Ayrıca, her birimizin toplumsal varlığı da, hangi sınıftan olursak olalım, eşsizdir. Bunun dille ne gibi ilişkileri olabilir?

Her birimizin sesi parmak izleri gibi eşsiz olduğu için, örneğin Türkçe konuşan herkes bakımından geçerli olmak üzere diyebilirim ki Türkçe benim sesimle benden önce konuşulmamıştır ve benden sonra konuşulmayacaktır. Eşsiz toplumsal varlığımın dışına çıkamadığım için kullandığım Türkçe de eşsizdir.

Her dil kendisini konuşanlardan biri ölünce bir ses yitirir ve kendisini konuşacak biri doğunca yepyeni bir ses kazanır. Kuşakların değişmesi, her dil için tümüyle başka seslerle konuşulmak demektir; ayrıca, tarihsel evrim dolayısıyla, tümüyle başka toplumsal varlıklarca kullanılmak demektir. Dillerin o öteden beri bilinen değişmesi, bunların da zorunlu sonucudur.

Demek ki "Dil toplumsal bir görüngüdür." tanımı eksiktir; dil, toplumsal-bireysel bir görüngüdür. Toplumsal yanıyla tek olan dil, bireysel yanıyla çoktur.

Böyle olmasaydı, örneğin şiir olabilir miydi?

13 Şubat '97

Geçim sıkıntısı çeken bir emekli olduğum için bir tek günlük gazete alabiliyorum. Koşullarım, alamadığım gazeteleri görmeme de uygun değil. Bir dost, sağ olsun, her biri ayrı renkli on bir günlük gazetede, '97 Ocağında, dil ve Türkçe üstüne yayımlanmış ne varsa kesip bana verdi de, basınımızın durumunu hiç değilse bu bakımdan öğrenebildim.

Meğer, köşelerinde dil yanlışları üzerinde sürekli duran yazarlar varmış. (Basında onlara "üstatlar" deniyor.) Siz birilerinin yanlışlarını düzeltirsiniz de, o birileri ve başkaları sizinkileri düzeltmezler mi? Gördüm ki üstatların da yanlışları düzeltiliyor. Enikonu sevindim. Görünüşe göre basınımız böyle bir özeleştiri ve özdenetim ile doğru Türkçeye kavuşacak. Yalnız, üstatlar herkesin doğru bulacağı bir "dil yanlışı" tanımı bildirirlerse, bu daha tez olabilir gibi görünüyor. Dilerim o tanımı bizden esirgemezler.

Resmi TDK'de egemen milliyetçiler "yaşayan Türkçe" ve "Lisan tabiî tekamülüne terk edilmelidir." (Dil doğal evrimine bırakılmalıdır.) sözlerini öteden beri dillerine ve kalemlerine dolamışlardı; Osmanlıca sözcükleri "fethedilmiş kelimeler" sayıyorlardı. Onlara göre dil, bir canlı türünden farksızdı ve fetihlerle genişletilebilir bir ülkeydi.

Artık böyle düşünmekten vazgeçmiş gibi görünüyorlar: Çoktandır İngilitürkçe olmaya yüz tutmuş Türkçeyi bugün "yaşayan Türkçe" saymıyorlar; tabiî tekamülüne de terk etmiyorlar; Türkçeye durmadan giren yabancı (pek çoğu İngilizce) sözcüklere birkaç yıldır Türkçe karşılıklar önermeye başladıklarına göre onları fethetmeyi de göze alamıyorlar.

Resmi TDK'nin yabancı sözcüklere önerdiği karşılıklar birçok bakımdan eleştirilebilir. Ben yalnız bir noktaya değineceğim: Bugünkü *Cumhuriyet*'te, "Yabancı Kelimeler" başlıklı bir habercikte, resmi TDK'nin kimi yabancı sözcüklere önerdiği karşılıklar bildiriliyor. Radikal sözcüğüne *köklü, kökten, köktenci* karşılıkları önerilmiş. Oysa bu karşılıklar *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*'nde (ikinci baskı, İstanbul, 1975) var; kapatılmış TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ünde (genişletilmiş 7. baskı, Ankara, 1983) var; işin garibi, resmi TDK'nin kendi yayımladığı *Türkçe Sözlük*'te de (Ankara, 1988) var. Bunlar Türkçeseverlerin yıllardır kullandığı sözcükler.

Resmi TDK'nin böyle sözümona kendi önerileri azımsanacak gibi değil. Örneğin 26 Temmuz '94 günlü *Cumhuriyet*'teki "TDK'den 14 Yabancı Sözcüğe Türkçe Karşılık" başlıklı haberi kesip kenarına şu notu düşmüşüm: "Concept, mission, partner, liquid için önerilmiş karşılıklar (kavram; görev, amaç; eş, ortak, arkadaş; sıvı) *Redhouse* 2. baskıda var."

Demek ki fetih tutkusundan bir türlü kurtulamayan milliyetçiler artık ancak böyle Türkçe sözcükleri fethedebiliyorlar.

2 Mart '97

Açık seçik konuşmayı hiç öğrenmemiş politikacılar ikide bir "Açık ve net söylüyorum." diyerek kendi dilleriyle "kapalı ve brüt" söyleme örnekleri veriyorlar.

3 Mart '97

Bir tümcede veya ardışık iki tümcede veya birbirini yakından izleyen tümcelerde anlamdaş sözcükler kullanmayı incelik sayıp sevenler öteden beri var. Bu giriş tümcem onların gözünde beş para etmez. Onlar şöyle yazmayı yeğ tutarlar:

1) "*Kural* derken, tabii ki gerekli olan gramer *kaidelerini* kastetmiyorum. (Hadi Uluengin, "Sabıkalı Dil", *Hürriyet*, 8 Ocak '97.)

2) "Çünkü 'öz' *dil* yoktur. 'Yozlaşmamış' *lisan* yoktur."

3) "Burada önemli olan yegane şey kelimeleri *metazori empoze etmemektir*. ...En 'yoz' ve en fukara Türkçe de *zoraki dayatılmaya* çalışılan Türkçedir." (Hadi Uluengin, "Yine Dil Üzerine", *Hürriyet*, 11 Ocak '97.)

Bu alıntılardaki anlamdaş sözcüklerin altlarını ben çizdim.

"Doğru Türkçe" uğruna kalem kullanan bir yazar diyor ki: "... aynı cümle içinde (hatta peşpeşe iki cümle içinde) bir kelimenin aralarında hiç bir nüans bulunmayan anlamdaşını kullanmaya İngilizce 'elegant variation', yani, 'zarafet için değişiklik', 'kibarlık olsun diye değişiklik', denir ve bu bir ifade zaafı sayılır. Meselâ, bir roman veya hikâyeye '*Yıllar* hızla geçip gidiyordu; geçen *sene* bu zamanda...' diye başlamak aslında hiç güzel değildir. Ama bu demek değildir ki hep 'yıl' diyelim ve Arapça kökenli olan 'sene'yi hiç kullanmayalım. 'Sene' de çoktaaan Türkçe olmuştur ve onu ne yapsanız dilimizden çıkaramazsınız." (Şiar Yalçın, "'Ve' ve Nurullah Ataç", *Yeni Yüzyıl*, 13 Ocak '97.)

Anlamdaş sözcüklerin altlarını Yazar kendisi çizmiş.

Ben İngilizce *elegant variation*'u Türkçeye ince çeşitleme diye çevireceğim.

İnce çeşitleme, "zarafet için" veya "kibarlık olsun diye" değil, güzel sayıldığı için kullanılan bir anlatım biçimidir. İnce çeşitleme evrensel olabilir; çünkü öz ve yabancı kökenli anlamdaş sözcükler her dilde var.

İnce çeşitleme kimi durumlarda düpedüz anlatım güçsüzlüğüdür. Alıntılanmış birinci örnek, yazıda şöyle iki tümceyi izliyor: "Zira bilmeliyiz ki, dilin bir kuralı ve bir tek kanunu vardır: O da, kuralsızlık ve kanunsuzluktur. Kural derken, tabii ki gerekli olan gramer kaidelerini kastetmiyorum." Yazarın bu üç tümcede söylediği şu: *Gerekli gramer kuralları dışında dilin hiçbir kuralı ve yasası yoktur.*

İkinci örnekte söylenen şudur: *Öz ve yozlaşmamış dil yoktur.*

Üçüncü örnekte *metazori* ile *zoraki* ve *empoze etmek* ile *dayatmak* anlamdaştır. Metazori ve zoraki sözcükleri gereksizdir; çünkü İngilizce to impose (Fransızca *imposer*) eylemi, zorlama öğesini de içerir; dolayısıyla Türkçede "empoze etmek"de öyledir. Yazarın söylemeyi başaramadığı şu: *Burada önemli tek şey sözcükleri dayatmamaktır.*

Görülüverdiği gibi anlatım gevşek, dağınık ve özensiz; çünkü öyle bir düşünüşün dışavurumu.

Görünüşte bir anlamdaş sözcük düşkünlüğü olan ince çeşitleme, gerçekte belirli bir düşünüşün ve dil anlayışının zorunlu sonucudur. Şu da var: İnce çeşitlemeyi beğenip kullanmaya başlayan kişi de düşünüşünü ona uydurmaktan kurtulamaz.

Okuyabildiğim klasik yapıtlarda ince çeşitlemeyle karşılaştığımı anımsamıyorum.

NOT: Şiar Yalçın ince çeşitlemeden tümüyle vazgeçemiyor; çünkü, vazgeçerse Türkçeleri olan Osmanlıca birtakım sözcükleri kullanamayacağını sanıyor.

6 Mart '97

Türkçe yozlaşıyor!

Türkçe yozlaştırılıyor!

Yeni Dünya Düzeni kurulup küreselleşmenin hızlanmasıyla birlikte Türkçede görülen birtakım gelişmeler bu iki tümceyle özetleniyor.

Sanırım 1994 yılı başlarında, Edebiyatçılar Derneği'nin etkinlik programı hazırlanırken bana da danışılmıştı. "Dilimiz Yozlaşıyor mu?" adlı (veya konulu) bir açık oturum düzenlenmesini önermiştim. Böyle bir açık oturum yapıldı. Konuşmacılardan biri de bendim. Oturumcu arkadaşlardan biri sözlerine oturumun adına takılarak başlayıp "'Dilimiz Yozlaşıyor mu?' değil, 'Dilimiz Yozlaştırılıyor mu?' denmeliydi. Dilimiz işte böyle yozlaştırılıyor. Bunu önce biz yapıyoruz. İğneyi kendimize, çuvaldızı ele batıralım." anlamına gelen sözler söylediydi. Ben de, oturumun ad babası olarak, "Dilimiz yozlaştırılıyorsa, yozlaşıyor demektir. Bu ayrıntıyı tartışmanın pek yararı yoktur." dediydim. Demek ki Türkçenin yozlaşmasını bu türlü ayrıntılarda bile görenler var. Türkçeye zorunlu olarak birtakım yabancı sözcükler girmesini yozlaşma sayanlar da yok değil. Onlar, böyle düşündükleri için doğal, olumlu ve genel bir "dil yozlaşması" varsayıp "Türkçe yozlaşmalıdır!" diyorlar.

Uçlarda sayılabilecek bu iki örnek gösteriyor ki Türkçenin yozlaşmasından söz edenlerin yozlaşma kavramları çok farklı olabiliyor. Ancak, üzerinde az çok anlaşılan yozlaşma kavramları da var.

Türkçenin yozlaşmasından ben ne anlıyorum?

Yeni Dünya Düzeni koşullarında ve Türkçenin yeterli olduğu durumlarda yabancı (özellikle İngilizce) sözcükler, terimler, deyimler, dahası sözler kullanılır olması, Türkçenin yozlaşmasıdır. Türkçenin yeterli olması da, l) saydığım yabancı öğelerin Türkçeleri var; 2) yoksa bile bulunabilir, Türkçenin gelişimi buna uygun anlamına geliyor.

Günümüzdeki gelişmelere göre kavram ve nesne yoksulu bir toplumun dili olarak Türkçeye birtakım yabancı sözcükler (kavram ve nesne adları) girmesi zorunludur. Bunun yozlaşmayla ilgisi yoktur. Buna karşı savaşmak, genellikle, havanda su dövmektir. Oysa yozlaşmayla savaşıldığı oranda başarılı olunabilir. Yalnız, Türkçenin yozlaşmasına karşı savaş, antiemperyalist (Yeni Dünya Düzenine karşı) olan ve ulusal varlığı, dolayısıyla ulusal dili korumayı bundan ötürü zorunlu sayan bir ideoloji ve politika ile birlikte olabilir ve ülke çapında bir işbirliği ile başarıya ulaşabilir.

7 Mart '97

Türkçeyi yozlaşmaktan kurtarmak bahanesiyle hazırlanmış bir yasa tasarısını (Türk Dilinin Kullanılmasına ilişkin Kanun) incelerken tüylerim ürperdi: Tasarının amacı yabancı dilli işyeri vb. adlarını, tabelaları vb. Türkçeleştirmeyi çok aşıyor. Totaliter devlet anlayışı; Türkçeyi resmi *Türkçe Sözlük*'e hapsetme; resmi TDK Türkçesini bütün topluma dayatma; Türkiye çapında bir Dil İzleme Kurulu, illerde Dil İzleme Alt Kurulları örgütleme; bunu bütün yazılı ve sözlü yayın kuruluşlarının brüt reklam gelirinin % 3'üne el koyarak ve para cezalarıyla finanslama; geçici sürelerle yayın durdurma cezaları; bütün yazılı ve sözlü yayın organlarını ve yayınevlerini kendi içlerinde kendilerini resmi TDK kafasıyla denetleyecek uzman (?) çalıştırmaya zorunlu kılma vb. var bu tasarıda. 8. Maddenin sonunda "T. C. vatandaşlarınca düzenlenecek her türlü toplantı ve gösteri Türk dili ile yapılır." deniyor. Demek ki düğün ve derneklerde konuşulacak dil bile dayatılıyor. Topluma BEYİNDİRİK vurulmak isteniyor.

9 Mart '97

Yetiştiğim çevrede *kolay gele, rast gele, uğurlar ola, pazar ola, keskin ola, saatler (sıhhatler) ola*, denirdi. Bunlar iyi dilek sözleriydi.

Dikkat ettim, artık böyle denmiyor. Başat deyiş *kolay gelsin, rast gelsin, uğurlar olsun*... Bunlar da iyi buyruklar!

Yaşadığım toplum neler yitirdi de dilekten buyruğa geçildi?

18 Mart '97

Nihad Sami Banarlı'dan *Yahya Kemal'in Hâtıraları*'nı bir daha okudum. Ünlü şair bir yerde demiş ki:

"Bizlerden yalnız ittihatçı olanlar zıd bir ruhtaydılar. *Liége*'in bir an önce düşmesini ve Paris'in düşmek sırasının gelmesini heyecanla bekliyorlardı. İttihatçı olmayan Türkler ise şaşırmış, *düşüngen* bir halde idiler." (N. S. Banarlı, *Yahya Kemal'in Hâtıraları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 127.)

Son tümcedeki anlamlı ve sevimli *düşüngen* sözcüğü beni düşündürdü. Bu sözcüğü Yahya Kemal değil de, örneğin Nurullah Ataç kullansaydı, Banarlı nasıl davranırdı?

Şairin şu tümcesi de dikkatimi çekti: "Galiba şiir eskiden ve yeniden, dâima bir söyleyişten ibaretti." (S. 11.)

27 Mart '97

Nurullah Ataç'ın *Dergilerde* (TDK yayınları, Ankara, 1980) adlı kitabındaki kimi yazıları daha *Türk Dili*'nde yayımlandıkları yıllarda okumuşumdur. Nasılsa elime aldığım bu kitapta bana bunca yıl sonra sevimli gelen parçalar var.

Ataç birtakım şeyleri yıllarca bıkmadan yinelemiş. Örneğin *ait, dair, defa, diğer, fazla, tarafından, peş* gibi sözcükleri sevmediğini, onlarsız Türkçenin daha güzel olduğunu, her fırsatta söylemiş. Değme kişinin katlanabileceği iş değil.

Ataç Türkçenin kullanılışı üzerinde de dururdu. Bir yerde (s. 49) demiş ki: "'Haklı gibi görünmek' sözündeki 'gibi' de bana tuhaf geliyor, kaldırmalı o 'gibi'yi." Demek ki, genelleştirilirse, "X görün-

mek" ile "X gibi görünmek" deyişlerinin birincileri (gibi'sizleri) kullanılmalı; çünkü bütün o gibi'ler gereksiz Ataç'a göre.

Bence "haklı görünen" kişi, "haklı gibi görünen" kişiden daha çok haklı görünüyordur. Ataç "haklı" ile "haklı gibi"yi (X ile X gibi'yi) bir tutup yanılıyor. Yanıldığını sezer gibi olmuş olmalı ki "tuhaf" sözcüğünü kullanmış. Kimbilir, belki de öylesine takılmıştır o gibi'ye...

28 Mart '97

Epey olmuş, bir yazının giriş tümcesini kızıl çemberle kuşatıp yanına (!) koymuşum:

"Düş ırmaklarımın üzerinde kurulan asma köprülerde kendimden ürettiğim yirmi beş Yakup'la yürürken uçurumların derinliklerinde köpürerek akan fırtına güzeli vahşi sulara sağanaklar boşalan gözlerle bakıyor, yansımalarımın çizdiği hayvan biçimlerinden korkuyordum ama bir yandan da Edip Cansever'in şiirlerindeki çınıltıdan oluşan bir apartmanın yedinci katına tırmanıyordum ve tavanlardan sarkan eski ve yağlı şarkıları birbirine ekleyerek kamçılaştırıyor, Türkçeye sokulan Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca, Latince, İngilizce, İtalyanca, Tatarca, Azerice, Çingenece sözcükleri evire çevire dövüyordum." (Muzaffer Buyrukçu, "Gizli Rüzgârlar", *Karşı*, sayı 102, Aralık '95-Ocak '96.)

Belli ki yazar tiksiniyor yabancı kökenli sözcüklerden; yoksa onları dövmek için onca uzun ve korkunç bir serüveni göze almazdı...

2 Nisan '97

"Sencil Felsefenin Güzelliği..." İlhan Selçuk'un bugünkü yazısının başlığı, (*Cumhuriyet*, 2 Nisan '97). Başlıkta dikkat çekiveren *sencil* sözcüğünden sonra, iki tümcede *sencillik* kullanılmış: l) "Nail V. gençlik ataklığında zindanların turnikelerinden geçerken,

bencilliğin değil, sencilliğin felsefesinde kimliğini buluyordu." 2) "Bu mutluluğu sencilliğin felsefesinde aydınlanan bilincimize borçluyuz."

Bencil, bencillik sözcüklerine çok alışığız; özgecil, özgecillik öyle değil; çünkü özgecilliğin aptallık sayıldığı bir toplumda yaşıyoruz. Neden *başkacıl, başkacıllık* değil de, Azerice özge'den (Başka'dan) türetilmiş özgecil ve özgecillik yeğlenmiş? Bencil yerine *kendicil* de diyebiliriz. Kendicil, kendicillik ve karşıtları başkacıl, başkacıllık.

Ben için herkes başkasıdır. Başkası, ben ile doğrudan ilişkisinde ben'e göre bir sen'dir; ilişki kurulmadan önce ve ilişki bitince *o* diye anılır. *Ben* de başkaları için başkası, sen, o, konumlarındadır. Benlik, senlik, o'luk, (bizlik, sizlik, onlarlık) kişiler arası ilişkilere bağlı değişir konumlarımızın göstergeleridir. *Ben* için hep bir tek *sen* ilişki konusudur; çünkü *ben* karşısındaki iki kişiden birincisi *sen* iken ikincisi o'dur; ikincisi *sen* olunca birincisi *o* olur; ikisi birlikte *siz* olur. Tek başına olan *ben* için *sen* yoktur. Böyle düşünülünce sencillik ne anlama gelir?

İlhan Selçuk sencilliği bencilliğin karşısına koyup onun karşıtı anlamında kullanmış gibi geldi bana. Bencilliğin karşıtı özgecillik (Başkacıllık, diğerkâmlık, *altruism*) olduğuna ve yazar bunu bilmez olmayacağına göre, sencil sözcüğünü türetip kullanmaya neden gerek duymuş olabilir? O sözcüğe benim çıkaramadığım bir anlam mı yüklüyor?

4 Nisan '97

İlhan Selçuk'un bugünkü yazısının başlığı "Sencillik..." Yazının ikinci yarısını olduğu gibi alıyorum:

"Önceki gün bir yazıda '*sencil*' sözcüğünü kullanırken içime kurt düştü. '*Sözlüğe bakayım*' dedim. O da ne?.. '*Bencil*' var, '*sencil*' yok!.. Türkçe Sözlük'te yok. Ali Püsküllüoğlu'nun sözlüklerinde yok!.. Ansiklopedik sözlüklerde yok!. Oysa ben yıllardan beri '*sencil*'i kul-

lanıyorum; nasıl olur bu?.. Yanlış mı yapıyorum?.. *Bencil*'in karşılıkları: *Hodbin, hodkâm, egoist!.. Bencileyin* '*benim gibi*' demek; '*sencileyin*' sözlüklerde var; ama '*sencil*' sözlüklere girmemiş...

"Oysa ne güzel bir sözcük!..

"'*Sencil*' (diğerkâm) bundan sonra sözlüklere girebilir mi?..

"Yaşamdan siliniyor sencillik, köşe dönmecilik ağır basıyor, insanımız '*birey*' olmadan '*bencil*' oluyor; bencillik bir yaşam felsefesi gibi günümüzün '*post-modernist*' dünya görüşüne işleniyor. Bencilliğin bir adım ötesi '*bencilik*' değil mi!.. '*Ben merkezli*' bakış açısı, bireycilik sayılıyor...

"Ne büyük yanılgı!.."

***

"Özçıkarlarının ardına düşen insanların yarattığı körgüdü pazarında, bireysel özgürlüklerin sağlanacağını ileri sürenlerin öngörüleri daha şimdiden fire vermeye başlamadı mı?..

"Sencillikten yanayım ben..

"İnsanı insan yapan eğilimin özünde sencilliğin sımsıcak varoluşu etik güzelliğin de kaynağıdır.

"Gelin '*sencil*' sözcüğünü Türkçe sözlüğe elbirliğiyle yazalım."

Demek ki yazar *sencil* sözcüğünü özgecil (başkacıl) anlamında bilerek ve severek kullanmış. Olabilir. Yalnız, yaptığı yanlıştır; "Gelin '*sencil*' sözcüğünü Türkçe sözlüğe elbirliğiyle yazalım." diyerek bu yanlışa başkalarını da ortak olmaya çağırması ikinci bir yanlıştır. *Sen* kökünden türetilip de başkacıl anlamına kullanılmış bir sözcük hiçbir dilde yoktur.

5 Nisan '97

Dünkü günlüğümü okuyunca düşündüm: "*Sen* kökünden türetilip de başkacıl anlamına kullanılmış bir sözcük hiçbir dilde yoktur." demişim. Bütün dilleri incelemişim gibi... Bu, Türkçede öyle bir sözcük olamaz, Türkçe sözlüklere de giremez anlamına gelmi-

yor. Ataç, hangi sözcüklerin tutunacağını kestirmenin çok güç olduğunu, en uyduruk sayılmış kimi sözcüklerin (örneğin *önem* sözcüğünün) tutunup sevildiğini söyler. Türkiye öyle bir ülke ki... 1992 Martında yazdığım şu parçayı daha unutmadım:

Kendisinden Önce Doğup Kendisinden Sonra Ölen İsa

Miladi Takvimin başlangıcı Hasreti İsa'nın doğumu (milad). Bu başlangıca göre önce Osmanlıca *kabl-el-milad, ba'd-el-milad,* sonra bunlar epey Türkçeleştirilip *milattan önce* (MÖ), *milattan sonra* (MS) denmiş; daha sonra, belki "milad" sözcüğünden kurtulmak için, *İsa'dan önce* (İÖ), *İsa'dan sonra* (İS) dendiği görülüyor. Sonuncu söylenişi dilimizde yayımlanmış iki büyük ansiklopedi de benimsemiş. Birinin Hazreti İsa maddesi şöyle başlıyor: "d. y. İÖ 6. Yahuda – ö. y. İS 30, Kudüs)" (*Ana Britannica*, ilk baskısı.) Böylece İsa kendisinden önce doğup kendisinden sonra ölmüş oluyor. Doğum tarihindeki gariplik o tarihin Miladi Takvim kullanılmaya başlandıktan sonra yeniden saptanmış olduğunu, ölüm tarihindeki ise İsa'dan sonra (İS) demenin yanlışlığını gösteriyor. İsa hiç yaşamamış da salt bir takvime başlangıç olsun diye bir anda doğup ölmüş gibi, milattan sonra yerine *doğumdan sonra* (DS) değil, İsa'dan sonra (İS) deniyor.

Şimdi binlerce ansiklopedi sayfası bu yanlışla dolu.

9 Nisan '97

"Kitabın günümüz okuru için bir engeli de dil. Kimi zaman Osmanlıca (ittihaz etmek, sair, nehyetmek) kimi zaman öztürkçe (töz, yetkin) ile karşılaşmak okur için epey yorucu. Cüz-i tam, nokta-i nazar benzeri tamlamaların güncel dile çevrilmesinin çok zor olduğunu sanmıyorum. Hiç değilse dil birliği sağlanmalıydı." (Sennur Sezer, "Engizisyon ve Cezalandırdıkları.", *Evrensel Kültür,* Nisan '97.)

Bu parçada bir çevirinin dili eleştiriliyor.

İster yazılmış ister çevrilmiş olsun, elime aldığım kitabın diline bakıyorum önce; dilinde belirli bir özen yoksa okumuyorum o kitabı. Böyle yapmakla da kazançlı çıkıyorum; çünkü dili özenli bir kitap bulup onu okuyorum. Bu, daha iyi bir kitap okuyorum demektir. Dillerine özen göstermeyen yazarlara ve çevirmenlere neden katlanayım? Yaptıkları işe saygı duymadıkları dillerinden belli değil mi?

11 Nisan '97

İngilizcede artık alışılmış yeni bir sözcük türetme yolu var: **L**ight **a**mplification by **s**timulated **e**mission of **r**adiation = LASER. **Ra**dio **d**etecting **a**nd **r**anging = RADAR. **So**und **n**avigation **a**nd **r**anging = SONAR. **Ac**quired **i**mmune **d**eficiency **s**yndrome= AIDS. Vb.

Demek ki bir tanımdaki sözcüklerin ilk ve uygun görülürse ilk iki harfleri sırasıyla kullanılarak tanım kısaltılıyor. Böyle türetilmiş sözcükleri kimse yadırgamıyor; çünkü izlenen yolla düşünce-dil ilişkisi korunuyor, dahası belirtiliyor. İşlem de çok açık.

Bu sözcük türetme yolunu Ataç'ın şu satırları anımsattı bana: "Bir şey sorayım Sabahattin Kudret Aksal'a: Bilirim ki Türkçeyi sever, öz Türkçe sözlerin, yeni sözlerin yayılmasına çalışır, öyleyse neden gene 'eleman' diyor? Fransızcanın *élément* sözüne karşılık diye ileri sürülen *öğe*'yi neden beğenmiyor? Uydurma mı sayıyor *öğe*'yi? Öyleyse kendisine söyleyeyim: élément sözü, daha doğrusu onun aslı olan Latince *elementum* sözü, dediklerine göre, büsbütün uydurmaymış, alfabenin ortasından üç harf alınmış, l, m, n, yani *el-em-en*, böylece uydurulan söze de o anlam verilmiş, *öğe* ondan daha uydurma değildir, eski yazılarda da o anlamda kullanılmıştır." (*Dergilerde*, s. 167.)

Ataç *elementum* sözcüğünün böyle türetildiğine hiç değilse inanmış görünüyor; çünkü özleştirmecileri uydurmacı sayanlara karşı çarpıcı bir destek buluyor bu örnekte. *Elementum* böyle türetilmiş olabilir mi? Hiç sanmam! Ataç'ın anlattığı işlem,düşünce-dil ilişkisine tümüyle aykırı da ondan.

22 Nisan '97

"Sevgi Sözcükleri" başlıklı bir habercik:

"PARİS (AA) – Fransa'da 8-14 yaşları arasındaki çocukların anadillerinde en çok sevdikleri sözcüğün 'sevgi' (amour) olduğu bildirildi. Kültür Bakanlığınca yapılan bir yarışmada, jüri üyelerinin topladıkları 6286 yanıtta 'sevgi' kelimesi 2629 kez, 'özgürlük' 1280 kez, 'dostluk' 1193 kez, 'barış' 1003 kez, 'eşitlik' 706 kez kullanılmış." (*Cumhuriyet*, 22 Nisan '97.)

Yüzdeye vurulursa, sevgi % 41,82; özgürlük % 20,36; dostluk % 18,97; barış % 15,95; eşitlik % 11,23.

Sevgi, genellikle, kendiliğinden doğabilen ve bütün güçlüklerin üstesinden gelebilen bir duygu sayılır; sevgi koşulları göz ardı edilir. Denek çocuklar da böyle davranmış görünüyorlar.

Bir sözcüğü sevmek ne demek? Sözcükler ikiyüzlülük etmeye de yarar. "Barış" ve "eşitlik" sözcükleri daha çok sevilseydi, denek çocuklar sevgiyi sevmiyor mu olacaklardı?

Sevgi yalnız insana özgü değildir. Hayvanlar da sevmeyi bilir. Sevginin dışavurumunda dil payı eylem payından azdır, diye düşünüyorum. Öyle görünüyor ki sevgi eylemle daha çok ve güzel dışavuruluyor. Eylem diye bir dil de var.

27 Nisan '97

"Yakup Kadri Bey feminizm kelimesinin mukabili lisanımızda bulunmamasını feminizmin adem-i mevcudiyetine bir delil addediyor. Bu sözü kabul etmezsek bizi mazur görsünler. Çünkü birçok mühim şeyler vardır ki her milletlerde ismi hatta tercümesi yoktur. Binaenaleyh nisailik, nisaiyun tabirlerine hiçbir ihtiyaç hissetmiyoruz. Feminizm kelimesini aynen kullanmayı tercih ederiz, varsın lisanımıza bir ecnebi kelime daha girmiş olsun ne zararı var. Yalnız feminizm vücudı kabil-i inkar değildir." (Ayfer Karakaya Stump, "Cumhuriyet Öncesi Femi-

nistleri" *Cumhuriyet Dergi*, sayı 579, 27 Nisan '97. Köşeli ayraç içinde eklenmiş açıklamaları almadım. Yazıdaki bu alıntı parçanın kaynağı şuymuş: Nimet Cemil, "Feminizm Daima Feminizm!", *Kadınlar Dünyası*, no. 194-8.)

Bu parça dil bakımından incelenirse neler söylenebilir?

1) Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey, Osmanlı toplumunda *feminism* olmadığını söylemiş. *Feminism* sözcüğünün dilde karşılığı olmamasını da buna kanıt saymış. Yanılmış: *Fascism* sözcüğünün Türkçesi yok, ama Türkiyede yıllardır *fascism* var.

2) Nimet Cemil Hanım da yanılmış; çünkü yaşadığı toplumda *feminism* şöyle veya böyle var; onun için adı da var: Feminizm. Adının çevirisi de var: Nisailik veya Nisaiyun.

3) Nimet Cemil Hanım *feminism* sözcüğünü neden yeğlediklerini açıkça söylemiş. Belli ki nisailik *feminism* gibi bir akıma uygun ad olmaz sanılmış. Ne olduğu adından anlanıveren şeyler çok dikkat çekmediği için de yeğlenmiştir *feminism*. Ayrıca, *feminist* olmanın sözde ve pratikte sağlayacağı birtakım yararlar var.

Nisai olunursa onlardan vazgeçilmek gerekir.

4) Türkçülük sözcüğünü bile yadırgayıp alaya alan bir dil anlayışının egemen olduğu bir toplumda *feminism*'i Türkçeye "kadıncılık" diye çevirmeyi kim usundan geçirebilir?

5) Bırakalım dünü, *feminism*'in Türkçesi *kadıncılık*'tır deyip kadıncı ve kadıncılık sözcüklerini kullanmayı bugün kim göze alabilir? Feminism'i kullanmaya yargılanmışız. Demek ki yabancı sözcükler dile böyle nedenlerle de girebilirmiş.

6) Nimet Cemil Hanıma göre nisailik, nisaiyun sözcükleri yabancı değil, ama *feminism* yabancı. Kendisi, bu anlamda, yabancı sözcüklere karşı değil, ama belli ki karşı olanlar var. Yoksa işin bu yanına hiç değinilmezdi.

4 Mayıs '97

"Türkiye'nin en çok aranan sticker'ı"

Bu alıntı bir reklamdan. (Cumhuriyet, 4 Mayıs '97.)

Yıllardır Fransızca etiket (*étiquette*) sözcüğünü kullanırdık. Etiket Türkçe olsaydı da yerine *sticker* kullanılsaydı şaşmazdım; çünkü yaygınlaşan bir Türkçe sevmezlik var. Demek ki Fransızca da iyice gözden düşmüş. Günün gözde dili İngilizce.

Etiket dilimizden bir sözcük olmuştu. Etiketler üzerinde Türkçe yazılar görmeye alışmıştık. Şimdi *sticker*'ler üzerinde İngilizce yazılar görmeye mi alışacağız?

5 Mayıs '97

Dünkü günlüğümü bir daha okudum ve beğenmedim. Tek örnekler üstüne her gün yazılabilir. Sonuç?

Türkçenin yozlaşma nedenleri diyelim ki kalın çizgileriyle biliniyor. Bu konuda bilimsel araştırmalara gene de gerek var. Böyle araştırmalar bireylerin gücünü aşar. Resmi TDK'den bu türlü çalışmalar beklemek bence boşunadır. Dil Derneği'ne umut bağlanabilir mi?

14 Mayıs '97

"Türkçenin kullanımına İlişkin yasa tasarısı" TBMM'ye verilmiş. Interstar, Show, Flash gibi yabancı adlı televizyonlar altı ay içinde adlarını değiştireceklermiş. ("Meclis Türkçe Sınavında", *Cumhuriyet*, 14 Mayıs '97.)

Benim incelediğim tasarıda resmi TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ünün son baskısında madde başı olarak yer almış sözcükler Türkçe sayılıyordu. Tasarı bu Türkçe sözcük tanımı değiştirilmeden yasalaşırsa o TV'ler adlarını değiştirmeyecekler demektir; çünkü show, flash, star anılan sözlükte madde başı olarak var. Inter sözcüğünün

durumu açık değil. Onun için Interstar ya intersiz star olur ya da interli kalır.

Resmi TDK'deki milliyetçiler kimi yabancı sözcükleri fethetmekte pek ivecen davranmışlar mı diyeyim, yoksa bu işin altında başka hesaplar olduğunu mu düşüneyim?

İhlâs sözcüğü anılan sözlükte yok. Şimdi İhlâs adlı bütün kuruluşlar ad mı değiştirecekler?

Türkiye'de uygulanmayan öyle çok yasa var ki...

15 Mayıs '97

Bir resim altyazısından: "Hitar Petar'ın eşeğe ters binmiş yontusu." (Kaynak saklı kalsın.)

Balkanların Nasrettin Hocası Hitar Petar'ın yontusuna da eşeğe ters binmek yakışır. Yazar kalemini sürçmesin de ne yapsın?

17 Mayıs '97

Ataç 17 Mayıs 1957'de öldü. Ölüm haberini o gün bir sabah gazetesinde okudum, ama cenaze törenine gitmeyi düşünmedim. Öğleyin Ulus'a, Hacı Bayram Camisi yakınına düştü yolum. Ön camında "Nurullah Ataç" yazılı bir belediye otobüsüne binenleri görünce onlara katıldım.

Ataç Asri Mezarlık'ta toprağa verilirken hazır bulunanları inceledim. Aşağı yukarı hepsinin orta yaşlı ve yaşlı olmasına şaştım; çünkü salt Ataç'la söyleşmek için Türk Dil Kurumuna giden, dönüşlerinde ondan uzun uzun söz eden genç kişiler tanıyordum. Hiçbirini göremedim. Öyle büyük veya olur sandığım bir kalabalık da yoktu.

Yaşlıca biri Ataç üstüne konuştu. Ömer Asım Aksoy olabilir. Başka konuşan oldu mu, anımsamıyorum. İyi anımsadığım, benim gibi bir Ataç okuru için doyurucu sözler söylenmediği. Kısacası, Ataç'ın cenaze töreni ona yaraşır görünmedi bana ve bir garip oldum.

Kendi payıma Ataç'tan özellikle dil üstüne çok şey öğrendim. Kimileri, örneğin Ali Püsküllüoğlu, Ataç'ı nesnel bir yaklaşımla eleştiren ilk yazar sayıyor beni. Bu doğruysa yerinirim; çünkü Ataç'ı ancak 1970'lerin sonlarında, ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra eleştirdim; dolayısıyla benden önce davrananlar olmalıydı diye düşünürüm.

Ataç ölümünün kırkıncı yılında nasıl anılacak? Yılın neredeyse yarısı geçti; herhangi bir anma etkinliği oldu mu? Nerede Ataç'a toz kondurmayanlar?

Tez unutulacağını söyler bir yazısında Ataç. Bunca tez unutulursa yazık ve yanlış olur, derim.

26 Mayıs '97

Külebi birkaç aydır yoğun bakımda, bilinçsiz yatıyor.

Edebiyatçılar Derneği "Cahit Külebi'ye Saygı Günü" düzenlemiş. Bana da görev vermişler. Dün Opera'da "Konuşmacı Olarak Külebi'nin Özellikleri" üstüne kısaca konuştum.

Külebi'yle yirmi yıl önce tanıştık; karşılaştıkça yolda, birkaç kez evinde; arasıra telefonla konuştuk; ama onun bir tek konuşmasını dinlemiş değilim. Bana salık verildiği gibi yaptım: Kapatılmış TDK'nin son on yılında (1972-82) toplanmış Türk Dil kurultaylarının tutanaklarını gözden geçirdim. Bunun iki yararı oldu: Konuşmamın metnini yazarken nesnel ve benim için yeni birkaç veri kullanabildim, bir; günlüklerime konu olabilecek konuşma tutanaklarıyla karşılaştım, iki.

27 Mayıs '97

"– Sayılıcı ereğibirlerimi bağrıma basarak sözüme başlıyorum. Değerli ereğibirlerim," (Sait Sadi Danişmentgazioğlu, *On İkinci Türk Dil Kurultayı*, *1969*, TDK Yayınları, Ankara, 1970, s. 70.) Bu *sayılıcı ereğibirler* bana konuşmacının Orta Asya'dan

gelmiş bir konuk olduğunu sandırmıştı. Öyle olmadığını anlamakta gecikmedim.

Bir yerde Ataç için "O, özleştirmeciliğin doruklarından inmemiştir." diye yazmıştım. Yanılmışım. Danişmentgazioğlu ile karşılaştırılınca Ataç o doruklara çıkmamış sayılır.

Danişmentgazioğlu'dan birkaç alıntı: "Ben yüzde yüz Türkçeciyim. Beni bu erekten kimse döndüremez." (*On Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 1972*, TDK Yayınları, Ankara, 1973, s. 64.) "Bizim başkentimizin adı Türkçe değildir. Gelelim yurdumuzun adına. Türkiye diyoruz, arkasındaki 'ye' Türkçe değildir. Anadolu diyoruz. Türkçe değil. ... Çok acı bir gerçek ki, 59 ilimizin adı eski Grekçe, Doğudaki illerimizin çoğunun adları Ermenicedir arkadaşlar. 900 yıl oluyor Anadolu'ya geleli. Daha önce de gelmişiz. Daha yerlerimizin adını Türkçeleştirememişiz. ...Anadolu'da, yüzde yüz Türk olanların kullandığı bu gibi sözler arasında korkunç ölçüde Türkçe olmayan söz var. Ben kuşku duymaya başladım. Buradaki insanlar Rumca mı kullanıyorlar diye. Birkaç örnek daha göstereyim, balık isimleri: Lüfer, palamut, istavrit, sardalya. Sebze isimlerinden ıspanak, lahana, pırasa, marul gibi isimler de Grekçeden geliyor. Bunlar üzerinde durmamız gerekir." (*On Altıncı Türk Dil Kurultayı, 1978*, TDK Yayınları, Ankara, 1979, s. 133-4.)

Danişmentgazioğlu'nun Emin Özdemir'e ve yandaşlarına özel sevgisi var: "Sayın Emin Özdemir arkadaşımı bağrıma basarım. Bu genç arkadaşın çalışmalarını çok beğeniyorum. ... Bu genç delikanlıları, arslanları çok beğeniyorum." (*On Yedinci Türk Dil kurultayı, 1980*, TDK Yayınları, Ankara, 1981, s. 98-9.)

29 Mayıs '97

TDK'ye üye olma koşulları başlangıçta çok demokratiktir. Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesine göre "Kendisinde kanunî vasıflar bulunan her Türk Cemiyete azâ olabilir." (Madde 9.) 1951, 1964 ve 1973 yıllarında toplanmış olağanüstü dil kurultaylarında

üyelik koşulları gittikçe ağırlaştırılır. Sanki TDK yarı kapalı bir dernek olsun istenir.

Cahit Külebi'ye Saygı Günü'ndeki konuşmamda şöyle dedim: "Türk Dil Kurumu kapatılmadan önce canlılığı azalmış bir dernektir. Bu derneğin üye sayısı 530 dolayında dondurulmuştur; örneğin 1974'te 528 ve 1982'de 533'tür. Üyelerinin yaş ortalaması 60 dolayındadır."

Benden sonra konuşan Prof. Şerafettin Turan üye sayısının dondurulmadığını söyledi. Kurum kapatıldığında (1983) bu sayı 591 imiş.

Şimdi, TDK'nin üye sayısı 1972'de 545, 1974'te 528, 1976'da 533, 1978'de 530, 1980'de 529, 1982'de 533 (ortalama 533) olduğuna göre, üye sayısının on yıl boyunca 530 dolayında dondurulmuş olduğunu söylemek için sağlam gerekçe vardır. Sayılar Prof. Turan'ı doğrulamıyor. O, belki de, üye sayısını dondurmak gibi bir amaç güdülmediğini söylemek istemiştir. Peki, Kurum kapatıldığında (l983) üye sayısı 591 ise, bu 60 üyelik sıçrayış neye yorulacak?

TDK'de birtakım yanlışlar yapıldıysa bunları bilmek yararlı olabilir, diye düşünüyorum.

30 Mayıs '97

Bilmiyordum, Melih Cevdet Anday ödentisini vermediği için Türk Dil Kurumundan çıkarılmışmış. Bu, 1969'dan önce olmuş olmalı. (Elimdeki en eski TDK üye listesi 1969'unki.)

Aziz Nesin, ancak Külebi'nin genel yazmanlığı sırasında, 1977 veya 1978 yılında TDK'ye üye olabilmiştir; On Altıncı Kurultayda (1978) demiş ki: "Melih Cevdet Anday Türk dilinin özleşmesine, güzelleşmesine, zenginleşmesine bütün bir yaşam vermiştir. O'nu Türk Dil Kurumu atmıştır. Neden? 20 lira ödentisini vermediği için. O Yönetim Kurulun'da (hangi nedenle vermediyse Melih Cevdet Anday) bir arkadaşı da mı yoktu 20 lira verecek, böyle önemli bir

adama? Aslında Melih Cevdet'i Kurumdan atmak için Yönetim Kurulu'nun güzel bir bahanesidir bu. Bunun başka örnekleri de vardır." (*On Altıncı Türk Dil Kurultayı, 1978*, Ankara, 1979, s. 149-150.)

Doğrusu ne diyeceğimi bilmiyorum. Yazın ve düşün tarihimizde seçkin bir yeri olan Anday'ın TDK'den çıkarılışı çok düşündürücü. Tüzüğe aykırı davranılıp Anday kayırılmalıydı, demiyorum. Aziz Nesin gibi düşünüyorum: Tüzüğün uygulanmasına fırsat verilmeyebilirdi, verilmemeliydi.

Aradan yıllar geçmiş, Düşünüyorum da TDK'den böyle çıkarıldığı için eksilmiş bir yanı yok Anday'ın; olmayacak da.

8 Haziran '97

Günlüklerimde birtakım dil yanlışları üzerinde durduğum oldu. Bunu pek isteyerek yaptığımı söyleyemem. Beni özellikle ilgilendiren başka dilsel olgular. Sağ olsunlar, dil yanlışları üzerinde duran "üstatlar" var.

Ataç halk yanlış kullanıyor diye birtakım sözcüklerin okuryazarlarca yanlış kullanılmasına hep karşı çıkmıştır. Örneğin eşkıya şaki'nin çoğuludur. Okuryazarlar "eşkıyalar" dememelidir Ataç'a göre. İyi de, Cahit Külebi "Benim doğduğum köyleri / Akşamları eşkıyalar basardı." demiş. Bilerek "eşkıyalar" demiş. Şaki, çoğunluğun bilmediği, kullanmadığı bir sözcük. Eşkıya öyle değil, üstelik tekil bilinip öyle kullanılıyor. Burada dilin toplumsallığı öyle ağır basıyor ki doğruyu bilmek işe yaramıyor. Külebi bir zorunluğa boyun eğiyor.

Bir şairden örnek vermişken başka bir şairden başka bir örnek vereyim. Ahmed Arif "Nasıl severim bir bilsen, / Köroğlunu, / Karayılanı / Meçhul Askeri, demiş. Kurala göre "Köroğlu'yu" demesi gerekirdi. Şairdir, kurala uymamış.

Örneğin, ön sözcüğü bir nesnenin önünden söz edilirken önüne, önünü, önünde, önünden biçiminde kullanılır. Ancak, İnönü adındaki ön böyle değildir: İnönü'ye, İnönü'yü, İnönü'de,

İnönü'den denir. '"Oğlu, "eli" gibi sözcükler de özel adlarda böyle söylenir. Dolayısıyla özel adlar belirtilmiş olur. Türkçenin bir inceliği. Ne yazık ki bu kurala uyanlar gittikçe azalıyor.

10 Haziran '97

Mustafa Ekmekçi öldü ve değeri daha çok bilindi.

Anısı güzel Ekmekçi'nin her yazısını baştan sona okumazdım, ama göz atmadığım yazısı da olmamıştır. Ana ve ulusal dili Türkçeyi çok severdi. Onun dili bana Köy Enstitüsü kökenli yazarlarımızın yazı dilimize katkılarını düşündürmüştür. Bence olumlu ve anılmaya değer bir katkıdır bu.

12 Haziran '97

Bir ulusal dilin gelişimine şöyle veya böyle karışmak ilk bakışta bir dil işi gibi görünür, oysa tabanında ekonomik gerekçeler bulunan ideolojik ve politik bir iştir.

Burada politik güçten destek alan örgütlü, ayrıca nesnel toplumsal ve ekonomik koşullara az çok uyan bir karışma söz konusu. Gelişimlerine böyle karışılmış diller var: Almanca, Macarca, İbranca, Türkçe... Bu dillerin gelişimleri böylelikle yönlendirilmiş veya belirli bir oranda değiştirilmiştir. Gelişimine karışılmasaydı Türkçe bugün olduğu gibi olabilir miydi? Kesinlikle hayır! Peki, gelişimine karışılmasaydı Türkçe bugün nasıl olurdu? Bence bu yanıtsız bir sorudur ve güzel bir *speculation* konusudur.

Üzerinde durduğum konuda birtakım dilbilimsel çalışmalar yapılıp belirli sonuçlara varılmış mı, bilmiyorum. Gelişimlerine karışılmış diller bundan etkilenişleri bakımından incelenseydi ne gibi sonuçlara varılırdı? Varılan sonuçlar Türkçeyi koruma ve geliştirme çalışmalarında nasıl ve nice işe yarardı? Sorularımın yanıtları olsun isterdim.

14 Haziran '97

Bugünkü *Cumhuriyet*'te "Kadın Profesörün Başarısı" başlıklı bir haber var. Şöyle bir haber başlığı olabileceğini kim düşünebilir: "Erkek Profesörün Başarısı"? Kadınları küçümsemek toplumun iliklerine işlemiş. Dile de yansıyor bu kınanası tutum.

19 Haziran '97

İlkokul çağındaydım; ortaokulda Almanca okuyan birinden Almanca birkaç sözcük işittim. Onlara dayanarak yalnız Türkçe ile Almanca arasında değil, bütün diller arasında şöyle bir ilişki kurdum: Her dilde adlar vardı. Bu adlarda dilden dile değişen yalnız seslerdi. Dolayısıyla, örneğin Almanca öğrenmek kolaydı; karşılıklı sesleri bellemek yeterdi.

Bu çocukça teorimi neden anımsadım, bilmiyorum. Düşünüyorum da teorimde bir gerçeklik payı var gibi geliyor bana; çünkü, çok eksik bir söyleyişle, nice farklı olurlarsa olsunlar bütün diller nesnel diyalektiğin birer yansısıdır, tabanları ortaktır. Onun içindir ki her dille düşünüp anlaşabiliyoruz. Ve varsa, başka gezegenlerdeki dillerle de düşünüp anlaşabiliriz.

20 Haziran '97

Bugün tan ağarırken Külebi de anısı güzellere karışmış.

Külebi'nin değeri sağlığında bilindi. Seksen yıl yaşamasaydı gene böyle olur muydu? Bence, evet! Kendisi, özellikle çıkışı bakımından şiirinin gereği gibi değerlendirilmediği kanısındaydı. Mustafa Şerif Onaran'la bir söyleşisinde "Orhan Veliler karga kovalarken" dediğini iyi anımsıyorum. Böylelikle şiirinin özgünlüğünü belirtmek istemişti.

Külebi'nin şiir dili için ağız ve kalem birliği edilip önce "yalındır" denegelmiştir. Bence bunda bir gerçeklik payı var, ama bir yanılma payı da var. Yaşantılarını kendine özgü bir süzgeçten geçirip şiirlerine öyle katmıştır Külebi. Onun içindir ki şiirlerinde buna uyan süzme bir liriklik ve süzme bir dil vardır. Dilinin bu yanı yalınlıkla karıştırılmıştır gibi geliyor bana.

Külebi'yle birlikte özgün bir şiir dilinin gelişimi de dindi.

Yarın cenazesine gideceğim.

24 Haziran '97

21 Haziranda Külebi'nin cenaze törenine katıldım. Çok sıcak bir gündü. Maltepe Camisinin avlusunda onu alkışladım, ama mezarlığa gitmedim. Benim gibi davranmışların kendilerince geçerli gerekçeleri vardır kuşkusuz.

Öğrendiğime göre, dilerim yanlıştır, Külebi toprağa verildikten sonra kimse konuşmamış. Neden, bilinmiyor. Oysa böyle durumlarda çok özetleyici ve apayrı değeri olan sözler söylenebilir. Engels'in Marx'ı toprağa verirken yaptığı o kısa konuşmayı düşünüyorum...

25 Haziran '97

Söylem sözcüğü çok kullanılır oldu. Özellikle aydınımsılar (enteller) hep başkalarının ağızlarına baktıkları için daha çok kullanıyorlar bu sözcüğü.

Türkçe Sözlük'te (TDK Yayınları, genişletilmiş 7. baskı, Ankara, 1983) söylem'e söyleyiş, söyleniş, telaffuz karşılıkları verilmiş. Resmi TDK'nin *Türkçe Sözlük*'ünde de böyle (yeni baskı, Ankara, 1988).

Şimdi, "Orhan'ın söyleyişi" ve "sözcüğün söylenişi" diyoruz. Burada söyleyiş ve söyleniş anlamdaş değil. Telaffuz sözcüğü kullanılırsa "Orhan'ın telaffuzu" ve "sözcüğün telaffuzu" denir. Böylece bir sözcük Türkçeye göre iki anlamda kullanılır ve Türkçeye

özgü bir incelik yitirilir. "Söylem" kullanılırsa ya "Orhan'ın söylemi" ve "sözcüğün söylemi" denir ya da "Orhan'ın söylemi ve "sözcüğün söylenişi" veya "sözcüğün söylenimi" veya "sözcüğün telaffuzu". Şu anda başka seçenek görmüyorum. Demek ki bu eksik irdelemeye göre "söylem" gereksiz bir sözcüktür.

Hepsi bu değil. "Söylem" bilgi teorisi ve dilbilim ve mantıkta terim olarak üç ayrı anlamda kullanılıyor; dolayısıyla bu sözcüğü kullanırken uyanık olmak gerekiyor.

Bütün bunlar "bağlam" sözcüğü için de, belki biraz farklı olarak söylenebilir.

EK: l) Söylem'i söz anlamında kullananlar da var. 2) "Özü ve sözü" diyoruz. Bunun gibi, "eylemi ve söylemi" denirse söylem yeni bir anlam üstlenir gibi geliyor bana: Söylemekle sınırlı ve sonucu söz olan eylem! Eylemi ve söylemi bir olmayan kişinin özü ve sözü de bir olmaz.

27 Haziran '97

Bir günlüğümün sonundan şu iki tümceyi çıkarmıştım: "Söz deyip geçmeyelim! Dile getirilmemiş düşüncelerin varlığını kim kanıtlayabilir?" Hiç kimse kanıtlayamaz. Düşünceler ancak herhangi bir yoldan dile getirilince varlık kazanırlar. Bu da en genel anlamda dil ile düşünme arasında kopmaz bir ilişki olduğunu gösterir. Düşünme beyinde olup biten bireysel bir işlem gibi görünse bile, dille kopmaz ilişkisinden ötürü bireysel-toplumsal bir işlemdir. Büyük düşünürlerin belirli tarihsel-toplumsal koşullarda ortaya çıkmaları da bundandır. Yetersiz koşullarda beyin gücü bakımından onlara üstün bireyler ancak sıradan kişiler olabilirler.

Nesnesi dil olan bütün etkinliklerin ürünleri bireysel-toplumsaldır. Onun içindir ki örneğin Nâzım Hikmet'in şiiri, Can Yücel'in şiiri, Turgut Uyar'ın şiiri... vardır ve hepsi Türk şiiri içinde yer alır. Başka bir söyleyişle, bu şiirler, Türk şiirinin o şairlerin şiirlerinde koşullara uygun belirimidir.

29 Haziran '97

Dil nesnel bir dışavurum olarak da çıkıyor karşımıza. Bugünkü yaygınlığı ve başatlığı ile İngilizce, belirli bir tarihsel-toplumsal gelişimin dışavurumudur.

Çoğu dil yanlışı bir bilmezliğin dışavurumudur. Örneğin yanılgı (veya yanılma) ve yanlış sözcüklerini yanlış kullanan kişi yanılgı (veya yanılma) ve yanlış kavramlarını bilmiyordur. Demek ki birtakım dil yanlışlarını ortadan kaldırmak için eğitim ve öğretim gerekli ve yeterlidir. Ve bir dil yanlışını hiçbir ön bilgi vermeden düzeltmek, yukarıdaki örneğe uyan durumlarda işe yaramaz.

30 Haziran '97

Biri, sanırım Ataç, ayraç içindeki sözlerin gereksiz yinelemeler olduğunu söylemiş. Bu, yazıdan yazıya değişir, doğru da olabilir yanlış da. Ayraç kullanırken bu önermedeki uyarıyı anımsıyorum.

***

Bugün şu atasözünü işittim: Söylemek kolay, dinlemek kolay: mucibince amel gerek.

8 Temmuz '97

"İki Rus kozmonot ile bir Amerikalı astronotun görev yaptığı..." (*Cumhuriyet*, 8 Temmuz '97.)

Astronaut yıldız yolcusu demek; *astronautics* ise dış uzay yolculuğu (özellikle aya ve gezegenlere yolculuk) sorunlarıyla uğraşan bilim dalının adı (yıldız yolculuğu bilimi).

Dış uzaya ilk insanı Sovyetler gönderdi ve *cosmonaut* sözcüğü ülkemizde *astronaut* sözcüğünden önce işitildi. Evren yolcusu anlamına geliyor bu sözcük; *cosmonautics* (evren yolculuğu bilimi) ile *astronautics* anlamdaş oluyor.

Cosmonaut eskiden Sovyetlikle ilişkili kullanılırdı, şimdi Rus-lukla ilişkili kullanılıyor. ABD'liler Soğuk Savaş yıllarında kendilerini Sovyetlerden ayırmak için mi *cosmonaut* demeyip *astronaut* dediler? Sanmam. Bu sözcükler bilimkurgu yapıtlarında daha önce kullanılmış olabilir diye düşünüyorum. Yalnız, ABD'lilerin Sovyetliği -ki Sovyet yerine hep Rus, Sovyetler Birliği yerine hep Rusya demeyi yeğlemişlerdir- vurgulamak için *cosmonaut* sözcüğünü özellikle kullanmaları Soğuk Savaşla ilgili olabilir.

"İki Rus kozmonot ile bir Amerikalı astronotun... " Bu ne biçim dildir? "İki kozmonot ile bir astronotun..." denseydi gene hiçbir şey değişmezdi. Burada çarpıcı bir papağanlık (*psittacism*) örneği görüyorum. Papağanlıktan kurtulmak için "İki Rus ve bir Amerikalı uzay yolcusunun (veya uzay adamının veya uzaycısının)" demek gerekiyor. Böylece, papağanlıktan kurtulmak için Türkçenin geliştirilip kullanılması gerektiği de ortaya çıkıyor.

9 Temmuz '97

Garip bir düş gördüm: Biri, Avrupadaki 22 (?) ülkenin adlarını İngilizce söylememi istedi. Kötü bir İngilizceyle 5-6 ülke adı söyleyip isteği yerine getirmişim gibi sustum. Karşımdaki, 22 ülke adı istediğini yineledi. Bunun üzerine "I don't know it in Turkish." (?) dedim.

Düşün kendisi değil, düşteki düşünüşüm ilgilendirdi beni. Bilmezliğim ile önce Türkçe, sonra da İngilizce arasında ilişki kuruyorum. Ülke adlarının Türkçelerini bilseymişim İngilizcelerini söyleyebilirmişim gibi. Onların İngilizcelerini öğrenmem nedense hiç gerekmiyor. Ancak, düşünüşümün doğru bir yanı da var gibi geliyor bana: Bilmediklerimizi dile getiremeyiz; veya, bildiklerimiz dile getirebildiklerimizdir.

20 Temmuz '97

Sövgü deyip geçmeyelim; kişinin sövüşü ırasının ve düzeyinin dışavurumudur. Sövgülerinde yaratıcılık ve incelik bulunmayan;

sövmeyi kaba, aşağılatıcı sayılan birtakım sözcükleri kullanmak bilen kişinin düzeyi, daha doğrusu düzeysizliği bellidir.

Politika bir çeşit savaş olduğuna göre sövgüsüz politika olabileceğini düşünmek bönlüktür. Kimi politikacılar "pezevenk" ve "deyyus" gibi sözcükler kullanarak öfkelerini veya hınçlarını kusuyorlar ve böyle sövgüleri sunturlu saymaz görünüyorlar.

Yazınımızda hiciv ve taşlama da bir bakıma sövgüdür. Yeniden okuyabilirim dediğim pek az taşlama örneği var. Yazınsal değeri yüksek taşlama yazmak çetin iş. Biraz da bundan olsa gerek, şairlerimiz son yıllarda taşlamayı unutmuş görünüyorlar.

12 Ağustos '97

Etobur, Etoburlar,Otobur, Otoburlar terimleri kullanılıyor seyrettiğim kimi belgesellerde. Bu terimlerle ortaokuldayken (l940'ların sonlarında) karşılaşmıştım. Anısı güzel Ahmed Arif, et yemeklerini çok sevdiği için, "Ben etoburum, arkadaş!" derdi.

Bu terimler , Latince *caro, carnis* (et) ve *herba* (ot) ile *vorare* (yemek) sözcüklerinden türetilmiş. İngilizce yazılışlarıyla *carnivorous*, *Carnivora*, *herbivorous, Herbivora*'ya o yıllarda uygun görülmüş Türkçe karşılıklar. Nedense düpedüz etyiyen, Etyiyenler, otyiyen, Otyiyenler denmemiş veya denememiş. Daha sonra bunların yerine etçil, Etçiller, otçul, Otçullar denmeye başlanır. Bu ikinci karşılıkları gördükten sonra etobur, otobur sözcüklerinin türetiliş ve anlam bakımından nice aksak olduğunu düşünmüştüm. Ama onları ben de yıllarca yadırgamadan kullandım. Demek ki dille ilişkilerimiz papağan gibi davranmamızı gerektirir biçimde olabiliyor.

13 Ağustos '97

Dün Ahmed Arif'i anınca oğlu Filinta'yı düşündüm. Anısı güzel Ahmed Arif doğacak oğluna Filinta adını vereceğini evlenmeden önce söylerdi. Doğrusu Filinta da filinta gibi bir genç oldu.

Anısı güzel Aziz Nesin çocuklara böyle silah adları verilmesinin yanlış olduğunu söylemiş. Ahmed Arif bunu öğrenince pek öfkelenmiş; bundan birkaç kez söz ettiğini anımsıyorum.

Çocuklara verilen adlar onların ıralarını belirlemede az çok etkili olabilir mi?

Çocuklara ad konurken birtakım dileklere uygun davranıldığı bilinir: Çocukları yaşamayanlar Yaşar, Duran, Durak; çok çocuklular da Yeter, Soner gibi adları yeğler. Çocuklara ölmüş atalarının ve saygın kişilerin adları da çok çeşitli beklentilerle veriliyor olabilir. Ülkemizin belirli toplumsal koşullarında Devrim, Eylem, Özgür gibi adların gözde olması gerekçesiz değildir. Dilde gizli veya gizsiz birtakım güçler olduğuna inanılmasaydı böyle davranılmazdı.

15 Ağustos '97

Şu etobur ve otobur terimleri bana başka terimleri anımsattı. Onlardan yalnız bir çiftini anacağım: İçbükey, dışbükey (*concave, convex*). Biz, 1940'larda, "içbükey aynalar, dışbükey, aynalar" derdik. Çocuklarım, 1970'lerde, "çukur aynalar, tümsek aynalar" diyorlardı. Doğrusu da budur. Ayna iplik veya tel mi ki bükülmüşü olsun? Uygun bir nesne sağa veya sola bükülebilir.

Amacım bu terimlerin yanlışlığını göstermek değil. (Öyle oldukları görülmüş.) Bunlar, yanlışlıkları bir yana, halk diline (Türkçenin en işlek, en yaygın kesimine) az çok yabancı sözcükler. 1930 ve 40'larda böyle terimler türeten bürokratlar etyiyen, otyiyen, çukur, tümsek gibi sözcükleri anımsamadılar mı? Anımsadılarsa neden onları yeğlemediler? Bu soruların birkaç yanıtı olabilir:

l) O bürokratlar Osmanlıcanın etkisinde kalmışlardır. Osmanlıcada terimler genellikle Arapçadır, konuşulan dilde (Türkçede) karşılıkları yoktur. Bu, onlarda, terimler konuşulan dildeki sözcüklerden farklı olmalıdır veya konuşulan dildeki sözcüklerden terim olmaz gibi bir sanı yaratmış olabilir. Terim türetirken Türk-

çenin hiç de işlek olmayan -sel, -(e)l gibi eklerini kullanmış olmaları da buna yorulabilir.

2) Batılı dillerde terimlerin genellikle Latince ve Yunanca olması, dolayısıyla konuşma dilinde çoğunun karşılığı olmaması da onların anılan sanıya kapılmalarını kolaylaştırmış olabilir.

3) O bürokratların Türkçeyle ilişkileri ve genel durumları bugün düşündüğümüz gibi düşünmelerine uygun ve yeter değildir.

4) Onlar etyiyen, otyiyen, çukur, tümsek gibi sözcükleri terim olarak önerirlerse bir iş yapmış sayılmayacaklarını düşünmüş olabilirler. Bu bana olağan görünüyor; çünkü bürokratların iş yapmadan iş yapmış görünmelerini gerektiren koşullar vardır.

Sözü şöyle bağlayacağım: Bilim ve felsefe dilinin günlük dile yakın olmasında birçok yarar vardır.

19 Ağustos '97

Şiar Yalçın *Yeni Yüzyıl*'da Osmanlıcayı pek övmüş. Prof. Dr. Talat Tekin bugünkü *Cumhuriyet*'te onun başlıca savları üzerinde duruyor. Yazdıkları yeni değilse de doğru ve yerinde.

Yalçın *Encyclopaedia Britannica*'dan Osmanlıcayı öven bir alıntı yapmış, Prof. Tekin diyor ki: "Sayın Yalçın, sözkonusu maddenin sonuna eklenen '*Bu dil*; [Osmanlıca, *R. G.*] *daha çok idari ve edebi bir dildi ve nüfusun ancak onda biri tarafından konuşuluyordu*' tümcesini aktarmak dürüstlüğünde bulunuyor." Ve böyle deyip bu nokta üzerinde bir daha durmadığı için de *Britannica*'yı doğrular görünüyor.

Şimdi, Osmanlıca öyle Türkçe, Arapça, Farsça gibi konuşulmuş değildir. Osmanlı İmparatorluğunda nüfusun yüzde onu Osmanlıca *bilirdi* bile denemez. Osmanlıca bilmek kolay mı? Osmanlıca bilmek için belirli bir eğitimden geçip Türkçeden başka Arapça ve Farsça öğrenmek gerekir. Bırakalım böyle eğitilmiş olmayı, Osmanlı İmparatorluğunun hangi döneminde nüfusun yüzde onu okuryazar olmuştur?

Osmanlı, vergiye ve angaryaya bağlayacağı ve askere alacağı kelle sayısıyla hep ilgilenmişse de, XIX. yüzyılda yaptırdığı nüfus sayımlarından bile böyle sonuçlar çıkarılamaz. Osmanlı, insandan saymadığı kadınları ilk kez 1881-82'de kelle olarak saydırmıştır.

Niteliği ve niceliği belirsiz bir nüfusun yüzde onu, bilinmedik bir zamanda Osmanlıca konuşmuşmuş. Osmanlı kendisi Osmanlıca konuşmamıştır ki uyrukları konuşsun!

Ne yazık ki böyle sözde bilgiler en ünlü ansiklopedilerde yer alıyor.

20 Ağustos '97

Prof. Tekin'in dünkü yazısında Şiar Yalçın'dan şu alıntı var: "Ama aydınların diliyle halkın dili arasındaki bu ayrılık okuma yazma oranının çok düşük olduğu o dönemde bütün milletlerin kaderi değil miydi? Biz bugün belki o ayrılığı kaldırdık, ama ne büyük kayıplar pahasına! Halkı o ifade kabiliyeti yüksek, esnek ve haşmetli dilin seviyesine yükseltecek yerde, aydınlarımızı o dilin zenginliklerini temessül etmekten alıkoyarak ve yazılarını altı bin kelimeyle sınırlayarak."

Bu alıntıda Prof. Tekin'in değinmediği bir nokta var: Kaldırmak, alıkoyarak, sınırlayarak sözcükleri gösteriyor ki, bütün Osmanlıca tutkunları gibi Şiar Yalçın da Osmanlıcanın öldürüldüğüne inanıyor. İşin ilginç yanı, Atatürkçüler de Dil Devrimiyle Osmanlıcayı öldürdüklerine inanırlar. Oysa Osmanlıca eceliyle ölmüştür. Kısaca ve kabaca şöyle:

Osmanlı İmparatorluğunda, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Türkçe konuşan kişiler için gazete, dergi ve kitap yayımı başlar. Yayınların satın alınır olabilmesi için alıcıların anlayabilecekleri bir dil kullanılmak gerekir. Dilde sadeleşme denen akımı başlatan önemli nedenlerden biri budur, Sadeleştirilen Osmanlıcadır. Halkın konuştuğu Türkçe, yazı dili olarak kullanılmaz; sadeleştirilecek yanı da yoktur.

İmparatorluk'ta Türk ulusalcılığı uç verince tasfiyecilik (arıtmacılık) başlar. Arıtılan dil Osmanlıcadır. Türkçenin arıtılacak

yanı da yoktur. Ulusalcılığın gelişimiyle birlikte, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, birçok yazar ve şair halkın kullandığı Türkçeyle yazmaya başlar. Bunun sonucu Osmanlıcanın yazın dili olarak daha 1920'lerde ölmesidir. Zamanın yayınları incelenince görülür ki Cumhuriyet kurulup 1930'lara varıldığında Osmanlıca diye bir dil kalmamıştır; yalnızca Türkçe karşılıkları olmayan Osmanlıca birtakım sözcükler vardır. Osmanlıca, hiçbir resmi çaba ve zorlama olmadan eceliyle ölmüştür. Onun içindir ki diriltilemez.

1930'larda başlayan resmi dil çalışmaları, Türkçeyi eğitim ve öğretim dilini de kapsayan bir bürokratik dil olarak geliştirmek içindir. Bu işi yazarlar ve şairler yapamazdı.

Prof. Tekin yazısına "Osmanlıca Övgücüleri!" başlığını koymuş. Bence "Osmanlıca ağıtçıları" demek daha uygun olur. Tarihsel-toplumsal bir zorunluğa ister istemez boyun eğen Osmanlıca tutkunları, Osmanlıcaya ağıt yakıyorlar. Ağıtlarındaki çarpıtmalar eleştirilmeli; çünkü gerçek amaçları ağıt yakmak değil!

21 Ağustos '97

Erişebildiğim ilk dilbilim kitabına baktım: Eğitilmiş kişiler konuşup yazarlarken en çok 4-5 bin sözcük kullanırlarmış. Kimi ünlü yazarların kullandıkları sözcüklerin sayısı da beş bin dolaylarmış. (Prof. Dr. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara, 1982, C. III, s. 21-22.)

Peki, aydınların yazılarını altı bin sözcükle sınırlamaktan söz eden Şiar Yalçın bu altı bini nereden bulmuş ve neden azımsıyor?

Doğrusu şimdiye dek yazdıklarımda kaç sözcük kullandığım beni hiç ilgilendirmiyor. Anlatmak istediklerimi anlatabilmek yeter bana. Gerekirse Türkçe yeni sözcükler türetirim ve bunu başaramazsam Türkçesi olmayan yabancı sözcükler kullanmaktan çekinmem. Kullandığım sözcüklerin sayısı birkaç bini aşmamış olabilir, ama kullanabileceğim sözcüklerin sayısı Şiar Yalçın'ın sandığı gibi altı binle sınırlanmış değil.

24 Ağustos '97

Yunus Nadi, 1920 Martında, Kurtuluş Savaşına katılmak üzere Ankara'ya doğru yola çıkıp Kocaeli Yarımadasından geçerken şunları da düşünmüş: "Elimdeki haritada dahi Ağren yazılı olan bu köyün ismi Akören olmak lazımdır. Daha evvel bıraktığımız Tepeviran'ın da Tepeören olması lazım geldiği gibi. (Anadolu hep böyle örenlerle doludur. Anadolu'da yüzlerce köy vardır ki isimleri herhangi bir kelimenin arkasına ören ilavesiyle yapılmıştır. Hatta sadece ören olan köyler dahi vardır. Bana şimdiye kadar ören kelimesinin birbirine zıt iki manasını söylediler. Birine nazaran ören harabe yer, diğerine göre de şenlik yer imiş. Türkçülüğün çok ilerlediği şu zamanda erbabının bu kelimenin hakiki manasını tesbit etmelerine intizar olunabilir.)" (Yunus Nadi, *Türkiye'yi Sokakta Bulmadık*, Yeni Gün Haber Ajansı ve Yayıncılık A. Ş. Ağustos 1997, s. 35.)

Yunus Nadi'nin o çetin koşullarda böyle yer adları üzerinde durup düşünmesi (Türkçeye ilgisi) beni duygulandırdı. Düşünüşünün ve verdiği bilgilerin doğru veya yanlış olması bence pek önemli değil.

30 Ağustos '97

Dün genel olarak şiir dili üzerinde dururken imgeye takıldım. Bütün imgeler, eğretilemeli dil kullanımından başka nedir? İmge öznel dil kullanımıdır ve özneli nesnel dil kullanımıyla anlatma güçlüğüne yenilmenin sonucudur. Peki, her imge haklı ve yerinde bir yenilginin mi sonucudur? Hayır.

İmge bir şiir öğesi değildir; nitekim bütün yazın türlerinde kullanılır. Günlük konuşmalarda bile yeri vardır imgenin. Eğretilemelere başvurmadan (imgesiz) söylemedeki açık seçiklik şiir kurmaya da yeter. Örneğin Cahit Külebi'nin "Hikâye" ve "Sivas Yollarında" adlı o çok sevilen iki şiirinde kaç imge var? Orhan Veli'nin şiirinde imgesizlik başattır. İmgesiz veya az imgeli şiir-

lerden alınan tat kişiden kişiye değişse bile daha çok paylaşılan bir tat oluyor gibi geliyor bana.

Neden başka yazın türlerinde değil de şiirde imge üzerinde duruluyor? Şiir daha çok öznel'de aranıyor da ondan. Bu böyle oldukça şiir alanında imgeden kurtulmak olanaksızdır. Nesnel dil kullanımı her öznel'i anlatmaya yetmez. Öte yandan, şimdiye dek yazılmış güzel şiirlerin daha az imgeyle yazılamaz oldukları da söylenemez.

Öznel'i anlatmadan kurulmuş şiir daha salt veya daha evrensel bir şiirdir, yazılması da daha güçtür. Öyle şiirlerde de öznellik var. Yalnız, onlardaki öznellik, şairin şiiri nesnel yaşamda bulup sunuşundadır.

20 Kasım '97

30 Ağustostan beri günlük yazmadım. Bu arada resmi TDK Şiar Yalçın'a ödül verdi. Herkes adamını biliyor.

22 Kasım '97

Peyami Safa'dan söz ederken şu olaycığı da anlatmış Nadir Nadi: "... kalabalıktan fışkıran 'Heil!' sesleri arasında coşan Hitler bir türlü sözlerini bağlamak istemiyordu.

"Sıkıldığım için radyo başından ayrıldım. Odama gitmek için kapıyı açarken, bir tek kelime Almanca bilmeyen Peyami'yi bir köşeye büzülmüş, heyecandan yüzü sapsarı, kendini kaybetmişçesine, parazitlerin daha da bozduğu o histerik sesi dinler gördüm. Biraz sonra arkadaşlar onu ispazmoza tutulmuş bir halde bütün kasları gerilmiş olarak, yarı baygın odama getirecekler ve telefonla acele bir sinir doktoru çağıracaklardı." (*Perde Aralığından,* dördüncü bası, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, Ocak 1991, s. 48.)

Niyazi Berkes, Peyami Safa'nın "ruhça ne denli sarsak olduğunu" belirtmek için bu olaycığı anmış. (*Unutulan Yıllar,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 175-6.)

Peyami Safa Almanca bilseydi de radyodan Hitler'i dinlerken gene aynı tepkiyi gösterseydi ruhça daha az mı sarsak olurdu?

Yazınımızın o ünlü faşisti, bilmediği Almanca ile sanki Hitler'in ağzından dünyaya meydan okumaya kalkmış da sağlıksız ruhu ve çelimsiz bedeni buna güç yetiremeyip çökmüş.

23 Kasım '97

Dünkü günlüğüm, "gerek geniş gerek dar anlamda dil" ile ilişkisi bakımından bulanık göründü bana.

Örnekleri bugün de görülen kimi dinsel topluluklarda, herhangi bir çalgıyla veya hep bir ağızdan yinelenen bir sözcükle, vb. yaratılan ritme uygun devinip kendilerinden geçerek şaşılası biçimlerde davranan kişilerden ne farkı var Peyami Safa'nın? Onun Almanca bir tek sözcük bilmediği doğru değil. On binlerce veya birkaç yüz bin kişinin hep birlikte söylediği "heil" sözcüğünün anlamını bilmiyor olamaz. Bilmiyor olsaydı ne değişirdi? Hitlerin söylevleri bu sözcüğün belirli aralıklarla yinelenmesine uygun kotarılmış olabilir; çünkü Naziler dili hiç bilinmedik bir biçimde değilse bile, amaçlarına çok uygun biçimlerde başarıyla kullanmışlardır. Bunlara Hitler'in buyurgan ve saldırgan sesi ile Peyami Safa'nın faşizme bağnazca inanmışlığı da eklenirse...

Peki, Hitler'in söylevi Peyami Safa'ya bir tutanak biçiminde (yazılı) verilseydi ne olurdu? Besbelli, Peyami Safa Arapça bilmeyen ve *Kur'an*'ın sayfalarını karıştıran bir Müslümanla duygudaş olurdu.

"Yazma" ve "konuşma" sözcüklerini karşılıklı koyduğumuz gibi "yazı" ve "konuşu" sözcüklerini karşılıklı koyarak diyeceğim ki: Konuşu, kullanılan dil anlanmıyor bile olsa, çok etkili olabilir. Ülkemizdeki gericiler de bunu çok iyi bildikleri içindir ki propagandalarını işitsel (ve görsel-işitsel) bütün araçlarla yapmaya çok özen gösteriyorlar. Doğrusu başarılı da oluyorlar.

3 Aralık '97

TRT yayınları Cumhurbaşkanı Demirel'in OMAN'a gittiğini duyuruyor. Gidilen ülkenin UMMAN olduğunu az buçuk İngilizce bilenler bile anlamayabilir. Umman'da veya dünyada ne değişti de o ülkenin adı Türkçede birdenbire İngilizce Oman oldu? Her ne değiştiyse belli ki o ülkenin İngilizce adını etkilemiyor. Bunun gibi, Habeşistan da Etiyopya veya İtiyopya oluvermişti de, İngilizcesi (Ethiopia) gene olduğu gibi kalmıştı. Habeşistan Etiyopya veya İtiyopya olduktan sonra Habeş ne oldu? Etiyop veya İtiyop dendiğini ne işittim ne okudum.

Gene TRT yayınlarında Kazakistan'ın bilegeldiğimiz başkenti Alma Ata, Almatı oluverdi.

Ülke ve kent adlarını böyle değiştirmek için nesnel hiçbir gerekçe yoktur, diyorum. Varsa, TRT yetkilileri söyleyeler de öğrenelim.

NOT: Çingeneler de ROMAN oldu. Çingeneler, birincisi, özgür göçebe yaşayışlarından ötürü emekleri sömürülemediği için; ikincisi, mülke ve mülkiyete eylemle gösterilmesi dayatılan saygıyı pek göstermedikleri için öteden beri aşağı görülüp gösterilmişlerdir. Çingene demeyip Roman diyenler böylelikle Çingeneleri aşağı görmediklerini mi bildirmek istiyorlar? Onları aşağı görmüyorlarsa Türkçedeki adlarını neden aşağı görüp değiştiriyorlar?

9 Aralık '97

Türkiye'de Türkçe yanlışları yapılıyor da, herhangi bir ülkede konuşulup yazılan herhangi bir dil yanlışsız mı kullanılıyor? Bir dili yanlışsız, daha doğrusu en az yanlışlı kullananlar, hele güzel kullananlar, her ülkede azınlıktadırlar. Gönül ister ki günün birinde çoğunlukta olsunlar; çünkü bu, dille birlikte tarihsel birikimin ve yaşamın daha yaygın ve güzel paylaşılması da olur.

Türkçe yanlışı anlayışı o kerteye vardırıldı ki birtakım sözcükleri herhangi bir ağızla söylemek bile Türkçe yanlışı sayılır oldu. Bir dilin ortak bir ağızla konuşulması iyi olur. Ancak, yeryüzünde böyle konuşulan dil var mı, olabilir mi? Belirli bir ağızla konuşan kişilerin bile söyleyişleri tümüyle bir değildir, olamaz da. Ayrıca, örneğin Karadeniz ağzıyla neden doğru Türkçe konuşulup yazılmasın?

Türkçe yanlışı anlayışını bu denli genişletmenin Türkçeye yararı olacağını sanmıyorum.

13 Aralık '97

Ataol Behramoğlu da modaya uyup bugünkü yazısını dil yanlışlarına vb. ayırmış; bir yerde diyor ki: "... amacım 'Saint Josephliler Derneği'nin elime epey zaman önce geçen bir duyurusundan söz etmek ve bunca geciktiğim için özür dilemekti... Prof. Ateş Vuran imzalı duyuruda, radyo televizyon ve basında düzeltme (inceltme) işaretlerinin (şapkaların) kullanılmaz oluşu haklı olarak eleştiriliyor ve duyuru 'Şapkamızı geri istiyoruz!' cümlesiyle sona eriyordu... ... Dilimizin ciddi sorunları var... Onlara çözümler bulabilmek için öncelikle şapkamızı geri isteyelim." ("Şapka", *Cumhuriyet*, 13 Aralık '97.)

Düzeltme iminin basında ve yazılı iletime az da olsa yer verilen televizyonda kullanılmaz olması anlanıyor da, radyoda kullanılmaz olması anlanır gibi değil.

Gerçekte "Şapkamızı geri istiyoruz!" diyerek sözümona sızlananların amacı, Türkçeyi de kollayan tutarlı gerekçelerle olur olmaz her yerde şapka giymeyenlere her yerde şapka giydirmektir. Şapka deyip okul çocuklarımıza zorla giydirdikleri o Osmanlı külahını kim giymek istemiş de engellenmiş? Ortada haklı bir eleştiri yok, düzeltme iminde bile dışa vuran ideolojik ve politik bir uğraş var. Türkçenin sorunlarını çözmede şapka öncelikle önemliyse, sonralıkla çözeceğimiz önemli sorunlar yok demektir.

14 Aralık '97

Behramoğlu'nun dünkü yazısında takıldığım birkaç nokta daha var. Bunlardan yalnız biri üzerinde duracağım. Yazar diyor ki:

"*Hürriyet*'teki bir yazısında Mümtaz Soysal ('Sözcükler', 16.11.1997) TÖMER'in bir araştırmasının sonuçlarını aktarıyor. Buna göre, Amerikan ilköğretim okullarının ders kitaplarında 71.681, Almanya'da 70.400, Japonya'da 44.224, İtalya'da 30.193, Suudi Arabistan'da 13.579 sözcük bulunmaktayken, Türkiye ilköğretim kitaplarında bu sayı sadece 7.260. Bu dil yoksulluğu karşısında 'Bir Türk dünyaya bedeldir' özdeyişini bir Amerikalı ve bir Alman 10'ar, bir Japon 6, bir İtalyan 4 ve bir Suudi Arabistanlı 2 Türke bedeldir diye çevirmek acaba çok mu yanlış olur?"

Evet, çok yanlış olur!

Diyelim ki anılan sayılar sağlıklı bir araştırmanın sonuçlarıdır. Behramoğlu onlardan çıkarılabilecek ilk sonucu, Türkiye'de ilköğretimin anılan ülkelerdeki uygulamalara göre değişen oranlarda yetersiz kaldığını, iyileştirilmesi gerektiğini çıkarmıyor da, o ülkelerden birer kişinin kaç Türke bedel olduğunu hesaplıyor. "Bir Türk dünyaya bedeldir" benzeri sözler, belirli koşullarda, başka ülkelerde de söylenmiştir. Bunu bilmez mi Behramoğlu? O özdeyişi (özdeyiş ise) neden çürütülmesi gereken bir sav veya yanlışlığı gösterilmek gereken bir varsayım gibi görüyor? O sözü söyleyen kişi ne söylediğini bilmiyor muydu?

15 Aralık '97

Ayakyolu, aptesthane, memişhane, kademhane, hela, kenef, yüznumara, tuvalet, WC... Herkesin çok iyi bildiği bir yer için bunca sözcüğün varlığı, olumlu neye yorulabilir? Yalnız ayakyolu sözcüğü var ve kullanılır olsaydı, Türkçe neyi anlatmakta yetersiz kalırdı? Dili bir sözcükler toplamı gibi görenler veya hiç değilse dilde sözcük çokluğunu aşırı önemseyenler için düşündürücü bir

örnek. Bir nesne için en az üç ad olabilmesine bakarak Osmanlıcada varsıllık görenler için de öyle.

Dil bir sözcükler toplamı olmayı çok çok aşan bir sistemdir. Bir düşünce iki sözcükle de açık seçik ve güzel dile getirilebilir: Olmaz olmaz, deme; olmaz olmaz!

Dilde sözcük çokluğu olumlu bir toplumsal gelişmenin dışavurumu olabileceği gibi, olmayabilir de.

19 Aralık '97

Bir Alamancı Türkçenin yoksul bir dil olduğunu bana şöyle kanıtladı: "Bizim hepsine çam deyip geçtiğimiz ağaçların Almancada ayrı ayrı adları var!"

Alamancının gözlemi doğru da yorumu yanlış. Türkçede de var o ağaçların adları: karaçam, sarıçam, kızılçam, ağlayançam, Halep çamı, sahilçamı, fıstıkçamı, akladin, karaladin, kızılladin, maviladin, Kazdağı köknarı, Uludağ köknarı, Toros köknarı, katranağacı, sedir, vb.

Bu bana şunu anımsattı: Bir çevirimde "ket vurmak" deyimini kullanmıştım. Basılmış metni gözden geçirirken gördüm ki yayımcı onu kaldırıp yerine "engellemek" sözcüğünü koymuş. Gerekçesini sordum. O deyimi daha önce hiç işitmediği için değiştirmeyi uygun bulduğunu söyledi. Ona göre, kendisinin bilmediği bir deyimi veya sözcüğü büyük bir olasılıkla okur çoğunluğu da bilmezdi.

Bilinmez, anlanmaz varsayımıyla birtakım deyimleri ve sözcükleri kullanmazsak nereye varır bu işin sonu?

Türkçe dersinde başarısız öğrencilerin velileri, Türkçe öğretmenlerine şöyle sorarlar: "Bizim çocuğumuz Türkçe bilmiyor mu?"

Usları pazara çıkarmışlar, herkes gene kendi usunu almış. Öyle görünüyor ki Türkçe pazara çıkarılsa, herkes gene kendi Türkçe payını alacak.

25 Aralık '97

Üşenmedim, dün TÖMER'e gidip Ataol Behramoğlu'nun Mümtaz Soysal'dan aktardığı araştırma sonuçlarına ilişkin bilgi aldım.

Soysal TÖMER'in dergisindeki bir haberden almış o sonuçları. (A. Ü. TÖMER' den İlkokul Kitaplarına Yönelik Araştırma, *Dil Dergisi,* sayı 60, Ekim 1997, s. 92.)

"Türkiye'de ve Dünya'da Anadili Eğitimi Sempozyumu" başlıklı ve bilgisayardan çıkmış sekiz sayfalık bir metin verdiler bana. Metin, sempozyumun sonuç bildirisi sayılabilir.

TÖMER'in dergisindeki haber yetersiz; üstelik, elimdeki verilere bakılırsa yanlış. Haberde verilen sayılar "sözcük ve kavram" toplamı olarak sunuluyor. Oysa elimdeki tablolarda "söz varlığı"nı gösteriyor. Behramoğlu ise onları "sözcük sayısı" olarak anlıyor. Eldeki tabloları karşılaştırmak güç; çünkü kimi toplamlar yinelemeli, kimileri yinelemesiz.

İspanya, Rusya, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de araştırma kapsamındaymış, ama onlarla ilgili bilgi verilmemiş.

Sonuç bildirisi saydığım metin 24 dilek veya öneri ile bitiyor. Biri şu:

"23. Hazırlanacak olan Türkçe anadili kitaplarında yer alacak kavram sayısı ve söz varlığı Türkçenin zengin bir dil olduğa da dikkate alınarak artırılmalıdır." Bu, bir dil işi olmaktan çok ve önce, ideolojik ve politik bir iştir.

Araştırma kitap olarak yayımlanacakmış.

28 Aralık '97

ABD'li yazar Erskine Caldwell, yazarlık serüvenini anlatırken söylediğine göre, hece sayısı beşi veya altıyı aşan -iyi anımsamıyorum- uzun sözcükler kullanmayı yazarlığının daha ilk yıllarında bırakmış. Caldwell, genellikle, yalınkat insanların sığ

yaşamlarını anlatmıştır ve büyükçe bir okur yığınına seslenmeyi yeğlemiştir. Uzun sözcükler kullanmaması bunlara uygun düşer.

Yazar, kullandığı sözcükleri gönlünce seçtiğini sansa bile, seçim sırasında özgürlük ilişkilerinden çok bağımlılık ilişkileri içinde davranır; çünkü, kendi dünyagörüşüne; düşünme ve duyma yeteneğine; kendi sözcük dağarına ve kullandığı dilinkine; varsa, dille ilgili ideolojik ve politik tutumuna; seslendiği tipik okurun düzeyine; işlediği konuya; ve değiştiremeyeceği başka birtakım nesnel koşullara bağımlıdır.

Çevirmene gelince, çevireceği metindeki sözcükler ikinci dilde kullanabileceği sözcükleri önceden belirler. Onun sözü edilmeye değer bir sözcük seçme özgürlüğü yoktur.

30 Aralık '97

Tartışılmaz bir doğruymuş gibi yinelenip duran bir sav var: Osmanlıca birçok sözcüğü bıraktığımız için birçok kavramdan yoksun kaldık! Bunun tersini düşünmek uslarının ucundan bile geçmiyor. Artık düşünürken Osmanlının kullandığı birçok kavramı kullanmadığımız için Osmanlıca birçok sözcüğü de bıraktık.

Bir kavram varsa, ancak kendi maddesel varlık biçimi olan bir sözcükle birlikte vardır. O sözcük Türkçe veya herhangi bir dilden olabilir. Tümüyle Osmanlıya özgü kavramlar kullanmak gerekince bütün dillerde onların Osmanlıca sözcükleri kullanılır. O sözcüklere Türkçe, Almanca, İngilizce vb. karşılık arayan çıkmaz.

Osmanlıya özgü olmayan, bugün de kullandığımız kavramlara gelince, onlar için varsa Türkçe sözcükler kullanmak, yoksa türetmek, papağan takımına çok mu zor geliyor? Belki unutmuşlardır, anımsatıvereyim: Yoksun kaldığımızı söyledikleri kavramlar da sözcükleri de öylece duruyor. Onları kullanmalarına engel olan mı var?

31 Aralık '97

Arapça "sene" sözcüğü kullanımdan düşerek yaşıyor dilimizde. Yeni sene, senebaşı diyenler pek az. Senedönümü dendiğini hiç işitmedim. Sene-i devriye ve sene-i kebise ile yalnız sözlüklerde karşılaşılıyor. Baskın çoğunluk yeni yıl, yılbaşı, yıldönümü diyor. Artıkyıl'ı bilenler çok; sene-i kebise'yi bilen kaç kişi kalmış olabilir?

1998

5 Ocak '98

1933'te Nazi Almanyasından kaçıp ülkemize sığınmış bilimcilerden Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'in özyaşamöyküsünde yazdığına göre, kendisinin ve durumdaşlarının iş sözleşmelerinin 2. maddesinde şöyle deniyormuş: "Profesör, üçüncü yıldan sonra derslerini Türkçe olarak vermek için elinden geleni yapmakla yükümlüdür." (Prof. Dr. Ernst E. Hirsch, *Anılarım, Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları 45, Ankara, Nisan 1997, s. 215.) Daha önce ülkemize gelmiş hiçbir yabancı bilimciden Türkçe öğrenmesi istenmemiş.

Prof. Hirsch, Osmanlıcaya resmen savaş açılmış bir dönemde anılan yükümlülüğün yabancı bir bilimciye çıkardığı güçlükleri çok güzel belirtirken, 1935'te yürürlüğe girmiş 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu'nun dilini de örnek göstermiş. Bu yasanın dilini ben de bir incelememde, başka amaçla örnek göstermiştim. İvedi türetilip zorla kullandırılmış ve pek çoğu tutunmamış öz Türkçe sözcükler vardır bu yasanın metninde. O dönemde Osmanlıcayla savaşılırken yapılmışları bilmeyenler, Alman bilimcilerin karşılaştıkları güçlüklerin çetinliğini tümüyle anlayamazlar. Prof. Hirsch bütün bu güçlüklerin üstesinden gelmekle kalmayıp Türk hukuk dilinin gelişmesine de emek vermiştir.

Prof. Hirsch'le birlikte ülkemize sığınmış başka Alman bilimcilerin de kendi dallarıyla ilgili Türkçe terimler yaratılmasında payları vardır. Onlar Osmanlıcaya karşı savaşın dış desteği olmuşlardır. Denebilir ki, Almanya'da faşizm yaşanmasaydı bilim dilimiz kimi bilim dallarında bugün olduğu gibi olmazdı,

11 Ocak '98

Edebiyatçılar Derneği, Birinci Türk Neşriyat Kongresi ile ilgili raporları, önerileri, tartışma tutanaklarını ve çeşitli yazıları içeren bir kitabın tıpkıbasımını yayımlamakla iyi bir iş yapmış. (*Birinci Türk Neşriyat Kongresi*, tıpkıbasım, Edebiyatçılar Derneği, Ankara, 1997.)

Muhittin Birgen bu kitaba alınmış yazısını şöyle bitiriyor: "Mektepten ve kitaptan vazgeçtik; Maarif Vekâleti bize her şeyden önce bir dil yapsın!" (s. 225.) Doğrusu, ülkemizde dil kargaşası yaşanan 1939 yılı koşullarında bile anlayışla karşılanacak yanı yok bu önermenin. Bir ulusal dil belirli ideolojik ve politik amaçlara uygun geliştirilecekse, ancak o amaçlara uygun işlenip kullanılarak geliştirilebilir. Bu da sözlü ve yazılı yayınlarla olur.

MEB'nin Hasan-Âli Yücel dönemindeki çeviri ve yayın çalışmaları Birgen'in istediği gibi bir dil yaratmamıştır; ama Türkçenin belirli bir yolda geliştirilmesine en sağlam desteklerden biri olmuştur.

12 Ocak '98

Efendim, çevirmen İngilizce "more or less" deyimini dilimize "oldukça" diye çevirmiş. Olmazmış; çünkü o deyimin doğru çevirisi "az ya da çok" imiş. Peki, neden "daha çok ya da daha az" değil? Bu, daha da doğru ve hiç eksiksiz bir çeviri olmaz mı?

"More or less" deyimi belirsiz bir nicelik bildirir, Türkçeye, yerine ve uyarına göre *az çok* veya *oldukça* veya *aşağı yukarı* veya *yaklaşık* diye çevrilir.

Adam kendi çevirisini tek doğru çeviri sayıyor; çünkü onu ilgilendiren doğru çeviri değil, sık kullanılır bir deyimi bile yanlış çevirdiğini gösterip çevirmeni küçük düşürmek.

24 Ocak '98

Üstat Hakkı Devrim'e sorulmuş:

"Siyasetçilerden, *Demirel, Ecevit, Yılmaz* diye soyadlarıyla; futbolculardan *Oğuz, Hakan, Hilmi* diye adlarıyla söz edilmesinin sizce sebebi var mı?"

Sayın Devrim yanıtlamış:

"Yok elbette! Osmanlıca hitap üslubu ve terimleri terk edildi. Bu

amaçla kanun bile çıkarıldı ve biliyorsunuz *bey, paşa* gibi unvanlar yasaklandı. 'Bay bayansız olamaz' diye tango güfteleri yazıldı. Sonuç şimdilik kargaşa ve kurumlaştı diyebileceğimiz tutarsızlıktır. Hepimiz rahatsızız." (H. Devrim, "Dil Yâresi" Radikal, 24 Ocak '98.)

Ben rahatsız değilim.

Soyadları anılan politikacılardan Süleyman, Bülent, Mesut diye adlarıyla söz edilen çevreler de var. Ayaktopçularından yalnız adlarıyla söz edilmesi sevgi belirtisidir. Nitekim kimi toplumlarda kişilerin birbirlerine kısaltılmış adlarıyla seslenmeleri de yakınlık ve sevgi belirtisi sayılır.

Ülkemizde kimlerin kimlere bey, hanım, efendi, beyefendi, hanımefendi, sayın ve kanbağı yokken amca, dayı, teyze, ağabey, abla, vb. diyeceklerini belirleyen töresel koşullar var.

Bay ve bayan sözcükleri mektup zarflarında görünmekle kalmıyor; yabancı filmler Türkçe sözlendirilirken de kullanılıyor. Türkçe sözlendirmelerde Bay White, Bayan White deniyor da John Bey, Elizabeth Hanım denmiyor; sığırtmaç filmlerinde, özgün konuşmalardaki gibi Sherif'e düpedüz Şerif deniyor da, yüzbaşım, komiserim der gibi Şerifim denmiyor; hele Şerif Bey, Şerif Amca, Şerif Dayı hiç denmiyor. Bunlar o filmlere yansımış ve bize yabancı töresel koşullara uyuyor; onun için de yadırganmıyor.

Sözün kısası Üstat Devrim'in söylediği gibi bir nedensizlik ve kargaşa ve kurumlaştı diyebileceğimiz tutarsızlık yok. Koşullara uygun dil kullanımı var.

2 Şubat '98

"Bir" bütün dillerde en çok kullanılan sözcüklerden. Çok kullandığımız için bu sözcüğü gereksiz de kullanıyor olabilir miyiz diye düşünüp yazılarımı bitirdikten sonra özel bir dikkatle okumaya başladım. Sonuç: Bir'i gereksiz kullandığım da oluyormuş.

5 Şubat '98

Bir yazarın dil yetisi yoksulu olduğunu, üstüne üstlük dilini öğrenmeyle geliştirebilir gibi de görünmediğini söylemek için büyük boy iki buçuk dergi sayfası tutan bir yergi, daha doğrusu bir hiçimseme de yazılabilirmiş. (Tahsin Yücel, "Dil ve Yetenek", *Varlık*, Şubat '98.) Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.

Bir yazarın dili yerilirken şöyle veya böyle davranılsa iyi olur demek boşunadır. Yazın alanında acıma yoktur. Eline kalem alan kişi bunu bilmeli ve diline özen göstermelidir.

6 Şubat '98

Bir yazarın dili yerilerek eleştirilirken, genellikle, birtakım dil yanlışı örnekleri gösteriliyor. İyi! Yalnız, gene genellikle, o yanlışların sıradan kişilerce bile yapılmaz türden olduğu ya düpedüz ya da üstü kapalı söyleniyor.

Kişilerin dille ilişkileri bir olmadığına göre kimlerde hangi dil yanlışlarını hoş görebileceğimizi söylemek kolay değil. Dili en az yanlışlı kullanmak için yazıncı olmak gerekmez. Yazınla ilgilenmeyen, doğru düzgün eğitim görmemiş, ama dili en az yanlışlı kullanan kişiler yok mu? Onlar sıradan kişiler değil mi?

Iraları belirsiz sıradan kişiler varsayıp bir yazarı onlarla karşılaştırmak nesnel değil.

11 Şubat '98

Kimi ölü sözcükler diriltilebilir, kimileri ne yapılsa dirilmez. Ataç *yır* sözcüğünü şiir anlamında kullandı, ama dirilmedi yır. Yanılmıyorsam şiire *özün* karşılığı önerilip kullanıldı. Özün adlı bir dergi de çıktı. Tutunmadı özün.

Cemal Süreya şair sözcüğünü bırakıp ozan diyenlere haklı olarak bozulurdu.

Bugünkü şiir kavramına evrimle varılmıştır. Bu kavram evrensel değil, toplumdan topluma, kişiden kişiye az çok değişebiliyor. Ama şiir sözcüğü iletişim kurmamıza yetiyor. Onun yerine öz Türkçe sözcük aramak bağnazlıktır ve boşunadır.

Öykücü, romancı dediğimiz gibi şair'e de şiirci diyebiliriz. Şairler ne derler buna, bilmem. Bence şair sözcüğünü kullanmakta sakınca yok. Şiir ve şair sözcükleri kullanılarak şiirli, şiirsiz, şiirsel, şiirsi, şiirlik, şiir sanatı, şiir teorisi, şairlik, şairce, şairsi, şairlenme (*teşaur*, şairlik taslama), şairlenen veya şair taslağı (*müteşair*) , vb. denebiliyor. Dilsel eksiğimiz yok.

Böyle iken kimi şairler ve şiir üstüne yazanlar *poetik* (Fransızca *poétique*, İngilizce *poetics*) sözcüğünü kullanıyorlar. Kimileri onu da beğenmeyip *poetika* demeyi yeğliyor. *Poetics* sözcüğünün Türkçe karşılığı *şiirbilim* olabilir sananlar var. Olmaz. *Poetics* ya şiir sanatı veya şiir teorisi (veya şiir kuramı) ya da şiir incelemesi diye çevrilebilir. *Poetics* yerine ve uyarına göre şiir anlayışı, şiir görüşü ve yalnız şiir diye de çevrilebilir.

Poetik sözcüğünü kullananların neleri artıyor, bilmem. Ancak, böyle gereksiz bir yabancı sözcük kullanmakla kafaları karıştırdıkları belli. Oysa kafaları aydınlatmak için yazdıklarına inanıyorlar.

14 Şubat '98

The Science of Human Nature gibi bir başlık Türkçeye "İnsan Doğası Bilimi" diye çevriliverir. Peki, *The Nonscience of Human Nature* nasıl çevrilecek? "İnsan Doğası Bilmeyimi" diye çevrilmelidir diyenler bence doğrudurlar. Bu çeviriyi doğru bulmayıp yadırgayanlar için iki seçenek var: l) Doğru ve yadırganmaz bir çeviri yapmak; 2) *Nonscience* sözcüğünü kullanıp "İnsan Doğası Nonscience'ı" demek. İyi de, o sözcük kullanılarak yapılmış çevirinin yadırganmaz veya daha az yadırganır olduğunu kim söyleyebilir? *Nonscience* kavramından yoksun biri, bu kavram hangi dildeki sözcüğü (adı) kullanılırsa kullanılsın yadırgayacaktır o sözcüğü.

Buna benzer durumlarda yeni sözcükler türetmekten çekinmemeli. Sözcük türetmekten çekinmek, düşünmekten de az çok çekinmektir.

17 Şubat '98

Doğru Türkçe uğruna kalem kullananlar çoğalınca birtakım çelişkiler de çoğaldı. Bir doğru Türkçecinin doğru dediğine öbürü yanlış diyor. Ne olacak bu işin sonu? Kimileri yargıcılık yapacak bir kurum, daha doğrusu bir yetke olmalı diyorlar. Görünüşe göre onların çoğu eski TDK'yi yetke bilmiş, bugünkü (resmi) TDK'nin yetkeliğini tanımıyorlar. Onların karşısında resmi TDK ile kendilerine uygun bir yetkeye kavuşup kafaları ve gönülleri rahat etmişler var. Hiçbir alanda yetke tanımayıp araştırmaya ve düşünmeye değer verenler azınlıkta.

İdeolojileri ayrı kişilerin Türkçe ile ilişkileri bir değildir. Türkçenin korunup geliştirilmesi ideolojik ve politik bir iş de olduğu için herkesçe tanınır bir doğru Türkçe yetkesi olamaz. Yetkeciler ya anlamıyorlar bunu ya da anlamazlıktan gelmeyi yeğliyorlar.

25 Şubat '98

Yaş'tan türemiş *yaşıl* ve *yaşarmak* zamanla *yeşil* ve *yeşermek* olmuş da *yaş, yeş* olmamış. *Yaşarmak* gene var, ama yeşille ilişkisiz bir anlamda kullanılıyor. *Yaşıl* kullanılmaz olmuş; kullanılsa belli ki yeşilden başka bir anlama gelecek.

Başka bir örnek: Bıçmak eyleminin kökünden türemiş sözcükler var: Bıçkı, bıçak, bıçkın... Bıçmak, ünlü değişimiyle biçmek oluyor ve biç kökünden birçok sözcük türetiliyor: Biçim, biçki, biçer, biçem...

"Bıç" eylem kökü "biç" olduğu için, "biç" sözcük türetiminde kullanılabiliyor. Oysa "yaş" kendisinden türetilmiş kimi söz-

cüklerin yapısında *yeş* oluyorsa da, kendi başına *yeş* olmadığı için, yeş sözcük türetiminde kullanılamıyor; çünkü *yeş* diye bir sözcük yok. Yaş, birtakım sözcüklerin yapısında *yeş* olarak sanki yitip gidiyor veya iğdiş bir ikinci varlıkla, bir gölge sözcük gibi yaşıyor.

1 Mart '98

Sağır ve dilsiz 4 Amerikalı ve 4 Çinli çocuğun nasıl anlaştıklarını araştıran ABD'li iki bilimci, onların ortak devintiler (jestler) kullandıklarını saptamışlar. Deneklerin devintilerle kurdukları tümcelerin yapıları da pek benzermiş. Denekler ayrı toplumlarda bulunduklarına ve bunları ailelerinden öğrenmediklerine göre tümcelerini "genetik olarak kendilerinde var olan bir programa göre kuruyorlar" imiş. ("Dil ve Konuşma Yetisi Doğuştan", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, sayı 271, 28 Şubat '98.),

Hızla büyüyen genetik bilgi birikimi, çok kişide, her şey için bir gen veya genler bağlaşımı (*combination*'u) veya genetiksel bir program olabileceği gibi bir sanı yaratmış görünüyor. Öyle ki, şaka yollu söylemek gerekirse, insanlarda bir din geni veya bir dinsel genler bağlaşımı bulunduğu ve bunların dinleri farklı insanlarda az çok farklı olduğu ileri sürülse birçok kişi şaşmayacak.

Hangi dille ve nasıl olursa olsun tümcelerin genetiksel bir programa göre kurulması, genetik dediğimiz bilim dalı bakımından saçmadır. Genetikçiler böyle ne idiği belirsiz programlarla ilgilenmezler. Çok kısa söylemek gerekirse, onları ilgilendiren, canlılardaki soyaçekilir fiziksel ıraların genetik yapıyla ilişkileri ve nelere bağlı olarak nasıl ve nice değiştikleridir.

Dil toplumsal bir görüngüdür ve zorunlu olarak insanoğlunun fiziksel ıralarına göre biçimlenmiştir. İletişmek için toplum üyelerinin ortak fiziksel ıralarına bağlı ortak yetilerin ortak biçimde kullanılması gerekir. Eksiksiz insanlar ile sağır-dilsizlerin ve sağır-dilsiz-körlerin anlaşmak için fiziksel durumlarına uygun ortak imler kullanmaları zorunludur. Sağır-dilsiz-körler ile anlaşmak için dokuntu biçimli

devintiler kullanmak gerekir. Peki sağır-dilsiz-kör ve dokunma duyusundan da yoksun kişilerle anlaşılabilir mi?

Demek ki fiziksel birtakım eksiklikler, belirli bir sınırı aşmamak koşuluyla, anlaşmayı engellemiyor, yalnız fiziksel bakımdan farklı imler kullanmayı gerektiriyor. (Burada beyinsel ıraları da göz önüne almak gerekiyor.) Dil yetisi kullanılabilen fiziksel ıralara ve onlara bağlı yetilere göre farklı biçimlerde dışa vuruyor.

Dil yetisi herhangi bir yeti, örneğin görme veya koku alma yetisi gibi değil, onlardan farklı ve çok karmaşık; çünkü, l) insanın toplumsal varlığı ile bağlantılı; 2) düşünme ve düşünceyle, demek ki düşünme yetisi gibi çok karmaşık bir yetiyle bağlantılı; 3) insanın fiziksel varlığı ile birçok yoldan bağlantılı.

Varlığının ön koşulu toplumsal varlık olan dil yetisi doğuştan değildir. Doğuştan olan, dil yetisinin varlığı için gerekli fiziksel ıralar ve onlara bağlı yetilerdir.

Dilin çağımızda en ilginç ve en çetin araştırma konularının başında gelmesi boşuna değil.

6 Mart '98

Kumsal sözcüğü kum anlamında kullanılmıyor ve kullanılmamış. Kırsal sözcüğü kır anlamında kullanılıyor: Şemdinli kırsalında, Suluca Köy kırsalında vb. deniyor.

Kır anlamında kullanılacaksa kırsal sözcüğünü türetmeye gerek var mı? Kırsal gerekli bir sözcük; çünkü, örneğin kentsel alanın karşıtı anlamında "kırsal alan" denince, kentsel olmayan kır ile birlikte kent olmayan bütün yerleşim birimlerini kaplayan coğrafyanın adlandırılmasını sağlıyor.

Kentlerimiz köyleşmişken kır sözcüğünün kullanımdan düşmesi nasıl açıklanabilir? Ülkemiz insanları öyle kentlileştiler ki kır ile birlikte kır sözcüğünü de unuttular, diyemeyiz. Kır'a kırsal demek artık iyice kentli olduklarını göstermek isteyen köylülerin kentlilere yakıştırdıkları inceliklerden biri mi? Yoksa aydınsı (entel) takımının parmağı mı var bu kırsal'da?

Şaka bir yana, Güneydoğu'daki çatışmalarla ilgili yayınlarda sık sık geçen bu *kırsal*, PKK Türkçesine özgü olabilir. TRT ekranlarında bir PKK'liye şöyle sorulduğuna tanık olabiliyoruz: "Kırsaldan mısın?" PKK'lilere şöyle de soruluyor olabilir mi: "Kentselden misin?"

Açıklamam doğruysa bu "kırsal" başka kırsal.

7 Mart '98

Benim bildiğim Türkçe sonekli bir dildir. Birtakım araştırmalar Türkçede pek az da olsa önekler bulunduğunu göstermişmiş. Örnek verilmediği için Türkçede önek arayıp bula bula sıfatlar pekiştirilirken kullanılıp da ilk bakışta önek gibi görünen EN'i buldum. En iyi, en güzel, en çok gibi pekiştirilmiş sıfatlardaki en, tek başına anlamsız ve hangi sıfatın başına gelirse gelsin değişmiyor. Ama yalnız derecelendirmeye yarayıp anlamı değiştirmeyen bu EN, önek değil.

Kıpkızıl, koskoca, yamyassı gibi pekiştirilmiş sıfatların başındaki *kıp, kos, yam* gibi parçalar da önek değil; çünkü her biri ayrı ve hepsi derecelendirmeye yarıyor ve hiçbiri anlamı değiştirmiyor.

Türkçede önekler de bulunduğunu söyleyenlerin dayanakları bunlarsa bence yanılıyorlar.

Önekli olmak herhangi bir dil için üstünlük olmadığı gibi, öneksiz olmak da herhangi bir dil için astınlık (*inferiority*) değildir.

10 Mart '98

Şöyle yazsam çok mu yanılmış olurum: Basında ve yayında adları en çok geçen ve sözleri anılıp yorumlanmaya değer bulunan bütün politikacılar gerici. Bu politikacılar gericilik sözcüğü yerine İRTİCA sözcüğünü özellikle kullanıyorlar; çünkü o Arapça sözcükte bile ortak gerici kimliklerine peçe arıyorlar.

Bunlardan öztürkçeci bilinen biri "gericiler" demeyip "irtica yandaşları" diyor. "Mürteciler" demezse öztürkçeciliği kurtulur sanıyor olmalı.

Bir de *irticacı* diyenler var.

16 Mart '98

Çocukluğumda kuşdili konuşulduğuna sık sık tanık olmuşumdur. Ailemden öğrendiğim kuşdilinin kuruluşu şöyleydi: Befen safanafa ofonufu göförmefe defemefedifimmifi (Ben sana onu görme demedim mi)?

Kuşdiliyle karşılaştığım en eski kaynak Evliya Çelebi'nin (1611-1682?) *Seyahatname*'si. Evliya şöyle yazmış: "... bir şüpheye düşüp gulâmının birine kuş lisanı üzre [kuş diliyle]

"Cücümlece yocoldacalaracamız sicilacahlacanıp ataclacansınınlar, yani (Cümle yoldaşlarımız silahlanıp atlansınlar) deyince... " (Evliya Çelebi, *Gördüklerim*, seçen ve açıklamalar yapan Mustafa Nihat Özön, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1976, c. I, s. 111.)

Nedense biraz aksak bir kuruluşu var bu kuş dilinin.

Bence kuşdili en eski şifreli dildir ve büyük olasılıkla evrenseldir.

18 Mart '98

Türkçede kar, bayram, şenlik sözcükleri varken (Türkçe yeterliyken) şöyle bir resim altı yazısı başlığıyla karşılaşabiliyoruz: "Uludağ'da Snow Fest Şenliği" (Cumhuriyet, 18 Mart '98.)

İngilizce *festival* sözcüğünün *fest* diye kısaltılıp kullanıldığını ne işittim ne de okudum. Bu başlıktaki *fest* ya *festival*'in bilmediğim ve ülkemizde yeni kullanılmaya başlanmış kısaltılmışı ya da Almanca *Fest* olmalı. Fest de, festival gibi, bayram, şenlik demek. İngilizce *snow* (kar) sözcüğü de kullanıldığına göre ya bir İngilizce-Türkçe, ya da bir İngilizce-Almanca-Türkçe kırması dil karşısında-

yız. Bu kırma dilli başlığın Türkçesi şöyle oluyor: Uludağ'da Kar Bayramı Şenliği!

Bu kırma dilin sorumluları Uludağ'da aranırsa, denebilir ki sorumlular tuzukuru takımı, kimi türedi ve *comprador* burjuvalar ve onlara pek imrenip toplumsal çevrelerinde çalım satmak için keselerine her nasılsa davranabilmiş küçük-burjuvalar. Peki, "kar bayramı" veya "kar şenliği" ile neden yetinmiyorlar, da "snow fest" düzenliyorlar? Yanıt: Onlar Uludağ'da yaşadıklarının bu ülkede yaşanagelmiş ortak bayramlarla ve şenliklerle benzerliği olmadığını biliyorlar. Bayram ve şenlik sözcükleri onların Uludağ yaşantılarını adlandırmalarına yetmiyor. Peki, *festival* veya *Fest* sözcükleri neden yetiyor? Bu soruya yanıt aranınca görülüyor ki sorumluları Uludağ'da, yetmezliği sözcüklerde aramak yanlış. Yeni Dünya Düzeni veya Küreselleşme koşullarında Türkiye'de olup biten toplumsal-ekonomik bir yığın değişiklikle birlikte egemen sınıf ve katmanların yaşamaya başladıkları ilişkiler üzerinde düşünmek gerekiyor. Nedir bu sınıf ve katmanların başlıca ıraları? l) *Türedilik*. Türedilik onları dillerine varıncaya dek geçmişlerinden koparıyor. 2) *Kompradorluk*. Kompradorluk onları dışa bağımlı kılıyor. İlerici anlamda ulusalcı olmadıkları ve olamayacakları için Türkçeye, kozmopolit oldukları için hiçbir dile saygıları yok. 3) *Kuyrukçuluk*. Kuyruğu oldukları emperyalist ülkeler burjuvazilerine her bakımdan öykünüyorlar. *Festival* ve *Fest* sözcüklerini bayram ve şenlik sözcüklerinden daha anlamlı oldukları için değil, o burjuvazilere öykündükleri için yeğliyorlar. Ayrıca, sahip oldukları kurumlara, nesnelere, fabrikalarında üretilen metalara, yaşadıkları yerlere ve ilişkilere verdikleri adlar da bu ıralarına uygun.

Böylece dilsel birtakım görüngüleri dilsel olmayan nedenlere yormuş oluyorum. İster istemez böyle davranıyorum: Dil kendisi bir dışavurum olduğu için bu türlü dilsel görüngüler dil ile açıklanamaz.

31 Mart '98

Bugünkü *Cumhuriyet*'ten bir haber başlığı: "İstanbul Liseleri Felsefe Kulüpleri Platformu, özgürlük temasının işlendiği seminerler düzenliyor. 'FELSEFE, DÜNYAYA ŞAŞIRMA YETİSİDİR'"

İkinci tümcedeki bilgi ve dil yanlışlarını düzeltecek değilim. Bu birkaç yanlışlı önerme (*proposition*) liseli bir gencin. Kılavuz öğretmenler düzeltmiyorlar yanlışları; bir gazetenin haber seçme kurulu da başlık yapıyor bu önermeyi. Böylelikle önerme de, ondaki yanlışlar da yalnız liseli bir gencin olmaktan çıkıyor. Bence düşündürücü olan bu.

2 Nisan '98

Aslandişleri çiçek açtı.

Aslandişi adı hayvan adlarıyla türetilmiş başka bitki adlarını anımsattı bana. Böyle birçok bitki adı var. Üşenmeyip sözlüklere şöyle bir göz attım: Aslanağzı, aslanayağı, aslankulağı, aslankuyruğu, aslanpençesi, atkuyruğu, ayıdutu, ayıgülü, ayıkökü, ayıpençesi, domuzayrığı, domuzdikeni, domuzelması, domuzotu, devedikeni, katırtırnağı, keçiboynuzu, keçisakalı, keçisöğüdü, keçiyemişi, kedibaşı, kedinanesi, kediotu, koyungözü, koyunkıran, köpekdişi, köpekpapatyası, köpeksoğanı, köpeküzümü, kuzugevreği, kuzugöbeği, kuzukıran, kuzukestanesi, kuzukulağı, kuzumantarı, kuzuotu, kuzusarmaşığı, sığırkuyruğu, sığırdili, sığırsazı, tavşanelması, tavşankuyruğu, tavşankulağı, yılanyastığı, vb.

Bu adların çoğu benzetmeye dayanıyor. Keçiboynuzunun yemişi keçi boynuzuna, aslanağzının yanlardan biraz bastırılınca açılan çiçekleri aslan ağzına, aslandişinin yaprak kenarlarındaki dişler aslan dişine, tilkikuyruğunun başağı tilki kuyruğuna, tavşankulağının beşli çiçeklerinin iki taç yaprağı tavşan kulağına benziyor. Kuzumantarının yiyimi kuzu etininkine benzetilmiş olsa gerek. Yılanyastığı belli ki ağılı olduğu için böyle adlandırılmış.

Bu adların, kimilerinde hayvan-bitki ilişkileri göz önüne alınmış. Yumruları domuzlarca yenen tavşankulağının öbür adları domuzturpu, domuzekmeği, domuzelması. Keçisöğüdü ve tavşanelması çok bodur ağaçlar oldukları, birinin yapraklarını keçiler, öbürünün yemişlerini tavşanlar yediği için böyle adlandırılmış olabilirler.

Bu kurallara uymayan örnekler az. Katırtırnağı bitkisi ile katır tırnağı arasında hiçbir benzerlik yok. Katırlar bu bitkiyi yerler mi, bilmem; yeseler bile "tırnak" sözcüğünün kullanılmış olması açıklanır gibi görünmüyor bana.

Bu bitkiler adlarında adları geçen hayvanlardan epey sonra ilgi ve bilgi konusu olmuşlar. Onların gözleme ve deneyime dayanan adları az çok nesnel bilgicikler içeriyor. Hayvanlarla bitkiler arasında ilişkiler kuran bu bitki adları bence sevimli sözcükler.

3 Nisan '98

Hayvan adlarıyla türetilmiş bitki adlarını sevimli bulduğumu yazmışım dün. Evet, dille ilgilenen herkes için olduğu gibi benim için de sevimli ve sevimsiz sözcükler var. En sevimsiz bulduğum sözcüklerden biri *zücaciye*. Hele bu sözcüğe bir *c* daha katılıp *züccaciye* ve sonuna *-ci* eklenip *züccaciyeci* denmiyor mu...

Bu sözcükleri sevimli bulanlar da olmalı; yoksa züccaciyeciler züccaciye satıp durmazlar, onların yerini sırça veya sırça nesneler satan sırçacılar alırdı.

6 Nisan '98

Bir bitkiye altı ad: Tavşankulağı, domuzturpu, domuzekmeği, domuzelması, yersomunu, topalak! Kırda yaşayan insanların yabanıl bir bitkiye verdikleri bu adların en az yerel olanı tavşankulağı.

Tavşankulağı ekime alınıp yaprakları ve çiçekleri daha iri ve alımlı olunca ve kent evlerinde başka süs bitkileri arasında yer

alınca adı neden *siklamen* (Latince *cyclaminos*, Yunanca *kyklaminos*) oluyor?

Ülkemizde süs bitkileri üretimiyle geçinenler Türkçe adları olan bitkilerin bile yabancı adlarını kullanıyorlar. Böylece yaptıkları işin özel bilgi gerektirdiğini ve ürünlerinin sıradan bitkiler olmadığını belirtmek istiyorlar. Başka nesneler üretip satanlara da çekici görünüyor yabancı adlar. Adları yabancılaştırılan metalar ek bir ekonomik değer kazanmıyorlar, ama öyle görünüyor ki daha kolay pazarlanıyorlar. Örneğin, alıcılar *siklamen* adını aldıkları metaya daha yaraşır buluyorlar. Tavşankulağı gibi tavşanlı ve kulaklı bir ad, hele domuzelması gibi domuzlu bir ad, hele hele topalak gibi bir sözcük yakışır mı alıp evlerine götürdükleri bir bitkiye. Bilir ve incelmiş görünmeye önem veren kişiler, hangi toplumsal sınıftan olurlarsa olsunlar, bayılıyorlar yabancı adlara. Durup dururken mi *kasımpatı* krizantem, yaprağı güzel *kolyos (coleus)* oluyor?

Ülkemizde her alanda egemen olan biçimselcilik kendisini bitki adlarında bile gösteriyor desem, tümüyle yanılmış olmam sanıyorum.

9 Nisan '98

"Dil yanlışı" sayılıp düzeltilen ne varsa, hepsi bireysel dil kullanımıyla ilgili. Bireylerin konuşup yazarken yaptıkları bu dil kullanım yanlışlarının bir veya birkaç doğrusu her zaman bulunuyor. Demek ki dil, toplumsal varlığı ile, yanlışsız bir sistem. Belki şöyle demek daha uygun olur: Dil kendi içinde yanlışa yer vermeyen bir sistem; öyle ki, dil kullanım yanlışları yaygınlaşıp sistemin birer parçası olunca ister istemez doğru sayılıyorlar.

10 Nisan '98

Ülkemizde vurdumduymazlıkla karşılanan bir ticari dil var. Bu dilin yalnız Türkçe ile bağlantılı yanına küçük bir örnek:

Sığır veya koyun ciğeri ve beyni ve paçası ve işkembesi satan bir tek sakatatçı yok. Sakatatçılar danadan ve kuzudan başka hayvan tanımıyorlar. Kimse sığır beyni veya koyun ciğeri alamıyor; yok çünkü...

Tavuk ve tavuk salamı veya sosisi aramak da boşuna. Herkes ister istemez piliç ve piliç salamı veya sosisi yiyor.

Demek ki bir toplumda ikiyüzlülük, daha doğrusu çokyüzlülük, daha da doğrusu yüzsüzlük yaşam biçimi olunca bütün tüketiciler yalnız dana, kuzu ve piliç yiyebiliyorlar. Ne mutlu ve ne kutlu onlara...

13 Nisan '98

Bugün 31 Mart Ayaklanmasının 89. yıldönümü (31 Mart 1325, 13 Nisan 1909).

Bu ayaklanmanın elebaşılarından Derviş Vahdetî, kışkırtmacıların vaazlarında dinle ve din işleriyle ilişkisiz Arapça birtakım sarf ü nahv (dilbilgisi) kitaplarından seçilmiş parçaları yöntemince okumuş (tilâvet etmiş) oldukları ortaya çıkınca, Divân-ı Harb-i Örfî'de bunun gerekçesini şöyle açıklamış:

"Tilâvet edilen Arapça oldu mu, müminler manâları bilmedikleri için Kur'an zannıyla ve tilâvetin makam ve tarzından heyecan duyarak dinlerler. Anladıkları bir lisanla bu teheyyücü temin mümkün olmadığından bu tarz daima tercih edilegelmiştir." (Cemal Kutay, *Türkçe İbadet, Anadilimizle Kulluk Hakkı*, altıncı baskı, İstanbul, Aralık 1997, s. 254.)

Kuşkusuz, kışkırtmacılar okudukları parçaları amaçlarına en uygun biçimde Türkçeye çevirmeyi(?) savsamamışlardır. Yoksa müminler okunan parçaları "kulluk coşkusu" diyebileceğimiz bir coşku içinde dinlemekle kalırlar, belirli bir eyleme sürüklenemezlerdi.

14 Nisan '98

Kur'an'ın Arapçadan, eksiksiz söylemek gerekirse Arapçanın VII. yüzyılda konuşulmuş Kurayş ağzından başka dillere çevrilemeyeceği savı belki de İslamın kendisi denli eskidir. Bu savı doğru bulmak için katı dogmacı olmak gerekir. TV ekranlarında seyrediyoruz, müminler camilerde de tanık oluyorlar, Kur'an'ın çevrilmezliğini savlayan katı dogmacılar, üzerinde durdukları konuyla ilgili saydıkları ayetlerin Arapçalarını söyledikten sonra hepsini Türkçeye su gibi çeviriveriyorlar. Onlara göre yaptıkları iş çevirmek değil, meâl'i (anlamı) Türkçe söylemek. Böyle davranmanın adını anmayacağım. Çevirmek bir dilde söylenmişleri başka bir dilde yinelemektir; meâl'i başka bir dil ile söylemektir.

Kur'an 100'den çok dile çevrilmiş olabilir. Tarihsel koşullar elverseydi de Türkler Kur'an'ı Türkçeye gereği gibi çevirmeye verdikleri emeklerin onda birini başka yapıtlar çevirmeye verselerdi, ne iyi olurdu. Sözü satır arası Kur'an çevirilerine getireceğim. Bu satır arası çeviriler Kur'an'ın sözcüğü sözcüğüne ve her Arapça sözcüğün tam altına Türkçesi yazılarak yapılmıştır. Gerekli görülen açıklamalar sayfa kenarlarına ayrıca eklenmiştir.

Muhammed Bin Hamza'nın XV. yüzyıl başlarında yaptığı satır arası Kur'an çevirisinden Türkçe ve çeviri üstüne değerli bilgiler edinmiştim. (Muhammed Bin Hamza, *Kur'an Tercümesi*, hazırlayan Dr. Ahmet Topaloğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.)

22 Nisan '98

Bugünkü *Cumhuriyet*'ten yorum gerektirmeyen bir alıntı:

"Sümüklü Mendil Savunması

"ANKARA (*Cumhuriyet Bürosu*) Fethullah Gülen'in 1990 yılında yaptığı konuşma sırasında burnunu sildiği kağıt mendili cemaatine fırlatması, Zaman gazetesi tarafından 'müminlerle bütünleşilen uhrevi bir andaki sembolik dil' şeklinde savunuldu."

30 Nisan '98

Örneğin, hafriyat (hafriyyât) sözcüğünü *harfiyat* biçiminde söyleme yanlışını düzeltmekle bu türlü yanlışların kökü kazınamaz. Gerçek yanlış Türkçede *kazı* sözcüğü varken o Arapça sözcüğü kullanmaktır. *Muvaffakıyyet* derken dili ve yazarken kalemi dolanan kişinin kesin kurtuluşu *başarı* sözcüğünü kullanmasıyla olur.

Kazı ve hafriyyât sözcüklerini beğenmeyip ekskavasyon (*excavation*) diyenler de var. Buna benzer örnekler çoğaltılabilir.

Konuşup yazarken böyle sözcükler yeğleyenlerin yanlış yapma olasılıkları artıyor. Birtakım yanlışlardan kurtulmanın en kestirme yolu Türkçeye saygı ve sevgi duymaktan geçiyor.

3 Mayıs '98

Eskiden de böyleydi de ben mi farkına varmadım, yoksa son yıllarda mı böyle oldu: Sizler, sizlere, sizlerin, vb. deniyor. Bizler, bizlere, bizlerin, vb. de deniyor.

Yeter tanışıklık yoksa veya saygı belirtisi olarak tek kişiye "siz" denir Türkçede. Sizler'li konuşanlar böylelikle karşılarındaki toplulukta bulunan kişilerin her birini "siz" denmeye uygun gördüklerini mi bildirmek istiyorlar? Ve adına konuştukları gerçek veya sözde topluluğu da bu gözle gördükleri için mi "bizler" diyorlar? Siz ve biz sıradan topluluklar için, sizler ve bizler seçkin topluluklar için mi kullanılıyor? Yoksa "sizler" denerek seslenilen topluluktaki kişilerin birtakım kümelere (siz'lere) ayrıldıkları mı belirtiliyor? Ve adına "bizler" diye konuşulan topluluk da bu gözle mi görülüyor? Bu soruların yanıtları olumlu ise neden "onlarlar" kullanılmıyor? Üçüncü topluluklar seçkin veya kümelere ayrılmış olamazlar mı? "Onlarlar" çoğul çoğulu olarak kulağa batıyor da sizler ve bizler hoş mu geliyor?

Bu sizler ve bizler örneğin İngilizceye veya Almancaya nasıl çevrilebilir? Diyelim ki çevrilebildi. O dilleri konuşanların bu sizler'e ve bizler'e tepkileri nasıl olur?

***

Çok iyi anımsıyorum, eskiden *yerilesi* bir davranış veya düşünce söz konusu iken "Ben yaptım. Ben buldum. " diye ben'li konuşmak pek iyi karşılanırdı da, *övülesi* bir davranış veya düşünce söz konusu iken hoş karşılanmayıp biz'li konuşmak alçakgönüllüce, dolayısıyla uygun sayılıp salık verilirdi. Belli ki böylece bireylik dil aracılığı ile (de) ezilip silinmek istenirdi. Bu tutum bugün de sürdürülüyor olabilir.

Yalnız kendi adına konuşan birinin biz'li konuşması, söylediklerini paylaşan veya paylaşmış başkaları da olduğunu sandırıp dinleyenleri yanıltabilir. Dahası, yalnız kendi adına konuşan biri biz'li konuşursa yalan söylemiş olur. Demek ki bizler'li konuşmak pekiştirilmiş yalan söylemek de olabilir.

12 Mayıs '98

İngilizce *tolerance*, Fransızca *tolérance*, Almanca *toleranz*, Latince *tolerantia* sözcüğüne uygun karşılık olmadığı kanısıyla *hoşgörü* sözcüğünü beğenmeyenler var. Elimdeki eski sözlüklere bakılırsa *hoşgörü* 1950'lerde türetilmiş olabilir. Evet, hoşgörü sözcüğü yeni, ama "hoş görmek" çok eski. Ne demiş Yunus Emre (1238-1320):

Elif okuduk ötürü
Pazar eyledik götürü
Yaratılmışı hoş gördük
Yaratandan ötürü

Yunus'un hoşgörü anlayışı yorum gerektirmiyor. O çağda hoşgörü yerine "hoş görme" veya "hoş görürlük" denmiş olabilir. Hoşgörü sözcüğünü kim türetmişse, bağnaz öztürkçeci değilmiş; öyle olsaydı Farsça hoş sözcüğünü hoş görmezdi.

İngilizce *to tolerate* ve *tolerance* birden çok anlamda kullanılıyor. Hoş görmek ve hoşgörü bunlardan yalnız birine karşılıktır.

Türkçede öbür anlamlara da karşılıklar var: katlanmak ve katlanma, dayanmak ve dayanma, kaldırmak ve kaldırma, aldırmamak ve aldırmama ("İnsanoğlu tuhaftır her bir sözü kaldırmaz / İ..e dersin kızar da s....sin de aldırmaz"), götürmek ve götürme (Hıyar turşusu biber turşusundan daha çok tuz götürür.) ve yerine göre savsamak ve savsama...

Böyle durumlarla bütün dillerde karşılaşılır. Birden çok anlamlı bir yabancı sözcüğe Türkçede de bir tek sözcük karşılık olsun ve o anlamların hepsine uygun düşsün diye düşünmek yanlıştır.

Farklı hoşgörü anlayışları olduğu içindir ki hoşgörü sözcüğü de farklı anlamlarda kullanılıyor; ayrıca, yerli yersiz ve yanlış da kullanılıyor. Kimileri bunlara bakarak mı yetersiz buluyorlar onu?

22 Mayıs '98

Dün "Üslup Bilgisi (Stilistik)" başlıklı öğretici bir makale okudum. (Prof. Dr. Gürsel Aytaç, *Cumhuriyet Kitap*, 21 Mayıs '98.) Yazar üslup çözümlemesi üzerinde dururken Eskiçağda sözcük seçimine bakılarak üç üslup düzeyi ayırt edildiğini söylüyor: yüksek, orta, alçak. Açıklayıcı örnekler şöyle:

Yüksek üslup düzeyi: son uykusuna dalmak, çehre, küheylan

Orta üslup düzeyi: ölmek, yüz, at

Alçak üslüp düzeyi: gebermek, surat, beygir

Üst-orta-alt üslup düzeyleri demek bana yeğrek görünüyor. Sözcükleri ve deyimleri taban alan böyle bir sınıflama belli ki anlamdaş ve yakın anlamlı sözcük ve deyimleri de üst-orta-alt düzeyli diye ayırıyor. Belki de bu üslup sınıflaması anlamdaş ve yakın anlamlı sözcük ve deyimlerin önceden böyle sınıflanmış olmasının sonucudur. Nitekim, "insanlar vefat eder, hayvanlar ölür, tanrısızlar geberir" demeyi yeğleyerek konuşup yazanlar bugün de var.

Bence "ebediyete intikal etmek" gibi Arapça sözcükler içeren bir deyim, üst üslup düzeyine "son uykusuna dalmak" deyiminden

daha iyi bir örnektir. Belli ki ki bir dilde anlamdaş ve yakın anlamlı sözcük ve deyimler nice çoksa, bu sınıflama da onca belirgin olur. Doğrusu tam Osmanlıcaya göre bir sınıflama bu.

Ancak, bu sınıflama herhangi bir üslup düzeyine yaraşır bulunan sözcük ve deyimlerin öbür düzeylerde yeri olmadığını göstermez. Üst üslup düzeyi ancak alt üslup düzeyindeki sözcük ve deyimlerin de kullanılmasıyla ırasına kavuşur, 1950'lerde devlet radyosunda sık sık şöyle denirdi: "Başvekil Adnan Menderes beşuş bir çehreyle..." Beşuş çehre şöyle demeyi de gerektirir: "Zât-i âlinizin çehresiyle bendenizin suratı mukayese kabul eder mi beyefendi?" Görülüyor ki üst üslup düzeyi yalakalığa çok elverişli. Osmanlı dalkavuklar padişahların ellerini öpmeyip dest'lerini bus ederler ve ayaklarına değil de pây'lerine yüz sürerlerken yalakalıklarını hem pekiştirmiş hem yüceltmiş olurlardı. Osmanlıcanın ölümüyle bu türlü incelikler (?) yitirilmiş görünüyor.

25 Mayıs '98

Sait Faik bir öyküsünde Türkçenin ölmek anlamına gelen deyimler ve sözcükler bakımından çok varsıl olduğunu söyleyip örnekler verir. Hepsi de ölmek anlamına gelse de o deyimleri ve sözcükleri gelişigüzel kullanmayıp birtakım olguları ve ilişkileri göz önüne alırız.

Son aylarda "hayatını kaybetmek" deyimi her türlü yayında sıkça kullanılır oldu. Kimileri bunu öz türkçeleştirip "yaşamını yitirmek" diyorlar. "Kazada 15 kişi yaşamını yitirdi." Deyimin böyle kullanılmasına bir diyeceğim yok. Ancak, 90 yaşında eceliyle ölen biri için de "yaşamını yitirdi" deniyor. Doğrusu yadırgıyorum bunu. "Kazada 15 kişi can verdi." de denebilir. Ama eceliyle ölen biri için "can verdi" dendiğini bugüne dek işitmedim.

Böyle belirli bir deyim veya sözcük neden ağız ve kalem birliği edilmişçesine çok sık ve yanlış da kullanılır oluveriyor? Deyim ve sözcük kıtlığına kıran girmiş değil. Belli ki ülkemiz-

de birbirlerinin ağızlarına ve kalemlerine bakanlar pek çok. Biçimdeşlenme (*conformation*) denen olgunun dildeki dışavurumudur bu.

28 Mayıs '98

Değerli bilimci Ekrem Akurgal demiş ki:

"Türkler M. S. 9. yüzyılda Yakındoğu'ya ve M. S. 11. yüzyılda Anadolu'ya geldiklerinde Yunanistan ve Yunan deyimlerini İranlılardan ve Araplardan öğrendiler. Ancak bugünkü Yunanlar kendilerine Elenler, ülkelerine de Ellas dememizi istiyorlar. Bizim bu çok doğal isteğe uymamız uluslararası görevimizdir. Bu nedenle bu kitapta Yunan yerine Elen ve Yunanistan yerine Ellas sözcükleri kullanılmıştır." (E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, 2. basım, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, Nisan 1998, s. 357.)

Sayın Akurgal'ın andığı sözcükleri kullanmam! Yunan egemen sınıfları Yunanistan'ı emperyalizmin uç beyliği yaptılar; *chauvinist* ve özellikle Türk düşmanı bir politikayı Yunan halkına dayatıp duruyorlar. O sözcükleri kullanarak bu politikaya destek olamam. Bu politika olmasaydı gene kullanmazdım onları. Dillere böyle karışmaya kimsenin hakkı yoktur.

29 Mayıs '98

Dünkü günlüğümü bir daha okuyunca anımsadım: 12 Eylül'den sonra Türkiye'yi tanıtmak için patronlar da kolları sıvamışlardı; çünkü onlara göre de ülkemiz dışarıda çok az ve çok yanlış tanınıyordu. Patronların kurdukları tanıtma takımı şöyle bir sorunla karşılaşmıştı: İngilizcede Turkey (Türkiye) hindi dediğimiz kuşun da adıydı (*turkey*). *Turkey* sözcüğünün bu kafasız sayılan kuşun da adı olması, bizimle alay edilmesine yol açıyor veya hiç değilse bunu kolaylaştırıyordu. Hindi'nin İngilizce adı değiştirilmeliydi. Bu amaçla elden gelen çaba gösterilecekti.

Bir süre sonra sorun şöyle çözülmüştü: Türkçe hindi sözcüğü Hintli anlamına da geliyordu. Bizim bu kuşun İngilizce adını sorun yapmamız Hintlileri incitebilirdi. Onun için hindinin İngilizce adının değiştirilmesi isteminden vazgeçilmişti. Dillerde böyle rastlantılar olabiliyordu!

4 Haziran '98

Günümüz romancılarından biri, but ve kıl demesi gerekirken baldır ve tüy diyor.

Düşünüyorum: Romancımız baldır ve tüy yerine hangi sözcükleri kullanıyor olabilir? Burada düzeltilmesi gereken bir dil kullanım yanlışı mı var, yoksa giderilmesi gereken bir bilmezlik mi?

10 Haziran '98

Tarihçi Cemal Kutay ilgiyle karşılanan iki kitap yayımladı. Kitapların tam adları şöyle (birincisi): *Atatürk'ün Beraberinde Götürdüğü Hasret: TÜRKÇE İBADET Anadilimizle Kulluk Hakkı* (ve ikincisi) *Din'i Anlayabilmenin; "Gerçek Müslüman" Olabilmenin ve de Laikliği, Demokrasiyi, Çağdaşlığı Koruyabilmenin Tek Yolu: TÜRKÇE İBADET -2, Namazınızı Anadilinizle Kılabilirsiniz.*

"Anadiliyle kulluk hakkı" anlanır gibi değil benim için; çünkü kulluk ve hak kavramlarını yan yana getiremiyorum. Allah'a Arapçayla değil de Türkçeyle veya başka bir anadiliyle tapınılırsa laiklik, demokrasi ve çağdaşlık korunur önermesi de anlanır gibi değil benim için; çünkü düşünmekle ilişkisiz bir eylem (tapınmak) ile hiçbir şey korunamaz.

Tapınma dilinin Türkçe olmasını istemek, kadınların cenaze namazına katılmalarını istemek gibi, ilericilik sanılıyor. İlericilik her türlü kulluğu ortadan kaldırmak gerektiğini kavramakla başlar. Soruna dil tabanında ve yalınkat bir ulusalcı yaklaşımla tartışıp anadiliyle tapınmayı yeğ tutmak gericilikte ilericiliktir,

11 Haziran '98

En doğal olan nedir? Atilla Birkiye yanıtlamış bu soruyu: "Dile yabancı sözcüklerin girmesi kadar doğal başka bir şey yok." Arkasından eklemiş: "Ama bunun nasılı, yoğunluğu ve biçimi önemli." (A. Birkiye, "Dil Üzerine", *Cumhuriyet*, 11 Kasım '98.)

Türkçeden İngilizceye girmiş sözcükler parmakla sayılır. Günümüzde Türkçeden İngilizceye tek sözcük girmezken İngilizceden Türkçeye sözcük akını var. Üstelik Türkçeleri olan İngilizce sözcükler de yer alıyor bu akında. Bırakalım en doğalı, doğal olan bu iki dilden hangisinin durumu?

Herhangi bir görüngü en doğal (veya doğal) sayılıp nedeni veya nedenleri yokmuş gibi davranılabilir mi? Doğal görüngüler nedensiz mi? Nedenler bir yana bırakılıp sonuçlar üzerinde durularak başarılı olunabilir mi?

12 Haziran '98

Dünkü yazısında söylediklerine bakılırsa Atilla Birkiye, Türkçeye giren yabancı sözcüklere karşılıklar bulmada resmi TDK'ye bel bağlar görünüyor. Resmi TDK'de egemen kişilerin yalnız Türkçeyle ilgilendiklerini sanıyor. Yanılıyor. Bilmiyor veya anımsamıyor ki onlar Türkçenin kustuğu Osmanlıca sözcükleri "fethedilmiş kelimeler" sayarlar. Onlar "yaşayan Türkçe" diye ne idiği belirsiz bir Türkçe varsayıp Türkçenin korunup geliştirilmesine hep karşı çıkmışlardır. Onlar gökkonutsal avrat, özyitimligötürgeç, içigeçmişdinselkişi, ulusal düttürü, tepiştay gibi sözcükler sayılmazsa Türkçeye bir tek sözcük katmamışlardır. Onlar "Lisan tabii tekâmülüne terk edilmelidir!" diyenlerdir. Şimdi Türkçeyi tabii tekâmülüne terk etmekten vazgeçip özellikle İngilizce birtakım sözcüklere Türkçe karşılıklar öneriyorlar. Önerdikleri sözcüklerin çoğu çeşitli sözlüklerde yer almış ve Türkçeseverlerce yıllardır kullanılan sözcükler. Onların kendi türetmeleri olan sözcüklerse Türkçeverlere sırıtıyor.

Onlar, hepsine "Türk" dedikleri toplumlara önderlik etme savları olmasa İngilizceye gönüllü teslim olurlar ve buna "İngilizceyi fethetmek" derler.

18 Haziran '98

Bir yazının son iki tümcesi:

"Arı bir Türkçe kullanmak -özellikle de edebiyat dilini arı bir dille oluşturmak- en güzeli.

"Bu da köklerini Nazım Hikmet'te bulur!" (Attila Birkiye, "Dil Üzerine II", *Cumhuriyet*, 18 Haziran '98.)

Arı bir Türkçe kullanmaya ve arı bir yazın dili yaratmaya diyeceğim yok. Ancak, kökler neden Nâzım Hikmet'te bulunsun? Kökler çok eskilere gider. Nâzım Hikmet o kökleri iyi tanıyıp özellikle şiirlerinde olağanüstü güzel değerlendirmiştir. Nâzım Hikmet birçok yanıyla övülmeye değer bir kişiliktir. Gönül ister ki kendi dünyagörüşüne uygun övülsün...

22 Haziran '98

Bilgisayar kullanılarak yapılmış bir incelemeye göre, Hilmi Yavuz, inceleme tarihine dek yayımlanmış bütün şiirlerinde saptanan 2538 ayrı sözcüğün 1202' sini birer kez, öbürlerini değişen sıklıklarda kullanmış. (Mustafa Durak, "Hilmi Yavuz Şiirinde Sözcük Dağılımı ya da Sözcükten Biçeme ve Şiirsel Evrene", *İzlek*, sayı 41, Haziran '98.)

Salt sözcüklere ve kullanılma sıklıklarına bakılarak bir şairin şiiri üstüne sağlıklı bilgilere ulaşılacağını hiç sanmıyorum. İncelemecinin varsayımları ve yorumları kandırmadı beni. Kuşkusuz, bu türlü veriler de birtakım bilgiler iletiyor. Örneğin, Hilmi Yavuz şiirlerinde ister 2538 ve 1202'sini birer kez kullandığına göre ister

2538 – 1202 = 1336 sözcükle yazmış olsun, çok sözcük kullanmış şairlerimizden sayılır; çünkü, aranırsa yazınımızda 5-6 yüz sözcükle şiir yazmış şairler bulunur. İyi de, bu bilgiyle Hilmi Yavuz'un şiiri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Hilmi Yavuz'un zaman, ayna, şiir, acı, aşk gibi sözcükleri çok sık kullanmış olması ve sözcüklerin kendileri, varsayalım ki şöyle veya böyle yorumlandı. Yorumların doğruluğu veya yanlışlığı ancak şairin şiirleri okunarak irdelenebilir. Diyelim ki şiirler yorumları doğruluyor. Peki, yorumların yalnızca sözcüklere ve kullanılma sıklıklarına dayanıp incelemecinin o şiirleri okumuş olmasına hiç dayanmadığını kim söyleyebilir? Hilmi Yavuz'dan hiç şiir okumamış biri bu verileri nasıl değerlendirebilir?

Anılan veriler Hilmi Yavuz'un şiirlerinden çıkarılmıştır, ama nicel ve parça parça olmaları onun şiirini aydınlatmaya engeldir. Unutmayalım ki şiir nitel ve bütünlüğü olan bir yaratıdır ve Hilmi Yavuz'un kullandığı sözcüklerle onunkinden çok farklı şiirler kurulabilir.

1 Temmuz '98

Eski ve yeni sözcükler söz konusu olunca kimileri onlardan hangilerini neden yeğlediklerini söylemeden edemiyorlar. Özellikle eski sözcükleri bırakmaya kafaları ve gönülleri elvermeyenler, gerekçe göstermek zorundaymışlar gibi, onlarda buldukları incelikleri sayıp döküyorlar; böylece, yeni sözcükleri yeğrek bulanları yerip kendilerini övmüş ve bence alttan alta savunmuş da oluyorlar. Oysa kimsenin kimseye sözcük dayattığı yok.

Örnek vereyim. Attilâ İlhan der ki:

"'Yazar', 'muharrir'in yerini almaya çalışan kelime; benimseyemedim gitti; daha çok 'kâtip'in (Sekreter) yerine yakıştığı hissindeyim;..." (A. İlhan, "... belki birazdan, güneş de çıkar!", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz '98.)

Attilâ İlhan yazar sözcüğünü benimsemiyor diye kimse yerinecek değil. Gözlemlerime göre yazar sözcüğü muharrir sözcüğünün yerini çoktan almıştır. Bu yeni (gerçekte epey eski) sözcüğü kullananlar, Türk Ordusunda öteden beri kullanılan *yazıcı* sözcüğü ile kimi kurumlarda bugün kullanılan *yazman* sözcüğünü de biliyorlardır.

İsteyen eski sözcükleri kullansın, isteyen yenileri, isteyen diline ve kalemine geliverenleri kullansın; ama unutmasın ki bunun ideolojik bir anlamı da var. Bu sözcük yeğleme konusu kabak tadı verdi doğrusu. Yetsin! Yıl 1998.

4 Temmuz '98

Bir popüler bilim kitabı çevirisinde *setik* sözcüğü "el parmaklarının dışı", *setikleme* de şempanzeler, goriller gibi "art ayakları üzerinde ve el (ön ayak) parmaklarının dışına dayanarak yürüme" anlamında ve terim olarak kullanılmış. (Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, 3. basım, çeviren Nazım Özüaydın, TÜBİTAK, Ankara, Şubat 1998, s. 15, 18, 242.)

Bilmediğim setik ve setikleme sözcüklerinin kaynağını öğrenmeden edemedim. İkisi de halk ağzından derlenmiş. *Setik* çeşitli yörelerde ayrı anlamda kullanılırmış. Bunlardan biri, iskeletle ilgili olanı, *eklem. Setikleme* ise "Hayvan yürürken toynağını taşa vurma, sürçme, tökezleme" demekmiş. Böylece aydınlandıktan sonra bu iki sözcüğün terim olarak kullanılması daha çok hoşuma gitti. Çevirinin İngilizcesi yazık ki elimde yok. Öyle sanıyorum ki İngilizce *knuckle* setik, *knuckling* de setikleme diye çevrilmiş. *Knuckle* özellikle parmak eklemi ve parmakta eklem yerlerindeki boğum anlamına geliyor. İnsanbiçimli maymunlar, yürürlerken, biraz katladıkları el parmaklarının boğumlarına da dayanırlar (*knuckling*, setikleme).

Bir popüler bilim kitabı çevirilirken Türkçesi olmayan birtakım terimlerin yerine açıklamalar koymayıp onlara karşılıklar bularak kullanmak bence övülesi bir davranış. Yabancı popüler bilim

yayınlarında bilimsel terimler yerlerinde ve özellikle kullanılır, savsanmaz; yalnız gerek duyulursa kısa açıklamalar eklenir. Popülerlik bilimsellikten ödün vermeyi gerektirmez.

6 Temmuz '98

Önceki gün andığım kitapta çevirmen (Nazım Özüaydın) *evcimen* sözcüğünü örnek alıp, yanılmıyorsam, *gayretkeş* sözcüğüne *işçimen* karşılığını önerip kullanmış: "... belli belirsiz belgelerin kimi fazlaca işçimen araştırmacılarca aşırı iyimser biçimde kullanılmasının..." (s. 204).

Bugün gayretkeş sözcüğünü olumsuz bir anlamıyla kullanıp bir işi, daha çok da yapılması pek istenmeyen bir işi yapmak için gereksiz ve aşırı çaba (gayret) gösterenlere gayretkeş diyoruz. Gayretkeş =dalçaba!

Alkolik sözcüğünden alkol'ün son hecesi kol'ü alıp ona -ik ekini katarak -kolik gibi hiçbir dilde olmayan bir türetme eki uydurduktan sonra, örneğin *işkolik* diyenler, işkolik yerine işçimen diyebilirler diyecektim, vazgeçtim. Onlar değil, ama belki kimi Türkçeverler işçimen sözcüğünü "işine çok bağlı" anlamında kullanabilirler.

10 Temmuz '98

Esprit de Corps! Bir köşe yazısının başlığı bu. Kimilerine göre kimbilir ne incelikler saklıdır bu türlü yabancı deyimlerde! Ben o inceliklerden yoksun kalmayı yeğ tutanlardanım.

30 Temmuz '98

"Biliyorsunuz, her dil 'yaşayan bir organizmadır'. Ayrıca 'her dilin kendi mantığı vardır'". (Emre Kongar, "Medya Notu", *Cumhuriyet*, 30 Temmuz '98.)

Doğrusu bilmiyordum. Benim bildiğim, her dilin yaşayan bir organizmaya hiç benzemeyen toplumsal bir görüngü olduğudur. "Her dilin kendi mantığı vardır" önermesindeki mantık, bildiğimiz mantık olmasa gerek; çünkü binlerce dil ve bir tek mantık var. Mantıkla ilişkileri bakımından bütün diller özdeş. Bu önermedeki "mantık", mantıktan başka bir şeyse neden onun adı söylenmiyor?

4 Ağustos '98

Sesimiz de yaşlanıyor konuşmamız da.

15 Ağustos '98

Türkçeye her ne zamansa girmiş, bugün de kullanılan yabancı kökenli eski sözcükler ve onlara uygun karşılıklar sayılıp kullanılan yeni sözcükler var: kelime-sözcük, edebiyat-yazın, hasret-özlem gibi. Kimileri yazarlarken yalnız eski, kimileri yalnız yeni sözcükleri, kimileri de onlardan yalnız herhangi birini kullanıyorlar. Bu tutumlara diyeceğim yok. Kimileri ise böyle sözcük ikililerinden eskisinin bir yeri, yenisinin de ayrı bir yeri olduğunu sanıp hiçbirinden vazgeçmiyorlar. Böyle davranıp örneğin edebiyat ve yazın sözcüklerini birlikte kullanan kişi şunu sormalı: Bunlarla bir tek kavramı mı dile getiriyorum, iki ayrı kavramı mı? Diyelim ki iki ayrı kavramı dile getirsin. Ben o kavramları nasıl bileceğim? Şu da var: Ben hep yazın sözcüğünü kullanıyorsam, eski ve yeni sözcükleri birlikte kullanan kişi, yazılarımdaki yazın sözcüğünün ne zaman kendi kullandığı edebiyat ve ne zaman gene kendi kullandığı yazın sözcüğüne denk düştüğünü nasıl anlayacak? Hangi öznel gerekçeyle olursa olsun eski ve yeni sözcükleri birlikte kullanan kişi bilmeli ki iletisinde var sandığı incelikleri (?) kendisinden başka kimse anlamaz.

27 Ağustos '98

"İyimser" dedikten sonra bu sözcüğün dilime ve kalemime geliveren karşıtı "kötümser"dir. İyimser ve kötümser. Bu herkes için böyledir diyemiyorum; çünkü bir köşe yazısına "İyimser ile Karamsar" başlığı konmuş. (Ahmet Kabaklı, "İyimser ile Karamsar", *Türkiye*, 27 Ağustos '98.) Belli ki yazar "iyimser ile kötümser" diyemediği gibi "akımsar ile karamsar" da diyemez, "akımsar ile kötümser" demeyi yeğler. Akımsar sözcüğü pek kullanılmıyor, sözlüklere de alınmamış. Diyelim ki yazar onu bundan ötürü anımsamıyor. Ama kötümser sözcüğü öyle değil. Yazarın "iyimser ile kötümser" demesine böyle bir engel yok. Sorun dilde değil, düşünüşte.

Nurullah Ataç 43 yıl önce şöyle demiş:

"İyimserlik, kötümserlik. Akımsarlık, karamsarlık... Bana öyle geliyor ki hepsi de boş bu sözlerin. Ben akımsar mıyım, karamsar mıyım?" (N. Ataç, *Dergilerde*, TDK Yayınları, Ankara, 1980, s. 278.) Öyle görünüyor ki Ataç biraz da akımsar sözcüğünün varlığını anımsatıp ona işlerlik kazandırmak için böyle yazmış.

Bir Ataç düşünüşü var, bir de Kabaklı düşünüşü.

7 Eylül '98

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil

demiş Yunus Emre (1236-1320). Bu dörtlükte "bütün insanlar" anlamına gelen "yetmiş iki millet" deyimi belli ki çok eski. Bir de "yetmiş iki buçuk millet" deyimi var. Birincisinden türetilmiş görünen bu deyimi ilk işittiğimde "buçuk" sözcüğüne takılıp sormuştum:

– Neden yetmiş iki *buçuk*? Çocuk belleğime kazınmış yanıt şudur:

– Buçuk millet Çingenelerdir!

Bu deyim Çingeneleri aşağı görmenin Türkçedeki dışavurumlarından yalnız biridir.

İçeriği bakımından ilerici bir yazıya "Yetmiş İki Buçuk Millet Oradaydı" başlığı konmuş olması anımsattı bana bunları. (Alaattin Bilgi, "Yetmiş İki Buçuk Millet Oradaydı", *Evrensel Kültür*, Eylül '98.)

Kimi atasözleri ideolojik önermelerdir. Kimi deyimler de onlara benzer.

10 Eylül '98

Bir haberin başlık altı özetinden:

"Adalet Bakanlığı'nın yargıç, savcı, adliye çalışanları, hapishane yöneticileri ve gardiyanları kapsayan bir eğitim programı genelgesinde bazı kelimelerin kullanılmaması istendi. Genelgeye göre 'devrim, özgürlük, emekçi hakkı, emeğin sömürülmesi, işçi bayramı, parasız eğitim, herkese eşit iş ve kazanç [Eşit işe eşit ücret'in çarpıtılmışı olsa gerek. *R.G.*], sansür' terimlerinin ... kullanılmaması öngörülüyor." ("Adalette Faşizan Genelge", *Cumhuriyet*, 10 Eylül '98.)

Demek ki bu genelgeden sonra görevliler örneğin devrim ve özgürlük sözcüklerini kullanmayacaklar. Peki, onları kullanmadan nasıl devrim ve özgürlük düşmanlığı yapacaklar? İnkılap ve hürriyet sözcüklerini kullanarak mı? Onları da kullanmayacaklarsa, açıkçası devrim ve özgürlük kavramlarını yok sayacaklarsa devrim ve özgürlük yandaşlarını nasıl eğitip (?) yola getirecekler?

Anılan genelge de bir daha gösteriyor ki faşizm her bakımdan "kurşun geçmez" bir karanlıktır.

19 Eylül '98

"Yüksek tansiyon sahibi kişilerin... " diye başlıyor bir haber. (*Cumhuriyet*, 19 Eylül '98.)

İnanıyorum ki bu haberi İngilizceden çeviren de, beğenip gazeteye koyanlar da konuşurlarken "Yüksek tansiyonlu kişiler" veya "yüksek tansiyonu olanlar" veya "yüksek tansiyonlular" diyorlardır.

2 Ekim '98

Bu akşam Can Yücel ATV ekranında kanserlilere yaşama direnci verdi. Yelesini kesmesi gerekmiş. Yaşlandığı ve çok zayıfladığı için iyice irileşmiş Karadenizli burnuyla anımsayacağım onu. Anlattıklarından nasıl yaşadığını kestirebildim: Yiğitçe ölüyor!

Dünya hiçbir canlının ölümüne aldırmaz. Ama benim için Can Yücel'siz dünya, eksilmiş bir dünya olur.

Birkaç haftadır şiir yazamadığını söyledi. Son ve belli ki ATV'nin programı için yazdığı şiir şu:

Konser oldum bitmemiş senfoniyi bitirdim

Bir de "Kanser değil, konser oldum!" demez mi...

Sevgi yeleli Can Yücel, sen Türkçenin en güzel konserlerindensin.

Antalya, 29 Ekim '98

Tabelalarda veya vitrinlerde görüp duruyoruz: Ali's, Abdullah's, Orhan's, vb. Bunların Mac'lıları da türemeye başlamış. Bugün elime tutuşturulan bir el ilanında deniyor ki:

McYörük's

Cafe-Bar

YÖRÜKOĞLU KURULUŞUDUR

McDonald'a öykünüp McYörük olan Yörükoğlu belli ki Mc (Mac) ne anlama gelir biliyor. Yörük oğullarının İskoçlara böyle imrenmeleri garip bir hüzün verdi bana.

Çıralı, 31 Ekim '98

Son limana girdi demirledi gemi, çıkmamak üzere;
Çünkü ne rüzgârdan ne de gün ışığından medet var artık.
Işık taşıyan şafağı terkettikten sonra Kaptan Eudemos,

Oraya gömüldü gün misali kısa ömürlü gemisi, kırılmış bir dalga gibi.

İngilizcesi:

The ship sailed into the last harbour and anchored to leave no more,
As there was no longer any hope from the wind or daylight.
After the light carried by the dawn had left Captain Eudemos,
There buried the ship with a life as short as a day, like a broken wave.

Yukarıdaki dörtlüğü bugün Olympos'ta bir bilgi levhasından alıntıladım. Ankara'ya dönünce kaynağı üstüne yazacaklarım var.

Ankara, 2 Kasım '98

Olympos'a Gökçay'ın ağzından girilince sağda üç lahit görülüyor. Günümüzden yaklaşık 1800 yıl önceye tarihlenmiş bu lahitlerden üçüncüsü Karadeniz'de de yelken açmış Kaptan Eudemos'un. Kaptanın kireçtaşından yontulmuş hiç süslemesiz lahti zamanla kurşunimsi boz bir renk almış. Yazıt, lahit teknesinin geniş ön yüzünün ortasına, bir kare çerçeve içine kazınmış. Soyguncular, kimbilir ne zaman, yazıtı neredeyse tümüyle yok ederek delmişler tekneyi. Yazıtın altına küçük bir gemi kabartması konmuş. Yelkensiz ve direksiz ve küreksiz ve dümensiz bir gemi. Bordasının baş ucunda yüzükoyun uzanmış bir kadın. Saçları dalga dalga arkaya doğru akıyor. Gövdesi de dalgalanarak bordanın ortasına doğru silinip yitiyor. *Aphrodith* imiş. Bence bir deniz kızı.

Sol alt yana uzun dizeli bir dörtlük kazınmış. Lahtin yakınına konmuş bilgi levhasında dörtlüğün Türkçe ve İngilizce çevirileri de yer alıyor. Bana şiir dilinin evrensel olduğunu düşündüren bu dörtlüğü İngilizcesinden kendim için şöyle çevirdim:

> Gemi son limana girip demirledi bir daha açılmamak üzere;
> Çünkü yelden de umut yoktu artık gün ışığından da.
> Tanla gelen aydınlık Kaptan Eudemos'un üzerinden çekilince,
> Oraya gömüldü gemi bir gün kadar kısa ömrüyle kırılmış bir dalga gibi.

Bilgi levhasında geminin "yelkensiz, direksiz, küreksiz" olması anılmış, ama yorumlanmamış. Dümeni de olmayan bu gemi bir simge; Kaptan Eudemos'un ölümünü görsel bir dille anlatıyor. Lahti tasarlayan kimse belli ki sıradan biri değilmiş. Kimbilir, o gemiyi yaratan belki de lahti yontan ustadır.

Olympos'u dolaştığımız günün akşamı Kaptan Eudemos'un ve o çarpıcı dörtlüğü yazmış şairin ve lahti yontmuş ustanın anılarına kadeh kaldırılırken benliğimin geçmişte de yaşanmış güzel bir yanını bütün sıcaklığıyla duydum.

6 Kasım '98

(Dün bir kitabevinde kasanın önünde beklerken.)

– Hadi, Abla'ya "bye-bye" yap Deniz!

Soluma bakıyorum; 3-4 yaşlarında görünen sevimli bir kız, önümdeki hanıma sağ elini sallıyor.

– Hadi, bana da "allahaısmarladık" yap Deniz, diyorum.

– Bilmez ki, diyor önümdeki hanım.

– Çocuklar ne zamandan beri yalnız "bye-bye" yapmayı biliyorlar?

– Ben kendimi bildim bileli.

– Amerika'da mı doğdunuz?

– Hayır.

Yaşını kestirmeye çalışıyorum. Otuzunu aşmış olmalı. Allahaısmarladık'a "bye-bye" deneli otuz yılı aşmış olabilir mi?

12 Kasım '98

Dil kullanım yanlışlarını düzeltmek gittikçe çetin bir iş olmaya başladı. Örnek:

"Değerli okuyucum... son günlerde, özellikle televizyonda, eğitim ve kültür düzeyleri çok değişik birçok insanın aynı hatayı yaparak, '*konsantrasyonum* bozuldu' yerine '*konsantrem* bozuldu' dediklerini belirtiyor ve benim bu yanlışa değinmemi istiyor.

"Bu yanlışı derhal belirtiyorum, ama artık gittikçe umudumu yitirmeye başladığımı itiraf etmem gerek." (Emre Kongar, "'Konsantremi'Bozan Gariplikler", *Cumhuriyet*, 12 Kasım '98.)

Böylece nasıl bir dil kullanım yanlışı düzeltilmiş oluyor? Türkçe "dikkatim dağıldı" diyemeyenlerin kırma dillerindeki bir kullanım yanlışı. Onlar dikkatlerini toplamayıp *konsantre oldukları* sürece bu türlü yanlışlarını düzeltmek neye yarar? Onların önce Türkçe düşünmeyi öğrenmeleri gerekiyor.

17 Kasım '98

"Yazılı ve görsel basın, haberi daha çok magazin niteliği ile değerlendirdi."

Yukarıdaki tümce çok deneyimli bir gazetecinin. Başka gazeteciler de, onun gibi, "yazılı ve görsel basın" veya "yazılı basın" diyorlar. "Yazılı basın" ile "yazılı ve görsel basın" güzel birer "boşyineleme" (*tautology*) örneği. Sırada "sesli radyo" ile "görüntülü televizyon" mu var?

21 Kasım '98

Günümüzde en gelişigüzel kullanılan sözcüklerin başında bence medya (*media*) geliyor. İyice biliyorum, ülkemizde basın, radyo ve yalnız TRT televizyonu varken kullanılmazdı bu sözcük. Kimi yazılarda *mass media* geçerdi, ama onun bir çevirisi de genellikle ayraç içinde verilirdi: Kitle iletişim araçları. Medya sözcüğü özel televizyon kanalları kurulduktan sonra yaygınlaşıverdi. Önceleri "medyalar" diyenler çıktı. Bilgili kişiler düzeltiverdiler: Medya çoğul bir sözcüktür; onun için "medyalar" demek yanlıştır!

Medyum Memiş'i ve Medyum Keto'yu bilmeyen kaldı mı? Medyum sözcüğü, ayrıca, ülkemizde üretilen çeşitli giysilerin yakalarında da görülüyor: *Medium size* (orta boy)! Demek ki medya (*media*) sözcüğünün tekili *medium* yabancımız değil. Medium, sıfat ve ad olarak orta, ortam, çevre, araç, aracı anlamlarına geliyor; Türkçede bütün karşılıkları olan bir sözcük.

İngilizce "Television (radio) is a medium of communication." denebilir, denir. Biri bu tümceyi "Televizyon (radyo) bir iletişim medyumudur." diye çevirse gülerler ona; çünkü doğru çeviri "Televizyon (radyo) bir iletişim aracıdır." olmak gerekir. Neden? Verdiğim örnek açıkça gösteriyor ki, kullananların dilinde *medya* tekili olmayan bir çoğul sözcüktür. Onlar, *medyumlar* denince Memişleri ve Ketoları anlar. Bu, veletler ile velet'in Arapça çoğulu evlat arasındaki farkı andırıyor. Yabancı bir sözcüğün (velet) Türkçe kurallara göre çoğulu ile özgün çoğulu bir anlama gelmiyor. Yalnız, çoğul olan evlat'ın çoğulu var: Evlatlar! Medyanın çoğulu yok. Medyalar demek yanlış sayılıyor. Velet-evlat-veletler-evlatlar ilişkileri, daha doğrusu farkları açıklanabiliyor. Medya'nın çoğulu kullanılmadığı (yanlış sayıldığı) için, *medya* Türkçede kullanım örneği bulunmayan bir çoğul sözcük oluyor.

Basın, radyo, televizyon ve internet birer iletişim aracıdır. Ancak, örneğin basın, yalnız gazete ve dergi gibi belirli aralıklarla çıkan basmalar olarak değil de bunları çıkaranlar ve okuyanlar ve onların davranışları ile birlikte düşünülürse bir iletişim ortamıdır. Radyo, televizyon, internet de öyledir.

Şimdi, *medya* diyen kişi bu iletişim ortamlarının tümünü anlamak ve anlatmak gerekiyor. Peki, medya bu anlamda mı kullanılıyor? Hayır. Bu anlamda medya çok seyrek kullanılan bir sözcük olmak gerekir. İkide bir bütün iletişim ortamı üzerine konuşup yazmak kolay mı? Oysa medya sözcüğü sakız çiğnenir gibi kullanıyor. Yalnız basın veya yalnız televizyon veya ikisi birden söz konusu olsa bile medya deniveriyor. Ne gerek var medya'ya? Hangi iletişim ortamı söz konusu ise onun adı söylenebilir. Gerekirse "iletişim araçları" veya "iletişim ortamı" veya "basın-yayın" denir. Bunları beğenmeyenler de *medya* derler. Yeter ki yerinde kullansınlar o sözcüğü.

14 Aralık '98

"Nasraddin'e sordular: 'Kıyâmet kaçan kopar?' Hoca aydur: 'Kaçan benim karım ölür, ol zaman küçük Kıyâmet kopar. Ben öldükte büyük Kıyâmet.' dedi." (Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği yayını, Ankara, Haziran 1996, s. 139.)

"Ne zaman" anlamına gelen *kaçan* sözcüğü ses değişimiyle *haçan* olmuştur. Anısı güzel ninem kullanırdı bu sözcüğü. (Ninem Batı Trakyalıydı.)

Yazılarımda *haçan* sözcüğünü haçan kullanmaya niyetlensem kalemim köstekleniyor. Sonunda başardım bu işi.

1999

9 Ocak '99

1940'larda MEB'ce yayımlanmış bir kitabın (Aisopos, *Masallar*) yeni bir baskısı geçti elime. Kitabın çevirmeni Nurullah Ataç. Belki yarım yüzyıl önce okuduğum *Masallar*'ı gözden geçirirken kimi masal adlarına takıldım:

At, Öküz, Bir de Aslan

Aslan, Tilki, Bir de Geyik

Aslanla Promethus, Bir de Fil

Eşek, Horoz, Bir de Aslan

Eşek, Tilki, Bir de Kurt

Eşek, Karga, Bir de Kurt

Nar Ağacı, Zeytin Ağacı, Elma Ağacı, Bir de Böğürtlen

Yaban Arıları, Keklikler, Bir de Çiftçi

(Aisopos, *Masallar*, Cumhuriyet gazetesinin armağanı, Eylül 1998, s. 76, 102, 109, 137, 139, 161, 163.)

1940 yılının bir güz günü *ve* bağlacını kullanmayı bırakan Ataç, belli ki anlam değişmesine aldırmayıp *ve* yerine *bir de* demiş. "Fazladan" ve yerine göre "yetmezmiş gibi" anlamına gelen "bir de" ve'nin yerini tutamaz. İlk masal adını *ve* bağlacını kullanarak yazıyorum:

At, Öküz ve Aslan

Bu söyleyişte *ve*, aslan'ı kendisinden öncekilere bağlamakla kalmaz, sıralanmışların her birini öbürlerine eşitlik ilgisiyle bağlar.

Ve bağlacını kullanmayan yazarlara diyeceğim yok; çünkü onlar ve'nin yokluğundan doğacak olumsuzlukları bilerek göze almış sayılırlar. Ancak, çevirilerde ve'yi kullanmamak yazara da, yapıta da, okura da yazık etmektir.

12 Ocak '99

Dün gece Metin Demirtaş telefon edip Attilâ İlhan'ın *Cumhuriyet*'teki yazısını okuyup okumadığımı sordu.

Bir *Cumhuriyet* okuru Attilâ İlhan'a şöyle yazmış: "*Cumhuriyet*'te çıkan yazılarınızı ilk günden beri... ev halkının da okuma zorunluluğu var. Geçenlerde kızım (18 yaşındadır) bana gelerek: yazılarınızı anlayamadığını, onun için Osmanlıca Sözlük almamı istedi; ve uzunca bir sözcük listesi tutuşturuverdi elime; listede şu sözcükler vardı: fesat, harekât-ı milliye, kalebentlik, ahkâm, uhde, himaye, irtişa, vahim, intikal, mütehakkim, mütecaviz, vs. vs..."

Metin Demirtaş, Attilâ İlhan'ın eski sözcükler kullanmasına öteden beri takılır. Anladım ki İlhan'ın kendisini eleştiren okuruna verdiği yanıta ayrıca takılmış. İlhan der ki: "Fransa'da ya da Almanya'da, benzer bir olay geçse, o genç kızın babası... yazara... 'dilini düzeltmesini' mi söylerdi, yoksa... lisân-ı münasiple kızına, 'iyi yetişmek' arzusundaki bir aydının, anadilinin inceliklerini öğrenmesi zorunluluğunu mu?... François Villon, ya da Charles D'Orleans'ın Fransızcasını 'sökemeyen' genç kız, gerçek bir Fransız aydını olmak niyetindeyse 'eski Fransızca' da bilmek zorundadır."

Attilâ İlhan'a haksızlık etmek istemem. Okurunun örnek gösterdiği sözcükler eski; ama İlhan'ın onları hangi gerekçelerle ve nasıl kullandığını bilmiyorum. Ayrıca, kimi eski sözcüklerin yeni karşılıkları yoktur, olmak da gerekmez. Kalebentlik sözcüğü onlardan biridir. Artık kalebentlik yok, olacağı da yok; dolayısıyla kalebent sözcüğüne yeni karşılık aramak gerekmez.

Attilâ İlhan'ın dil tutumunu önümdeki yazısından çıkarabilirim. O, harekât-ı milliye, lisân-ı münasip, fikr-i sabit gibi tamlamalar kullanıyor. Böyle tamlamaları yazarlarımızın pek çoğu daha XX. yüzyılın başında bırakmıştır. İlhan, *fikr-i sabit, lisan, milli, ecnebi* dedikten sonra *saplantı, dil, ulusal, yabancı* demeyi yadırgamıyor. Günümüz iletişim ortamında neredeyse hiç kullanılmaz olmuş *evveliyat, tedrisat, mühim* gibi sözcükleri sanki inat olsun diye kullanıyor. Kısacası, Attilâ İlhan'ın dili bir aşure dildir. Diline takılmadan okuyabildiğim yazısı olmadı.

Okurunun eleştirisini yanıtlama biçimi, hele François Villon'u (1431-1463) ve Charles D'Orleans'ı (1394-1465) anması pek hoşuma gitti doğrusu. 1999'da, Türkiye koşullarında ve günlük bir gazetede yazdığını unutup aşure dil kullanan biri, kendisini ancak böyle savunabilir.

Nedense Attilâ İlhan'da aşırı bir İnönü sevmezlik hep vardır. Bu yüzden bir Gâzi Cumhuriyeti bir de İnönü Cumhuriyeti varsayıp her türlü olumsuz gelişmenin kökünü İnönü Cumhuriyetinde arar ve bulur. Yazısında söylediklerinin tersine , dilde ırkçı ve aşırı öztürkçecilik ve zorlama 1930'larda, Atatürk döneminde olmuş, bu yolun çıkmazlığı kavranınca Güneş-Dil Teorisi uydurulup yapılmışların yanlış ve gereksiz olduğu söylenerek yol değiştirilmiştir. Ancak, anılan teoriyle özleştirmecilikten tümüyle vazgeçilmiş değildir. Özleştirmecilik ilk ve orta öğretim dilini de kapsayan bir bürokratik Türkçe geliştirmek için gerekli ve yeter görülmüştür. İnönü döneminde özleştirmecilik bu sınırlar içinde yürütülmüştür.

(Alıntıların kaynağı: A. İlhan, "'Dil Devrimi' Başka, 'Özleştirmecilik' Başka!", *Cumhuriyet*, 11 Ocak '99.)

14 Ocak '99

Yahyâ-bn-i Halil-ibn-i Çoban Feta-l Burgâzî'nin *Fütüvvetnâme*'sinden:

"Bâb: Söz söylemekte dört edep vardur: Evvel katı söylemeye kim ağzından yârı sıçramaya, bir kişiyle söyleşirken çevre yana bakmaya, sen ben diyü söylemeye, siz biz diyü söyleye, eliyile söylemeye." (*İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV, s. 139.)

Burgâzî, fütüvvetnamesini XIII. yüzyılda Batı Oğuzca ile yazmıştır. Alıntıladığım parçanın dilini anlamayan varsa beri gelsin. Burgâzî, zamanda Attilâ İlhan'ın adlarını andığı François Villon'dan ve Charles D'Orleans'dan daha uzak, ama diliyle bize öyle yakın ki o Fransız şairler dilleriyle bugünkü Fransızlara bunca yakın değildirler.

Attilâ İlhan şöyle yazmıyor: "Burgâzi'nin veya Yunus Emre'nin (1238-1320) veya Süleyman Çelebi'nin (l351?-1422?) Türkçesini sökemeyen genç kız... " Çünkü biliyor ki o genç kız için böyle bir sorun yok. Gençlerin sorunu, anadilleri Türkçenin geçmişiyle değildir.

Attilâ İlhan gibiler, Osmanoğullarının bile anadili olmayan Osmanlıcayı anadilimizin ayrılmaz parçası sayıp sözde sorunlar yaratıyorlar.

15 Ocak '99

Öyle bir toplumda yaşıyoruz ki 1998'de Türkiye Cumhuriyetinin 75. kuruluş yıldönümü, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğunun 75. yıkılış yıldönümü kutlandıktan sonra 1999'da İmparatorluğun 700. kuruluş yıldönümü kutlanıyor...

Bu yıl devşirme ve levanten torunları ve aydınımsı takımı Osmanlı ve Osmanlıca üstüne kimbilir neler döktürecekler! Kutsuz bir yıl şu 1999.

29 Ocak '99

"Çoğu kez kısaca AI (Artificial Intelligence) olarak anılan Yapay Zekâ son yılların en ilginç konusudur. AI'ın amaçları... "(Roger Penrose, *Bilgisayar ve Zekâ, Kralın Yeni Usu I*, 3. basım, çeviren Tekin Dereli, TÜBİTAK, Ankara, Mayıs 1998, s. 11.)

Alıntı kaynağı, kitap boyunca neden AI kısaltması kullanılıyor? Az çok İngilizce bilen birçok kişi yadırgar bu AI'yı. "AI'yı" diyorum; çünkü Türkçe bir kitapta I, benim için ı'dır. İngiliz bilmez bu ı'yı; onun için de büyük i'nin üstüne nokta koymaya gerek duymaz. AI'yı EYAY diye okumak zorunda mıyız?

Artificial Intelligence, Yapma Zekâ diye çevriliyor da, onun İngilizce kısaltması *AI* neden YZ diye çevrilmiyor? Ayrıca, popüler bir kitapta YZ kısaltmasına bile gerek yoktur. "Yapay Zekâ" denir, olur biter.

30 Ocak '99

Şubatta günlük yazmayacağım.

1 Mart '99

STK (Sivil Toplum Kuruluşları) ve resmi TDK temsilcileri "Türkçenin güncel sorunlarını tartışmak, kamuoyunda dil bilinci ve duyarlılığını arttırmak" için toplanmışlar. Devlet Bakanı Aydın Tümen toplantıda yaptığı konuşmanın bir yerinde demiş ki:

"Basın merkezlerimiz, medya center; çiçekçilerimiz, flower center; sergi salonlarımız, showroom oldu. Radyo, televizyon ve dergilerimizin birçoğunun adı yabancı. " (*Cumhuriyet*, 26 Şubat '99.)

Belli ki böyle işyeri, kuruluş, vb. adları Türkçe olsun isteniyor.

Bu bana 12 Eylül'ün en azgın olduğu yılları anımsattı. O yıllarda seyredebildiğimiz tek TV kanalı olan TRT1'de Atom Karınca adlı bir çizgi film kahramanı ile tanışmıştık. Ankara Belediye Başkanı da emekli bir generaldi; ufak tefek olduğu ve masasında pek oturmayıp durmadan dolaşarak başkentimizi denetlediği için o kahramana benzetilip "Atom Karınca" diye anılıyordu. Atom Karınca döneminde Mithatpaşa Caddesinde *Escale* adlı bir birahane vardı. Bir gün Escale'nin sahibini kara kara düşünür gördüm. Durumuyla ilgilenmem üzerine söyledi: Belediye işyeri adlarının Türkçeleştirilmesini isteyecekmiş. Adama "Siz de *İskele* dersiniz, olur biter" demedim; çünkü Fransızca bilen yüksek öğrenimli biriydi. Onu düşündüren, ekonomik çıkarının böyle bir ad değişmesinden nasıl etkileneceğiydi. Kimbilir neler düşünerek bulup severek kullandığı bir adı değiştirmeye zorlanmak da gücüne gidiyor olabilirdi.

Yanılmıyorsam, Atom Karınca'nın veya 12 Eylülcülerin bu niyetinden basında hiç söz edilmedi. Onlar da işin arkasını getirmediler. Sanırım kulakları bükülüp dendi ki: Siz ne yapıyorsunuz? Başlarına böyle işler çıkarıp patron takımını rahatsız etmeyin! Unutmayın ki onlar sizin toplumsal dayanağınız!

Görünen o ki Atom Karıncaların yapamadığını yapmayı tasarlayanlar var. Ekonomik ve politik gücü ellerinde tutanlar onlara bakıp bıyık altından gülüyorlardır.

2 Mart '99

Ülkemizde sorunlar yasa çıkarılarak çözülür kanısı yaygın.

Türk abecesi 01. 11. 1928 günlü ve 1353 sayılı yasayla saptanmıştır. Yasada harfler ve okunuşları açık seçik bildirilmiştir.

Şimdi, örneğin sözlü yayınlarda TV tivi, HBB eyçbibi, NTV entivi, PKK pekaka, CHP cehape diye okunup söyleniyor. Bu, Türkçeye de aykırı yasaya da. Yasayı yürütmekle yükümlü olanlar ne yapıyorlar?

İşyeri, kuruluş, vb. adlarının Türkçe olması için yasa çıkarmaya gerek olduğunu da sanmıyorum. Var olmayan, yürütme.

3 Mart '99

Geçenlerde okuduğum bir yazıda Türkçe sözlüklerin Türkçedeki gelişmenin arkasında kaldıklarından yakınılıyordu. Yararsız bir yakınma bu; çünkü yazılmaları biter bitmez eksik olmak, bütün sözlüklerin yazgısıdır.

6 Mart '99

Yeni Biçem dergisinde (Şubat '99) Mustafa Burak'ın "Hilmi Yavuz Şiirinde Seslerin Dağılımı ve Değer Dizgesine Yerleştirilmesi" başlıklı bir incelemesi var. Çok kısa özetlemem gerekirse, birtakım araştırmacılar, belli ki kendi dillerinde, ünlülerin ve ünsüzlerin kimi durum, davranış ve tutumlarla ilişkili olduklarını göstermeye çalışıp onlara birer değer biçmişler. Örneğin, Julia Kriesteva'ya göre "r" erkekliği uyandıran itkiyle bağlantılıymış. İ. Fonagy'e göre

ise "r", L'den daha erkek, daha kavgacıymış. Sesler böyle değerlendirilince bir şairin şiirlerindeki ünlülere ve ünsüzlere bakılarak şiirinin kimi nitelikleri saptanabilir varsayımından yola çıkan Mustafa Durak, Hilmi Yavuz'un 10 şiir kitabında seslerin sıklıklarını inceleyip değerlendirmiş. Bir örnek:

"*Bakış Kuşu* (1969) [33] + ç, + f (erotizm), +h, +ı (karanlık), + k (saldırgan / redci), +l (akıcılık / dişilik), +m (beslenme --> anaya bağlılık / cinsellik), + p (sert), + r (kavga/ erillik)"

Ayraç içindeki 1969, *Bakış Kuşu* adlı kitabın basıldığı yılı, köşeli ayraç içindeki 33 de Hilmi Yavuzun o yıl kaç yaşında olduğunu gösteriyor.

Önce şunu söyleyeyim: Mustafa Durak, bu türlü çalışmaların yetersiz olduğunu anmayı unutmamış.

Böyle çalışmalar ister istemez birtakım sorulara yol açıyor: Belirli bir ünsüz veya sesbirim, diyelim ki "r" Türkçede neye veya nelere göre belirli bir biçimde değerlendiriliyor; neden? "R" her dilde ayrı bir değer mi taşıyor, yoksa değeri bütün dillerde bir mi; neden? Vb.

Burak bir de tablo eklemiş yazısının sonuna:

HİLMİ YAVUZ ŞİİRİNDE SESBİRİMLER

Sesler	**Frekans**	**Yüzde**
A	8700	0, 101
E	7951	0, 093
İ	7265	0, 085
R	6353	0, 074
N	6272	0, 073
L	5507	0, 064
D	4176	0, 048
K	3934	0, 046
I	3609	0, 042

Yüzdeleri sağdan üçer rakam atıp kısalttım. Yüzdeler öyle küçük ki, bütün sesler için verilmiş olsalardı toplamları 100 etmezdi. Neden böyle?

Şimdi, bu tablodaki sesler Türkçede en sık kullanılan seslerdir; dolayısıyla bu tablo bütün şairlerimizin şiirleri için belirli değişim sınırları arasında geçerlidir. Bu, Türkçe bütün yazılar ve konuşmalar için de böyledir. Başka türlü olabilir mi?

Dil-şiir ilişkisi araştırılacaksa önce bunun yöntemi iyi saptanmalıdır. Bu ilişki, dil sesbirimlere veya sözcüklere indirgenerek aydınlatılamaz.

Böyle çalışmaları ARAYIŞ sayıyorum.

8 Mart '99

Bugünkü *Cumhuriyet Bilim Teknik*'te şöyle bir başlık gördüm: "Kadın Bilim İnsanı Olabilir mi?" Bu bana aynı dergide daha önce (30 Ocak '99) dikkatimi çekmiş olan şu başlığı anımsattı: "Bir Grup Bilim İnsanından Evrim Konusunda Açıklama". Açıklamayı imzalayanların hepsi erkek olmadığı için "bilim insanı" denmiş olmalı. İyi de, *bilim adamı* ile *bilim insanı* anlamdaştır. Adam sözcüğü burada insan anlamına geliyor. Adam "er kişi" anlamına da geldiği için kimi feminist hatun kişiler sevmiyor olabilirler onu. Ama bundan ötürü "bilim insanı" demeye gerek yok. Artık birçok kişinin benimseyip kullandığı güzel bir sözcük var: Bilimci!

Feministler her işin altında erkek parmağı aradıkları için kimi dilsel olguları yanlış yorumlayabiliyorlar; örneğin *insanoğlu* gibi bir sözcüğe bile takılabiliyorlar. Oysa *oğul* sözcüğü burada onların sandığı anlama gelmiyor. Eski metinlerde şöyle dendiği görülür: Erkek oğul doğurdu! Evet, kız oğul da doğurulur. Oğul sözcüğü bugün de böyle kullanılıp "Erkek adamın oğlu olur", denmiyor da "Erkek adamın erkek oğlu olur", deniyor. Burada bir boşyineleme (*tautology*) yok,

11 Mart '99

Salâh Birsel de anısı güzellere katıldı.

Birsel, nesne olarak kullandığı Türkçenin tadını da çıkarmış sayılı yazarlarımızdandı; zaman zaman, özellikle günlüklerinde, kalemine çiftetelli oynatmıştır.

21 Nisan '99

Turgay Fişekçi "Dünya Şiir Günü" başlıklı yazısını Oktay Rifat'tan bir alıntıyla bitirmiş:

"*Şiir olmasaydı, yaşama dediğimiz oluşun çarklarından biri eksilirdi. Belki kıyamet kopmazdı ama insanlar sevişemez, öpüşemez, beğenemez, yarınların yeni düzenine şiirli dünyanın hızıyla kavuşamazdı.*" (*Cumhuriyet*, 21 Nisan '99.)

Oktay Rifat'ın sözleri güzel, ama çok varsayımlı. Güzel sözler söylemek için varsayımlardan da yararlanılırmış.

22 Nisan '99

Dize'nin Mayıs '99 tarihli sayısı çok erken geldi. Önce Veysel Çolak'ın yazısını okudum: "Şiirin Atlası Yırtılmıştır". Yazı şöyle bitiyor:

"Şiir, hasta sözcükleri iyileştirmektir. Bu bile anlaşılmış değil. Yapayalnızım artık. "

Ne yalan söyleyeyim, ben de anlamadım şu sayrı sözcüklerin sağaltılmasını. Veysel'i yalnızlıktan kurtaracak birileri er geç çıkar deyip avunuyorum.

26 Nisan '99

İngilizceden çevrilmiş bir kitapta "bizler" dendiğini görünce "sizler" ve "bizler" üstüne yazdığım günlüğü anımsadım (3 Mayıs '98). O zaman sözlüklere bakmamışım. Elimdeki sözlüklerden yalnız *Büyük Larousse* almış onları. Şöyle: "*Bizler*, 'biz'in çoğulluğunu daha da vurgular: *Bizler yoksul insanlarız*." ve "*Sizler*, 'siz'in çoğulluğunu daha da vurgular: *Sizler iyi insanlarsınız*."

Bu arada "sizlere ömür" deyimiyle karşılaştım. Yahya Kemal'in bizler'i kullandığını anımsadım: "Bizlerden yalnız ittihatçı olanlar

zıd bir ruhtaydılar. “ (N. S. Banarlı, *Yahya Kemal’in Hâtıraları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 127.)

Ne demek ‘siz’in ve ‘biz’in çoğulluğunu daha da vurgulamak? Bu sözcüklerin çoğulluğu vurgulanınca ne oluyor? Karşılıklı konumda olup da en az iki ve en çok bilmem kaç kişilik iki topluluk (siz ve biz) içerdikleri birey sayısı bakımından büyütülmüş mü oluyor? Yoksa o iki topluluğun birer topluluklar topluluğu olduğu mu bildirilmiş oluyor? *Büyük Larousse*’taki açıklama kandırmadı beni.

Bu iki çoğul çoğulu neden kullanılıyor? Burgâzî (XIII. yüzyıl) şöyle diyordu: “... bir kişiyle söyleşirken... sen ben diyü söylemeye, siz biz diyü söyleye.” (14 Ocak ‘99 tarihli günlük.) Şimdi salık verilen veya dayatılan böyle bir konuşma disiplinine göre sen-siz ve ben-biz yerine siz-sizler ve biz-bizler demek gerekiyor; *siz* ve *biz* konumları karşılıklı birer kişiyi gösterdikleri için de *sizler* ve *bizler* çoğul çoğulu olmaktan çıkıyor. Demek ki çoğulluğun vurgulanması söz konusu değil.

Böyle, belirli bir konuşma disiplinine göre, “sizler” ve “bizler” denmesine kim ne diyebilir? Öte yandan, ‘siz’i ve ‘biz’i unutup hiçbir gereklik yokken hep *sizler* ve *bizler* denmesi hoş görülmeyebilir. Özellikle çevirilerde.

4 Mayıs ‘99

Farsça *keş* (çeken, katlanan) sözcüğü ile türetilmiş bileşik sözcükler var: afyonkeş, esrarkeş, cefakeş, çilekeş, dilkeş, gayretkeş, hasretkeş, kemankeş, mihnetkeş, peşkeş, serkeş, simkeş gibi. Bunlarda keş’ten önce gelen sözcüklerin hiçbiri Türkçe kökenli değil.

Bir çevirmen bu kuralı bozup Türkçe “anlam” sözcüğünü *keş* ile bileştirmiş; Anlamkeş! Yalnız, bu Türkçe-Farsça kırması sözcüğün İngilizce hangi sözcüğe karşılık olduğunu bildirmemiş. (Carl Sagan, *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığı* 4. basım, çeviren Miyase Göktepeli, Tübitak-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Kasım 1998, s. 283, 296.)

Sevmedim bu kırma sözcüğü, anlamını da çıkaramadım. Doğrusu bir çeviride yeni sözcükler türetilip kullanılmasına diyeceğim yok. Yeter ki onların hangi yabancı sözcüklere karşılık oldukları bildirilsin.

18 Mayıs '99

Anamdan öğrendiğim Türkçede "tüm" sözcüğü yoktu. (Batı Trakyalılar "bütün" sözcüğünü kullanırlar veya kullanırlardı.) Çocukluğum Balkan göçmenleri arasında geçti. Onların da "tüm" dediklerine tanık olmadım. Bu sözcükle ilkin mantık dersinde, tümevarım ve tümdengelim terimlerinde karşılaştım. Nedendir bilmem, bana öyle geliyor ki *tüm*'ü yazı dilimize Köy Enstitülü yazarlarımız sokmuştur. Ben de kullanıyorum onu, ama daha çok "tümüyle" biçiminde.

Geçenlerde gerici bir TV kanalında sözümona "sözün doğrusu" adına konuşan biri, tüm'ün uydurma, nereden geldiği belirsiz bir sözcük olduğunu söylüyordu.

Eski bir savdır bu. Orhan Şaik Gökyay, bu savı daha Aralık 1972'de, *Türk Dili* dergisinde yayımladığı "Tüm, Bütün ve Katkı Üzerine" adlı kısa incelemesinde tümüyle çürütmüştür.

Birtakım kişiler kendi bildikleri Türkçeyi, Türkçenin TÜMÜ sanıp hiçbir inceleme yapmadan konuşup yazıyorlar; geçersizlikleri kanıtlanmış savları doğru imişler gibi yineleyip duruyorlar. Türkçeye kötülük ediyorlar.

21 Mayıs '99

Talleyrand (1754-1838) aşağı yukarı şu anlama gelen bir söz söylemiş: Politikacıların önemli uğraşlarından biri de toplumda adı çıkmış kurumlara yeni adlar bulmaktır.

Politikacıların dilden böyle yararlanmaları politikanın kendisiyle birlikte başlamış olmalı.

4 Haziran '99

İyi anımsıyorum, Emre Kongar *Cumhuriyet*'teki bir yazısında anchorman sözcüğünün yanlış kullanıldığını söyleyip birtakım bilgiler verdikten sonra şuna çok benzer bir doğru kullanım örneği eklemişti: Ali Kırca ATV Haber Merkezinin *anchorman*'idir. Kongar, nedense, bu İngilizce sözcüğü Türkçeye çevirip "Ali Kırca ATV Haber Merkezinin *belkemiğidir* veya *direğidir* veya *dayanağıdır* veya *kotarıcısıdır* veya *kilit adamıdır*", dememişti.

Kongar dünkü yazısında diyor ki: "En kültürlü yazar ve spikerlerde ve hatta bazı '*anchorman*'lerde bile rastlanan bir yanlış... Bu hatayı hangi yazarların ve '*anchorman*'lerin yaptığını yazsam, medyada hiç arkadaşım kalmaz." (E. Kongar, "En Çok Yapılan Yanlışlar", *Cumhuriyet*, 3 Haziran '99.) Kongar *anchorman* sözcüğünü sanki yazarlık, spikerlik gibi anchorman'lik diye bir meslek de varmışçasına kullanıyor. Belki Kongar'ın da çabasıyla ülkemizde öyle bir meslek doğacak; adı da tümüyle İngilizce olacak: *Anchormaning*!

9 Haziran '99

"Antik Kelimeler Hâlâ Dilimizde". (*Cumhuriyet*, 9 Haziran '99)

Bu başlıklı bir habere göre, Anadolu'daki kazılarda bulunmuş tabletleri okumaya 37 yılını vermiş bir uzmanımız, dört bin yıllık tabletlerde "vade" sözcüğünün bugünkü anlamıyla kullanıldığını görüp böyle başka sözcükler olup olmadığını araştırınca 100'e yakın sözcük saptamış.

Bu sözcükler Türkçeye Akkad Dilinden geçmiş gibi kaleme alınmış haber.

Bir Sami dili olan Akkadca İ. Ö. 23-22. yüzyıllarda Akdeniz ile Basra Körfezi arasındaki alanda yayılmış. İ. Ö. 9. yüzyılda Yakın Doğu ülkelerinin *lingua franca*'sı olmuş ve günümüzden iki bin yıl önce tümüyle ölmüş (*Ana Britannica*). Böyle bir dilden o çağlarda

Yakın Doğu'da konuşulup yazılmış dillere birçok sözcük geçmiş olmasına şaşılmaz. Ancak, Türkçenin o çağlarda Anadolu'da konuşulup yazıldığını gösterir veri yok. O çağlarda Anadolu'da kullanılmış dillere geçmiş Akkadca sözcüklerin Türkçeye o dillerden geçtiğini gösterir veri de yok.

Haberde 41 örnek sözcük var. Elimdeki kaynaklara göre bunların 37'si Arapçadan, 3'ü Süryaniceden Türkçeye geçmiş. (Bir sözcük, elmas, Yunanca kökenliymiş.) Arapça da bir Sami dili Süryanice de. Söz konusu sözcükler bu iki dile ya Akkadcadan geçmiş, ya da ortak kökenli (Sami dili) olmaları dolayısıyla Akkadcada var oldukları gibi bu iki dilde de var olmuş olabilirler. Bu iki olasılık birlikte de düşünülebilir.

Ne demek "antik sözcükler hâlâ dilimizde"? Bütün diller çok uzak bir geçmişten günümüze şöyle veya böyle gelmiş sözcüklerle doludur. Tümüyle Antik Çağ'da ve daha sonra doğmuş dil var mı yeryüzünde?

10 Haziran '99

Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in İngilizce baskısına yazdığı özel girişin bir yerinde diyor ki: "But befor there was argumentation there was action. *Im Anfang war die Tat*. And human action had solved the difficulty long before human ingenuity invented it. The proof of the pudding is in the eating. " (Ama kanıtlamadan önce eylem vardı. *Im Anfang war die Tat*. Başlangıçta eylem vardı. Goethe, *Faust*. Ve insan eylemi, güçlüğü insan becerisi onu türetmeden önce yenmişti. Pudding'in sınanması yeme iledir.)

Engels özel girişi İngilizler için yazdığını düşünerek mi pudding'i örnek göstermiş? Belki.

Bence Engels "The proof of the bread is in the eating. " (Ekmeğin sınanması yeme iledir.) deseydi, düşüncesini gene doğru, ama daha güzel iletmiş olurdu. Hele "The proof of the water is in the

drinking." (Suyun sınanması içme iledir.) deseydi daha da güzel iletmiş olurdu.

Öyle görünüyor ki anlatımda güzellik, önce anlatımda doğruluk ile yetinmemeyi gerektiriyor. Bu güzellik salt biçimsel (dilsel) değil, düşünüşle de bağlantılı.

EK: Öğrendiğime göre "The proof of the pudding is in the eating." sözü Engels'in olmayıp İngilizcede varmış. Olsun. Düşünüşümün doğru olmadığını göstermez bu. 11 Eylül '99.

12 Haziran '99

Tutucular ve gericiler kimi yeni sözcükleri öteden beri beğenmezler. Beğenmesinler! Kimse herhangi bir sözcüğü beğenmek ve kullanmak zorunda değil.

İllet ve sebep anlamlarına gelen "neden", eskici takımının beğenmediği sözcüklerin belki de başında gelir. Eskiciler bu sözcük üzerine kimbilir kaç yazı döktürmüşlerdir.

Bu yakınlarda gerici bir TV kanalında bir daha söz konusu edildi "neden". Konuşmacı, söylenmişleri bir bir yineledikten sonra, "Neden sebepsiz yere öyle davrandın?" tümcesinde "sebep" yerine "neden" koydu: "Neden nedensiz yere öyle davrandın?" Ardından, "Bu ne biçim Türkçe? Görülüyor ki yeni sözcükler kullananlar güzelim Türkçemize kıyıyorlar. " Anlamına gelen sözler...

Eskici takımı pek beğendiği bu yöntemi öteden beri kullanır. Bir tümce kurduktan sonra o tümcedeki eski sözcüklerin yerine yenilerini koyar. Sonra o yeni sözcükleri özellikle vurgulayarak söyler tümceyi. Aman ne gülünç! Gelin de bundan sonra kullanın o yeni sözcükleri...

"Neden sebepsiz yere öyle davrandın?" Bu ne mene bir soru tümcesidir? Soran kişi, bir davranışı hem sebepsiz sayıyor hem de sebebini öğrenmek istiyor. "Neden nedensiz yere..." diyenler de çıkabilir, "Niye (veya, niçin) nedensiz yere..." diyenler de. Kişi ister yeni sözcükler kullansın ister eski sözcükler; düşünüşü aksaksa Türkçe ne yapsın?

20 Haziran '99

Anısı güzel Ömer Asım Aksoy "alkolik" der gibi çaykolik, işkolik demenin yanlışlığı üzerinde yıllar önce durmuştu. Kimileri böyle yanlış türetilmiş, her bakımdan uyduruk sözcükler kullanmayı artam sayıyor olabilirler. Kimileri de onlara öykünüveriyorlardır.

Şimdi, yanlış olsalar bile işkolik, çaykolik gibi sözcükler, alkolik sözcüğüne bağlı bir çağrışım yarattıkları için, diyelim ki anlanır sözcüklerdir. Peki, DİŞKOLİK sözcüğüne ne diyeceğiz. Dün bir diş macunu reklamında bu sözcüğün bir başlık gibi kullanıldığını gördüm. Demek ki dilde yanlış örnekler kendileri gibi yanlış, ama kendilerinden daha kötü örneklere yol açabiliyor. Bu sürecin nereye varacağını kim kestirebilir?

27 Haziran '99

Gerçek veya sözde dil kullanım yanlışları üzerinde duran yazarlar gittikçe çoğalıyor.

"Kullanım şekli", "yaklaşım tarzı", "yazım biçimi" demeyi yanlış sayan bir yazar, "Türkçede -im yapım ekiyle türetilmiş sözcüklerin kullanımı genellikle sorunlu" diye başlayan yazısında diyor ki: "Bilindiği gibi 'yazım' imla anlamına gelmek üzere yapılmış bir sözcük. Ne var ki 'bana ait yazı' anlamına da geldiğinden, son derece kullanışsız. Yanı sıra 'biçimi' gibi açıklayıcı sözcüklere gerek duyulmasının bir nedeni budur belki: 'tarz', 'şekil', 'biçim' gibi açıklamacı fazlalıklar, bir önceki sözcüğün kullanışsızlığını gösteriyordur. Yine de, örneğimizdeki gibi 'imla' anlamında 'yazım' dediysek zaten 'yazılma biçimi' demiş olduğumuzdan, bir daha 'biçim' dememizin gerekmediğini belirtelim." (Necmiye Alpay, "Yaklaşım Tarzı, Yazım Biçimi, Kullanım Şekli..." *Radikal (İki)*, 27 Haziran '99.)

Yazım, "imla" ve "benim yazım" anlamına da geliyor diye "son derece kullanışsız" sayılıyor. Böylece, Türkçenin en işlek türetme

eklerinden -im ile türetilmiş alım, satım, giyim, söküm, dikim, yapım, ölüm, bilim, duyum, tadım, içim, sayım, döküm gibi bir yığın sözcük de öyle sayılmış oluyor. Yazarın unuttuğu şu: "Benim yazım" anlamına gelen yazım'ın sonundaki m, çekim ekidir (yazı + m). Oysa "imla" anlamına gelen yazım'ın sonundaki m, -im türetme ekinin sonundaki m'dir (yaz +ım). Çekim eki almış sözcüklere sözlüklerde madde başı olarak yer verilmez. Onun içindir ki sözlüklerde yazım, konum, yapım gibi sözcüklerin "benim yazım", "benim konum", "benim yapım" gibi açıklamaları yoktur. Böyle sözcüklerin anlamları kullanıldıkları tümcelerden çıkarılıverir.

Yazarın düşünüşüne göre YAZIN da "senin yazın" ve "edebiyat" anlamına geldiği için, kendisi gibi türetilmiş bütün sözcüklerle birlikte,"son derece kullanışsız".

Ayrıca, yazara göre -im ekiyle türetilmiş sözcüklerin anlamlarında "biçim" (şekil, tarz) anlamı da içkin.

Ne diyeyim? Türkçenin işleyişi bunların "kuruntu" olduğunu gösteriyor. Bir taşım kaynatmak, bir sıkım buğday, bir içim su, bir atımlık barut, gelimli gidimli dünya, ölüm döşeği örneklerinde -im ekiyle türetilmiş sözcüklerden hangisinin anlamında "biçim" anlamı da içkin?

Dil kullanım yanlışları kuruntularla düzeltilemez. Bu konuda biricik güvenilir kılavuz, Türkçenin işleyişidir.

2 Temmuz '99

Resmi "TDK'nin Yeni Sözlüğü Yanlış Dolu" imiş. (*Cumhuriyet*, 2 Temmuz '99.) Bunun üzerine Ali Püsküllüoğlu Cumhurbaşkanlığına ve Başbakanlığa dilekçe vermiş, Ali'nin dilekçeleri "ilgisi dolayısıyla" veya "aidiyeti cihetiyle" resmi TDK'ye gönderilmiştir. Bakalım bu *eccentric* kurum ne yanıt verecek?

Bunca yıldır kullanılan *tekil* ve *çoğul* terimleri bu resmi sözlükte değiştirilip *teklik* ve *çokluk* yapılmış. Peki, *tekillik, çoğulluk,*

tekilleştirmek, çoğullaştırmak gibi sözcüklerin yerine konacak sözümona uygun sözcükler *teklik* ve *çokluk*'tan nasıl türetilecek? Tekil ile teklik ve çoğul ile çokluk kavramlarını karıştıran resmi TDK'çilerin bu soruya yanıt aradıklarına inanan varsa beri gelsin.

12 Ağustos '99

1950'lerde "şiir" yerine önerilmiş bir sözcük vardı: Özün! Tutunmadı bu sözcük.

Özün'den türetilmiş sözcükler olduğunu bilmiyordum. Bugünkü *Cumhuriyet Kitap* dergisinin kapak konuğu olan Osman Numan Baranus'u tanıtan yazılarda böyle sözcüklere rastladım: "Özünmenler (şairler) özünlerler (şiir yazarlar)", "poetika (özünlem) ülkesinden" (s. 4). (Ayraç içindeki açıklamalar benim değil. *R. G.*)

Bu sözcükler yalnız *Baranusça Sözlük*'te yer alıyor olmalı.

13 Ağustos '99

Can Yücel, anısı güzellere katılmış.

Kendi seçkin ırasına uygun yolda Türkçeyle sevişip oynaşmış ve dalaşmış onurlu bir US ve engin bir GÖNÜL idi Can Yücel.

3 Eylül '99

Yağmur Atsız Türkçede ünsüzlerin sertlik ve yumuşaklık bakımından uyuşması kuralına konuşurken uyar da yazarken uymaz; -de, -den, -di, -dir gibi ekleri hep D'li yazar. Bugünkü yazısında ("Şiir ve Şuur Devri", *Milliyet*) gerçekDen, benzemekDen, yatmakDan, kurtulacakDı, yatmayacakDı, sekDik sözcüklerini okurken sıkıldım; oysa eski yazılı metinlerde bu yazılışa takıldığımı anımsamıyorum. Örneğin Gazi Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u (eski yazılı ilk baskısı) şöyle başlar: "1335 senesi mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıkDım." Bu çıkDım'ı çıkTım diye okuduğumu söylememe gerek yok. Eski yazılı metinlerde

kuralsızlığa varan yazım kuralları öyledir ki bu çıkDım'ın D'sine (*dal*'a) takılmak usumun ucundan bile geçmemiştir. Atsız'ın yazılarını o eski metinleri okur gibi okuyamıyorum. Konuşmadaki T'lerin yazıda D olmaları gözüme de batıyor beynime de. Atsız bu D'lerin T okunmasını bekliyorsa onların yerine neden T yazıvermiyor? Bu D'lerin D okunmasını bekliyorsa Türkçenin işleyişine aykırı davranılmasını hangi nesnel gerekçeyle bekliyor?

6 Eylül '99

Fransızca konuşulan ülkeler doruk toplantısında alınan kararlardan biri, "ABD'nin İngilizceyi tüm dünyada geçerli tek dil yapma çabasına karşı bir cephe" kurmakmış. ("İngilizceye Karşı Cephe",, *Cumhuriyet*, 6 Eylül '99.) Yeryüzündeki dil ve kültür farklılıkları korunmalıymış.

Haberden çıkardığıma göre Fransızca 40'a yakın ülkede konuşuluyor olabilir. Bu ülkelerdeki toplumların pek çoğu, belki de Fransa dışında hiçbiri, Fransız kökenlilerden oluşmuş değil. Eskiden kimbilir kaç dil ve kültür barındırmış bu ülkelerde Fransızca durup dururken konuşulur olmadı. Fransız sömürgeciliği onların dil ve kültürlerini yok etmek için elinden geleni yaptı; belirli bir coğrafyayı dil ve kültür çeşitliliği bakımından yoksullaştırıp orada Fransız dil ve kültürünü başat kıldı. Sömürgecilikle varılmış bu sonuç, yeryüzündeki dil ve kültür farklılıklarını sözümona yaşatmak gerekçesiyle ABD'ye karşı ideolojik bir taban olarak kullanılmak isteniyor.

İngilizcenin bütün dünyada geçerli tek dil olması ABD'nin işine gelir. Yalnız, ABD'nin bu amaçla açıkça çaba gösterip zora başvurduğunu gösterir veri bilmiyorum. ABD'nin böyle davranmasına gerek de yok; çünkü ABD emperyalizmiyle işbirliği yapmayı kendi varlıkları için zorunlu gören egemen sınıflar, her ülkede İngilizceyi baş tacı ediyorlar. ABD bilim ve yapınbilim (*technology*) geliştirmede hiç değilse şimdilik kendisiyle yarışılır gibi değil. Dolayısıyla İngilizce, tarihsel koşullara bağlı yayılmışlığının yanı sıra, en

hızlı gelişen bilim ve yapınbilim dili. Başka diller gibi Fransızca da bu bakımdan yaya kalıyor.

Günümüzde ilerici olmak ABD'ye karşı olmayı gerektiriyor. Ancak, ABD'ye karşı olmak her koşulda ilericilik değil! Fransanın başını çektiği Fransızca konuşulan ülkeler toplantısında alınan kararlarda ilericilik yok. Pastadan alınan dilim küçülmesin isteniyor. Bunun için birtakım ilişkilerin sürdürülmesi gerekiyor. Ortak yanlar bulunmalı. O ortak yanlardan biri Fransızca olabilir sanılıyor veya Fransızca böyle bir yanmış gibi kullanılmak isteniyor.

7 Eylül '99

Dünkü haberden öğrendiğime göre Fransızca konuşulan ülkelerin pek çoğunda insan hakları çiğneniyormuş. (Daha önce de çiğnenmişti.) Doruk toplantısında insan haklarını çiğneyen bu ülkelerin cezalandırılması istenmiş.

İnsan haklarına saygı ile hangi dil arasında olumlu ilişki var ki Fransızca ile olsun. Fransızca bu bakımdan ayra (istisna) olsaydı Fransız sömürgeciliği olmazdı .

15 Eylül '99

Millennium bugünlerde en gözde sözcük oldu. Biçimdeşlenme veya benzeşme (*conformation*) öyle yaman bastırıyor ki basın-yayın dünyasında çalışanlar Türkçe "binyıl" demeyi düşünmeye bile korkar gibiler. Şu *millennium* sözcüğü hiç değilse yerinde ve doğru kullanılsa...

25 Eylül '99

28 Ocak '99 günlü birtakım gazetelerdeki bütün sözcükler derlenip incelenmiş, İki gazetede (*Cumhuriyet* ve *Yeni Yüzyıl*) Türkçe

sözcük oranı % 75'i aşıyormuş; öbürlerinde ise ortalama % 52,5 imiş.

Yazındışı 25 derginin Ocak '99 sayılarında kullanılmış bütün sözcükler derlenip incelenmiş. Ortalama Türkçe sözcük oranı % 52'yi aşmıyormuş. Türkçeleri olup da kullanılmayan sözcüklerin oranı % 20 imiş.

Yetersiz sayılsalar bile basınla ilgili bu veriler gösteriyor ki % 50'lere düşmüş Türkçe sözcük oranı, Türkçenin eksikliğinden doğmuyor. Bu oran kolayca % 70'lere çıkarılabilir, çıkarılmış da.

Türkçeyi koruyup geliştirmek genellikle sanıldığı gibi güç değildir. Yeter ki uygun ideolojik ve politik ortam yaratılsın.

(Veri kaynağı: Ömer Demircan, "Bir Dil Sözlüğünden Vurulur", *Cumhuriyet*, 25 Eylül '99.)

26 Eylül '99

Son zamanlarda Türkçenin durumu üstüne çokça konuşulup yazılıyor. İyi belirtidir bu.

Türkçenin Zenginleştirilmesi Kurultayı'nda resmi TDK başkanı Ercilasun demiş ki: "Zengin ve güzel bir dilin, yoksul ve çirkin kullanıcıları olduk."

("Zengin Dilin Yoksul Kullanıcılarıyız", *Cumhuriyet*, 25 Eylül '99.) Ercilasun, yandaşları ve kendi adına konuşmuş olmalı.

Türkçe zengin ve güzel mi? Türkçe, günümüzün gelişmiş dilleriyle karşılaştırılınca zengin değildir. Türkçe anadilim olarak bana güzel gelse de şunu açıkça söylemeliyim: Hiçbir dil, bir sistem olarak, güzel de değildir çirkin de. Her dil, ancak toplumsal ve bireysel kullanımı sırasında güzel veya çirkin olabilir. Örneğin, Ercilasun'un Türkçesi güzel değil.

Kurultayda Özdemir İnce de konuşmuş. "Nurullah Ataç'ın yaşadığı dönemde, yazarların Ataç'tan korktukları için dil yanlışı yapmaktan korktuklarını belirten İnce, "Ataç bir kere silkeledi mi, o yazar bir daha adam olamazdı." demiş. Yapma bre İnce!

9 Ekim '99

Marmara depremi, ne denli gecekondu bir toplumda yaşadığımızı apaçık gösterdi. Bu gerçeklik depremden daha korkunç.

Deprem dolayısıyla basın-yayında birtakım sözcükler ister istemez çok kullanıldı. Değerleri bilinmemiş yerbilimcilerimizin kullandıkları kimi Türkçe terimler (artçı deprem, ötelemek, atım, atımlı, sönüm, sönümlenmek...) dikkatimi çekti. Kimi yerbilimcilerimiz "fay" (Fransızca *faille*, İngilizce *fault*) sözcüğünün bile Türkçesini kullandılar: Kırık. Kuzey Anadolu kırığı.

Emre Kongar'ın kulakları çınlasın: *Enkaz* sözcüğünün nukz (yıkık, çökük, yıkıntı, çöküntü) sözcüğünün çoğulu olduğunu bilmeyenler "enkazlar" dediler. Enkaz'daki "ka"yı uzun söyleyen olmadı. Zelzele sözcüğü öyle az kullanıldı ki enikonu şaştım. *Zelzelezede* dendiğini hiç işitmedim. Deprezede yerine *depremzâde* diyen çıktı mı, bilmiyorum.

Depremden epey sonra çadırkent'ler kurulmaya başlandı. Çadırköy bile olmayan bu barınma alanlarına çadırkent adını veren politikacı, yıllar önce, *köykent* diye bir sözcük de uydurmuştu. Belli ki bu politikacının *kent* kavramı güdük.

11 Ekim '99

Günlük yazmaya ara versem iyi olacak.

14 Ekim '99

Prof. Dr. Turhan Baytop'un *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nü karıştırıyorum. (İkinci baskı, TDK Yayını, Ankara 1997.)

Helichrysum türlerinin genel adı *ölmezçiçek* imiş. Anlamdaşları pek çok: solmazçiçek, alayçiçeği, altınbaşak, altınçiçeği, altınotu, arıçiçeği, bozoğlan, herdemtaze, kovanotu, kudama, leblebiçiçeği,

mantıçiçeği, mantıvar, mantuvarçiçeği, sarıçiçek, yaylaçiçeği, yaylagülü, yaylaotu, yılangülü (20 tane). Ben yalnız herdemtaze'yi bilirdim. Herdemtaze sözcüğü Osmanlıca kokuyor. *Ölmezçiçek* gerçekten güzel ve bu bitkilerin başlıca ırasına çok uygun. Bundan sonra *ölmezçiçek* diyeceğim.

Bu ad bolluğu Türkçenin yalıtılmış dar çevrelerde farklı gelişmesinin sonucu. Bunu *olumlu* bir varsıllık sayanlar çıkabilir. Varsıllığın böylesi iletişimi aksatır gibi geliyor bana.

Roka Yunancadır sanırdım, Latinceymiş (*Eruca sativa*); belli ki *eruca*'dan geliyor. Roka'nın Türkçesi *ızgın* imiş. Bilmezdim, pazarda roka satanlar bilirler mi? Öğreneyim.

Kişi adları dizini

A

Ahmed Arif 112, 119, 120
Ahmet Paşa 78
Aisopos 175
Aksoy, Ömer Asım 39, 49, 108, 189
Akurgal, Ekrem 157
Alpay, Necmiye 189
Anday, Melih Cevdet 28, 29, 32, 33, 34, 35, 49, 52, 53, 77, 90, 111, 112
Aren, Cengiz 19
Asimov, Isaac 23
Ataç, Nurullah 27, 36, 95, 99, 100, 103, 104, 108, 109, 110, 112, 117, 140, 165, 175, 194
Atalay, Turgay, Prof. Dr. 75
Atatürk, M. Kemal 74, 76, 137, 158, 177
Atay, Falih Rıfkı 74
Atsız, Yağmur 191, 192
Aydın, Mehmet 50
Aytaç, Gürsel, Prof. Dr. 155
Aziz Nesin 111, 112, 120

B

Bakî 78
Banarlı, Nihat Sami 99, 184
Bang, W. 24
Baranus, Osman Numan 191
Baytop, Turhan, Prof. Dr. 195
Behramoğlu, Ataol 128, 129, 131
Bele, Tansu 54
Bener, Erhan 48
Berkes, Niyazi 125
Bilgi, Alaattin 166
Birgen, Muhittin 138
Birkiye, Atilla 159, 160
Birsel, Salâh 182
Boratav, Pertev Naili 172
Buyrukçu, Muzaffer 100

C

Caldwell, Erskine 131
Çambel, Hasan Cemil 81
Cansever, Edip 100
Çapek, Karel 23
Cemal Süreya 15, 19, 87, 88, 140
Çolak, Veysel 15, 51, 61, 183
Çotuksöken, Yusuf, Prof. Dr. 68, 70, 71
Cumalı, Necati 49

D

Dadaloğlu 28, 56
Danişmentgazioğlu, Sait Sadi 109, 110
Darwin, Charles 20
Demircan, Ömer 194
Demirel, Süleyman 127, 138
Demirtaş, Metin 175, 176
Dereli, Tekin 178
Derviş Vahdetî 151
Devrim, Hakkı 138, 139
Dilaçar, Agop 35
D'Orleans, Charles 176, 177
Durak, Mustafa 160, 181

E
Ecevit, Bülent 138
Ediskun, Haydar 22
Ekmekçi, Mustafa 69, 71, 113
Enderunlu, Vasıf 79
Engels, Friedrich 115, 187, 188
Ercilasun, Ahmet B. 194
Ergin 66
Erhat, Azra 35
Eudemos, Kaptan 168, 169
Evliya Çelebi 38, 41, 72, 146
Evren, Kenan 88
Eyuboğlu, İsmet Zeki 34, 35
Eyuboğlu, Sebahattin 35

F
Faruk Nafiz 30, 31
Fethi Naci 48
Filinta (Ahmet Arif'in oğlu) 119
Fişekçi, Turgay 183
Franco Bahamonde, Francisco 82
Fuzulî 78, 79, 80

G
Geray, Cevat, Prof. Dr. 88
Göktepeli, Miyase 184
Gökyay, Orhan Şaik 185
Gülen, Fethullah 152
Günyol, Vedat 35

H
Halikarnas Balıkçısı 35
Hazret-i Monlâ 47, 48
Hirsch, Ernest E., Prof. Dr. 137
Hitar Petar 108
Hitler, Adolf 82, 125, 126
Hoca 65, 66, 76, 172

I
Ilgaz, Rıfat 63

İ
İlhan, Attilâ 161, 162, 175, 176, 177, 178
İmer, Kamile, Dr. 82
İnanç, Remzi 42
İnce, Özdemir 194
İnönü, Erdal 72

K
Kabaklı, Ahmet 165
Kadı Burhanettin 78
Karacaoğlan 28, 79
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 105, 106
Karayılan 112
Kâşgarlı Mahmut 40, 42
Keto 171
Kınalızade Hasan Çelebi 76
Kırca, Ali 186
Klemperer, Victor 83
Kongar, Emre 163, 170, 186, 195
Köroğlu 79, 112
Kriesteva, Julia 180
Kutay, Cemal 151, 158
Kutluk, İbrahim, Dr. 76
Külebi, Cahit 109, 111, 112, 114, 115, 124

L
Lewin, Roger M 162

M
Marx, Karl 12, 115
Mausolos, Kral 74
Medyum Keto 171
Medyum Memiş 171
Mehmed Kemal 35, 36
Menderes, Adnan 156
Mevlânâ 48
Mıhçıoğlu, Cemal, Prof. Dr. 35
Mihailoğlu Ali Beğ 79
Muhammed Bin Hamza 152
Mussolini, Benito 82

N
Nadir Nadi 125
Nasrettin (Nasraddin), Hoca 65, 66, 108
Nâzım Hikmet 37, 61, 116, 160
Necip Fazıl 31
Nedim 48
Nef'î 48, 78
Nesin, Aziz 111, 112, 120
Nihat Özüaydın, Nazım 162, 163
Nimet Cemil 106

O
Oktay Rifat 183
Onaran, Mustafa Şerif 114
Orhan Selim 61

Ö
Özdemir, Emin 34, 110
Özön, Mustafa Nihhat 72, 146

P
Paksoy, Abdülkadir 53
Penrose, Roger 178
Perinçek, Feyza 87
Peyami Safa 125, 126
Püsküllüoğlu, Ali 42, 72, 101, 109, 190

R
Rahmeti, G.R. 24
Rimbaud, Arthur 32, 33
Rozenzweig, Franz 83

S
Sadüddin Efendi, Hoca 76
Sagan, Carl 184
Sait Faik 156
Saraç, Tahsin 35, 88
Selçuk, İlhan 30, 100, 101
Sezer, Sennur 103
Soysal, Mümtaz 129, 131
Stump, Ayfer Karakaya 105
Süleyman Çelebi 76, 178
Süleyman Nazif 77
Su, Ruhi 56

Ş
Şeyh Galib 48, 77, 78
Şölçün, Sargut 82

T
Talleyrand, Charles-Maurice de 185
Tekin, Talat, Prof. Dr. 68, 69, 121, 122, 123
Tezcan, Semih, Doç. Dr. 35

Timuroğlu, Vecihi 31, 36, 51, 88
Topaloğlu, Ahmet, Dr. 152
Tümen, Aydın 179
Turan, Şerafettin, Prof. Dr. 111

U

Uçarı, Ercüment 54
Uğur, Nizamettin 49
Uluengin, Hadi 95
Uyar, Turgut 116

V

Villon, François 176, 177
Vuran, Ateş, Prof. Dr. 128

Y

Yahya 99, 183, 184
Yahyâ bn-i Halil-ibn-i Çoban Feta-1 Burgâzî 177
Yalçın, Şiar 42, 95, 96, 121, 122, 123, 125
Yalçın, Sonar 66
Yalkın, Sebahattin 53
Yavuz, Hilmi 160, 161, 180, 181
Yılmaz, Mesut 138
Yücel, Can 116, 167, 191
Yücel, Hasan Âli 138
Yücel, Tahsin 140
Yunus Emre 78, 154, 165, 178
Yunus Nadi 124

Z

Ziya Gökalp 51, 70